

IZDAJE SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA NARODNU ODBRANU

UDK 355/359

YU ISSN 0042-8426

VOJNO DELO

opštevojni
teorijski
časopis

SAVET ČASOPISA

Ramiz ABDULI, Dane AJDUKOVIĆ, Aleksandar BOŠKOVSKI, Dimitrije BAUCAL, Stane BROVET, Jovan ČANAK (sekretar), Nikola ČUBRA, Vjekoslav ČULIĆ, Ivan HOČEVAR, Stevo ILIĆ, Ljubivoje JOKIĆ, Zoran KOSTOVSKI, Anton LUKEŽIĆ, Stevan MIRKOVIĆ, Ilija NIKEZIĆ, Zdravko NOVOSELIĆ, Angel ONČEVSKI, Radisav PAJKOVIĆ, Života PANIĆ, Đuro POJER, Rade POLIĆ, Dane POPOVIĆ, Milan PUJIĆ, Ivan RADANOVIĆ (predsednik), Radovan RADINOVIĆ (zamenik predsednika), Aleksandar RADOVIĆ, Milosav SIMIĆ, Tomislav SIMOVIĆ, Aleksandar STAMATOVIĆ, Đorđe STANIĆ, Zoran STOJKOVIĆ, Vladan ŠLJIVIĆ, Ivo TOMINC, Zvonimir TONKOVIĆ, Vatroslav VEKARIĆ, Alojz VESIĆ, Svetozar VIŠNJIĆ, Vladimir VUKOVIĆ, Vuleta VULETIĆ, Milovan ZORC, Dušan ŽUNIĆ

REDAKCIJSKI ODBOR

Konstantin ARSENOVIĆ, Vladimir BRDAR, Vasilije CEROVIĆ, Jovan ČANAK, Sreten ČUPIĆ, Miroslav HADŽIĆ, Mensur IBRAHIMPAŠIĆ, Radivoje JOVADŽIĆ, Branislav JOVANOVIĆ, Veljko B. KADIJEVIĆ, Ejub KUČUK, Momčilo LAZOVIĆ, Momir MADŽIĆ, Petar MIHALJEV, Milan OPAČIĆ, Radovan RADINOVIĆ, Milan RADOVINOVIĆ, Živojin RAKOČEVIĆ, Predrag SIMIĆ, Stevan STOJANOVIĆ, Vojislav STOJKOVIĆ, Nikola ŠEGOTA, Pero ŠIPKA, Petar ŠKRBIĆ, Vlastimir TASIĆ, Dušan VIŠNJIĆ, Slavko VUKČEVIĆ

REDAKCIJA

Glavni i odgovorni urednik

Jovan ČANAK

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Milan RADOVINOVIĆ

Urednici

Veljko B. KADIJEVIĆ

i Nada DRAGIŠIĆ

Sekretar

Milka VLADANOVIĆ

Administracija: VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR, 11002 Beograd, Svetozara Markovića 70 * Telefoni: gradski 681-565; vojni - centrala 656-122 i 665-122, lokali: glavni i odgovorni urednik 22-123, urednici 22-125, 22-131, 22-137, sekretar 22-123, pretplata 32-937 * Pošt. fah 692 * Žiro račun kod SDK 60823-849-2393 VINC (Za časopis „Vojno delo”) * Cena za pojedince 25 dinara (godišnja pretplata 150 dinara), za ustanove, organizacije udruženog rada i institucije 75 dinara (godišnja pretplata 450 dinara), a za inostranstvo godišnja pretplata 30 USD.

SADRŽAJ

Pogledi

General-pukovnik u penziji prof. dr Zlatko Rendulić	Uticaj sovjetske vojne doktrine na stabilnosti u Evropi	7
General-potpukovnik u penziji prof. Jovo Ninković	Pojava i opšte karakteristike razvoja partizan- skog ratovanja	23
Pukovnik dr Miodrag Starčević	Primena oružja za masovno uništavanje u funkciji represalija u savremenom oružanom sukobu	45
Pukovnik mr Petar Trbović	Iznenadenje u borbenim dejstvima	65
Pukovnik dr Vitomir Miladinović	Prilazi definisanju pojma i strukture nauč- noistraživačkog kadra u oružanim snagama	83
Kapetan I klase Branislav Đorđević pukovnik dr Zdravko Kojić	Modelovanje protivartiljerijsko-raketne bor- be primenom Dinerovih jednačina	97

Iz istorije ratne veštine

Pukovnik prof. dr Risto Damjanovski prof. dr Naume Grizo	Klauzevic, Žomini i Foš o narodnom ratu	115
Pukovnik Dragutin Čačić potpukovnik mr Momčilo Sakan	Aleksandar Suvorov – politika ruske imperije i osnovna obeležja vremena	130

Kritički osvrti

Pukovnik mr Mirko Ivančević	Kompleksan prilaz sistemu planiranja razvoja i finansiranja oružanih snaga SFRJ (mr Jovan Matović, <i>Planiranje razvoja i finansiranje oru- žanih snaga</i>)	150
Pukovnik u penziji mr Manojlo Babić	Veliki doprinos edukaciji mladog stručnog kadra (dr Milorad Dragojević, <i>Borbena vozila</i>)	168
Potpukovnik doc. dr Vojislav Stojković	Retrospekcija razvoja, stanje i perspektive obrazovanja starešinskog kadra (dr Stanko Nišić, <i>Obrazovanje starešinskog kadra</i>) . . .	188

Iz inostranih armija

Pukovnik u penziji dr Todor Mirković	Strategija NATO u novim uslovima	200 - 215 ✓
---	--	-------------

CONTENTS

Views

Prof. D Sc Zlatko Rendulić Colonel General, retd.	Impact of the Soviet military doctrine on stability in Europe	7
Prof. Jovo Ninković Lieutenant General, retd.	Emergence and general characteristics of partisan warfare	23
D Sc Miodrag Starčević Colonel	Application of mass destruction weapons within the frames of reprisals in contemporary war conflict	45
M Sc Petar Trbović Colonel	Surprise in combat operations	65
D Sc Vitimir Miladinović Colonel	Approaches in definition of the notion and structure of the scientific research personnel in the armed forces	83
Branislav Djordjević Captain 1st Class	Modelling of counter-artillery rocket combat with application of Dinner's equations . . .	97
D Sc Zdravko Kojić Colonel		

From the history of the art of war

Prof. D Sc Risto Damjanovski Colonel	Clausewitz, Jomini and Foch on the people's war	115
Prof. D Sc Naume Grizo Dragutin Čačić Colonel	Aleksandr Suvorov – the policy of the Russian empire and the basic characteristics of his time	130
M Sc Momčilo Sakan Lt. Colonel		

Critical reviews

M Sc Mirko Ivančević Colonel	A complex approach to the system of planning and financing the Armed Forces of SFRY (M Sc Jovan Matović, <i>Planiranje razvoja i finansiranje oružanih snaga</i> – Planning the Development and Financing the Armed Forces of SFRY)	150
M Sc Manojlo Babić Colonel, retd.	Substantial contribution to the education of young expert personnel (D Sc Milorad Dragojević, <i>Borbena vozila</i> – Combat Vehicles) .	168
Docent D Sc Vojislav Stojković Lt. Colonel	Retrospection of development of command and control personnel, situation and perspective of its further education (D Sc Stanko Nišić, <i>Obrazovanje starešinskog kadra</i> – Education of Command and Control Personnel)	188

From foreign armies

D Sc Todor Mirković Colonel, retd.	NATO strategy in new conditions	200
---------------------------------------	---	-----

SOMMAIRE

Points de vue	
Général de Corps d'Armée en retraite Prof. Dr. Zlatko Rendulić	La nouvelle doctrine soviétique et sa contribution à la stabilité en Europe 7
Général de division en retraite Prof. Jovo Ninković	Apparition et caractéristiques générales de la guerre de partisans 23
Colonel Dr. Miodrag Starčević	Application de l'armement de destruction massive comme la fonction des représailles dans le conflit armé contemporain 45
Colonel Mr. Petar Trbović	La surprise dans les opérations de combat . 65
Colonel Dr. Vitomir Miladinović	Contributions à la définition du thème et de la structure du cadre scientifique et de la recherche dans les forces armées 83
Capitaine de 1 ^{ère} classe Branislav Đorđević Colonel Dr. Zdravko Kojić	Modèle du combat antimissiles et antiartillerie avec application des équations de Diner . 97
Histoire de l'art de guerre	
Colonel Prof. Dr. Risto Damjanovski Prof. Dr. Naume Grizo	Clausevic, Jomini et Foch á propos de la guerre populaire 115
Colonel Dragutin Čačić Lieutenant-Colonel Mr. Momčilo Sakan	Alexandre Souvorov – la politique de l'empire russe et les caractéristiques fondamentales du temps 130
Regards critiques	
Colonel Mr. Mirko Ivančević	Approche complexe du système de planification du développement et du financement des forces armées (Mr. Jovan Matović, <i>Planification du développement et du financement des forces armées</i>) 150
Colonel en retraite Mr. Manojlo Babić	Grande contribution à l'éducation du jeune cadre spécialiste (Dr. Milorad Dragojević, <i>Véhicules de combat</i>) 168
Lieutenant-Colonel Doc. Dr. Vojislav Stojković	Retrospective du développement et perspectives de l'éducation du cadre (Dr. Stanko Nišić, <i>Education du cadre</i>) 188
Forces armées étrangères	
Colonel en retraite Dr. Todor Mirković	Stratégie de l'OTAN dans de nouvelles conditions 200

СОДЕРЖАНИЕ

Бзгляды	
Генерал-полковник в отставке проф. д-р Златко Рендулич	Влияние советской военной доктрины на устойчивость в Европе 7
Генерал-подполковник в отставке проф. Йово Нинкович	Становление и общие характеристики раз- вития партизанского способа ведения войны 23
Полковник д-р Миодраг Старчевич	Применение оружия массового поражения в функции репрессалий в современном воо- руженном столкновении 45
Полковник канд. наук Петар Трбович	Внезапность в боевых действиях 65
Полковник д-р Витомир Миладинович	Подходы к определению понятия и струк- туры научно-исследовательских кадров в вооруженных силах 83
Капитан Бранислав Джорджевич	Моделирование противозенитно-ракетной борьбы использованием уравнений Динера 97
Полковник д-р Ристо Дамьяновски проф. д-р Науме Гризо	Из истории военного искусства
Полковник Драгутин Чачич	Клаузевиц, Жомини и Фох о народной войне 115
Подполковник канд. наук Момчило Сакан	Александр Суворов – политика русской империи и основные признаки эпохи . . . 130
Критичесий взгляд	
Полковник канд. наук Мирко Иваневич	Комплексный подход к системе планиро- вания развития и финансирования воору- женных сил СФРЮ (канд. наук Йован Ма- тович, <i>Планирование развития и финан- сирования вооруженных сил</i>) 150
Полковник в отставке канд. наук Манойло Бабич	Большой вклад в образовании молодых кадров специалистов (д-р Милорад Драгое- вич, <i>Боевые машины</i>) 168
Подполковник доц. д-р Воислав Стойкович	Ретроспектива развития, состояния и пер- спективы образования кадров офицеров (д-р Станко Нишич, <i>Образование кадров офицеров</i>) 188
Из иностранных армий	
Полковник в отставке д-р Тодор Миркович	Стратегия НАТО в новых условиях 200

Uticaj sovjetske vojne doktrine na stabilnost u Evropi

General-pukovnik u penziji prof. dr *ZLATKO RENDULIĆ*, dipl. inž.

Ša pojavom perestrojke u SSSR-u dolazi do popuštanja zategnutosti na liniji Istok – Zapad, čemu znatno doprinose i uspešni pregovori o smanjenju nuklearnog oružja. U vezi s tim, znatno se smanjuju oružane snage i vojni vrh je u mogućnosti da reforme u vojsci sprovede u povoljnijim uslovima nego što je to slučaj sa reformama u privredi i društvu. U tim okolnostima stvorena je i nova sovjetska vojna doktrina, koja je kasnije nazvana doktrina razumne odbrambene dovoljnosti.

Stara vojna doktrina dubokih operacija i bojeva sadržala je jednu očitu protivurečnost. U vojno-političkom delu, gde je uvek naglašavano da SSSR nikada neće prvi započeti rat, ona je izrazito defanzivna. U vojnotehničkom delu, gde je SSSR održavao očitu nadmoćnost u oklopnim jedinicama, ona je izrazito ofanzivnog karaktera.

Novom sovjetskom doktrinom odbrambene dovoljnosti, kojoj se priključuje pojam o odbrani bez ofanzivnih mogućnosti, otklanjaju se te protivurečnosti. Time je dat osnov da se u daljim pregovorima o smanjenju konvencionalnih i nuklearnih snaga krene od suštinskog razmatranja ravnoteže u osnovnim borbenim sistemima, bez stalnog prebrojavanja količine pojedinačnih vrsta naoružanja. Time se konačno postiže jednakost u bezbednosti na liniji Istok – Zapad na najnižem nivou te ravnoteže, što je stvarni doprinos trajnom miru i stabilnosti u Evropi.

PERESTROJKA I PRITISAK POLITIČKIH REFORMI NA PROMENE GLEDIŠTA O ODBRANI

Posle Brežnjevljeve ere uspostavljeno je, kao neki ustaljeni red, da se za prvog sekretara KPSS bira čovek veoma dugog staža i velikog ugleda u sovjetskoj partijskoj hijerarhiji. To je bio rukovodilac koji je davno prešao zenit svojih mogućnosti i nije bio u stanju da se uhvati ukoštac sa bilo kakvim promenama okoštalog aparata vlasti. Zbog toga nije

ni moglo doći do značajnih promena u birokratskom aparatu vlasti, a time ni u privredi zemlje. Pored toga, bila je javna tajna da je sistem teško opterećen korupcijom, koja se jako razbuktala u Brežnjevljevoj eri. To se može smatrati razlogom da su čak i najuticajniji konzervativci u KPSS, kao što su bili Ligačov, Čebrikov, pa i sam Gromiko, doneli odluku na partijskom plenumu, u martu 1985, da podrže izbor mlađeg, obrazovanog i sposobnog čoveka, kao što je bio Gorbačov, umesto već ostarelog Grišina. Na tom plenumu preovladalo je mišljenje da će Gorbačov pokrenuti ekonomiju zemlje iz stagnacije, a nakon toga bi se tehnološki jaz između SSSR-a i najrazvijenijih zemalja mogao smanjiti. Izgleda da u tom trenutku nikome u SSSR-u nije bilo jasno koji su sveukupni uzroci tog privrednog zaostajanja.

Da bi se konačno učinilo nešto radikalnije u promenama privrednog sistema otpočeta je perestrojka već 1985. godine. Njen cilj je bilo usavršavanje postojećeg ekonomskog sistema, tako da može uspešnije funkcionisati. Nakon godinu dana, ustanovljeno je da sistem novim merama, koje je propisivala perestrojka, ne postiže gotovo nikakve rezultate i da su potrebne znatno radikalnije mere privredne reforme da bi se do njih došlo.

Privredna reforma je zahtevala da velike mase ljudi budu u nju ne samo uključene nego i mnogo bolje informisane o političkom životu. Zbog toga se perestrojki pridružila i glasnost (otvorenost) u rešavanju značajnih pitanja koja se tiču života u zemlji. Glasnost se širila mnogo brže nego što se očekivalo, pa su ubrzo došle na red sve nerasvetljene činjenice – tamne mrlje iz Staljinove ere, ali i davanje podataka o stvarnom stanju u SSSR-u, tako da prijašnji način propagande više nije imao nikakvog efekta. Desilo se nešto što stvaraoći perestrojke nisu očekivali, ni priželjkivali, tj. da se glasnost širi brzinom prerijske vatre, a perestrojka brzinom puža, pa čak nekada i da potpuno stagnira. Zbog svih tih poteškoća Gorbačov ima veliku opoziciju u SSSR-u, i to istovremeno među onima koji se protive perestrojki, kao i među zastupnicima znatno bržih i radikalnijih promena od onih koje nudi perestrojka. Bez obzira na to kakve poteškoće ima Gorbačov u svojoj zemlji, njegov ugled je neosporan u Zapadnoj Evropi i SAD. Zapadna

Evropa ga je veoma brzo prihvatila kao stvarnog borca za mir, a zatim kao čoveka koji ne želi silom da spreči reforme u zemljama Varšavskog ugovora, pa ni samo raspadanje tog ugovora ako se pokaže da ga zemlje u Istočnoj Evropi ne prihvataju.

Otvorenost u rešavanju svih pitanja u zemlji, kao posledica perestrojke i glasnosti, odrazila se i na oružane snage SSSR-a. Mnoge stvari koje se nekada nisu smele ni pomisliti sada se otvoreno izražavaju. Invazija Avganistana nije prvenstveno krivica vojnih krugova SSSR-a, ali ipak ceh tog neuspaha trebalo je da plati armija gubitkom svog, nekada neprikosnovenog prestiža. Više od devet godina prolivanja krvi u Avganistanu bez pravog rezultata dovelo je do nezadovoljstva u SSSR-u. Veterani tog rata pri povratku kući nisu dočekani kao pobednici, nego su doživeli istu sudbinu kao američki veterani rata u Vijetnamu. U nekim republikama javio se i antimilitarizam u oblicima kakav se do tada nije mogao ni zamisliti.

Vojnim krugovima postalo je već 1985. godine jasno da će popuštanje na liniji Istok – Zapad, kao i perestrojka, imati za posledicu smanjenje vojnog budžeta. Uspešni pregovori o smanjenju nuklearnog oružja smanjili su opasnost od izbijanja rata u Evropi.

Decembra 1988. Gorbačov je nagovestio unilateralno smanjenje oružanih snaga za 500.000 ljudi. Bilo je odmah jasno da će ubrzo doći do daljeg zamrzavanja vojnog budžeta. Vojni vrh, svestan toga, bio je ipak u mogućnosti da reforme u vojsci sprovede mnogo mirnije nego što se one sprovode u privredi i društvu. Pri svemu tome, sovjetski vojni vrh zna da prestiž koji je armija izgubila kod civila, kao i međunacionalna trvenja koja se odražavaju i na armiju, ne može značajno smanjiti strategijske mogućnosti sovjetskih oružanih snaga. Strategijske nuklearne snage SSSR-a, slično kao i američke, još uvek mogu praktično uništiti severnu hemisferu, i to u uzvratnom udaru, nakon pretrpljenog prvog iznenadnog udara. U tim okolnostima stvarale su se osnove za novu sovjetsku vojnu doktrinu, koja je kasnije nazvana doktrina razumne odbrambene dovoljnosti.

PROTIVUREČNOSTI STARE SOVJETSKE VOJNE DOKTRINE

Već pri stvaranju Crvene armije razvila se i polemika o njenim strategijskim koncepcijama. Dva suprotstavljena tabora predvodili su Trocki i Frunze. Trocki je imao veliki uticaj na organizovanje nove revolucionarne vojske, premda nije imao nikakvo vojno obrazovanje. On za sebe nikada nije ni tvrdio da je vojni stručnjak, a u vojnim pitanjima rukovodio se prvenstveno političkim razlozima. Frunze je bio veoma uspešan komandant i organizator Crvene armije u građanskom ratu, i uzdigao se do najviših komandnih položaja a da pre toga nije imao neko vojno obrazovanje.

Trocki nije priznavao postojanje marksističke vojne teorije. Prema njegovim gledištima, ne postoji nauka o ratu, jer rat sadrži mnogo nauka. Prema njemu, rat je veština, a ne nauka. Smatrano je da se marksističkim gledištima ne mogu uobličiti načela ratne veštine, kao što je nemoguće marksističkim metodom uobličiti teoriju arhitekture. Tvrdio je da istorijski materijalizam nije univerzalan metod za sve nauke i da se rasprave o vojnim pitanjima ne mogu opterećivati „otrcanom marksističkom terminologijom i jako zvučnim rečima bez stvarnog sadržaja“. S druge strane, Trocki je strogo prihvatio marksistički metod za opredeljenje strategije boljševičke revolucije prema svetskoj politici.

Predstavnik suprotnog tabora, Frunze, samo je u načelnim raspravama o vojnim pitanjima prihvatao marksistički metod, ali je u detaljnijim razmatranjima imao veoma realne stavove. Razlike u tim raspravama o opštevojnim problemima bile su manje nego što je to u kasnijoj sovjetskoj vojnoj literaturi prikazivano.

Nešto veće razlike između ta dva tabora postojale su po pitanju formulisanja nove vojne doktrine. I Trocki i Frunze su se u tim raspravama mnogo oslanjali na školovane oficire iz bivše carske vojske, osobito na one koji su se uzdigli na visoke komandne položaje u Crvenoj armiji. Frunzeov blizak saradnik bio je Tuhačevski, proslavljeni vojni komandant u građanskom ratu, ali i dobro školovani oficir bivše carske vojske.

Frunze je tvrdio da osnova za formulisanje sovjetske vojne doktrine već postoji i da je ne treba izmišljati. Prema

njemu, ona mora biti strogo koordinirana sa opštim ciljevima države i njenim materijalnim i duhovnim izvorima, a zadatak vojnih stručnjaka i vojne nauke je da te elemente pravilno procene i povežu sa zahtevima savremene ratne veštine. Tu je Frunze u raspravama „tukao“ Trockog upravo njegovim oružjem, jer nije izražavao nikakvu marksističku frazeologiju, kao što je očekivao Trocki. U stvari, veoma se malo u opštem prilazu od njega razlikovao. Razlike su, međutim, postojale u strategijskim koncepcijama, gde je Trocki zavisio od grupe bivših carskih oficira „stručnjaka“.

Prema Frunzeu, sovjetska republika je veoma velika teritorija sa slabo rešenim transportom i nedovoljno razvijenom industrijskom bazom. Otuda Crvena armija ne može podržavati ogromne neprekidne frontove kakvi su bili u Francuskoj u prvom svetskom ratu. Izlaz je video u manevarskom tipu rata, suprotnom od rovovskog. Osim toga, prema Frunzeu, revolucionarni duh udahnut u vojsku zahteva stalnu aktivnost, pokretljivost i spremnost za borbu u pozadini i partizanske aktivnosti.

Stručna grupa oko Trockog smatrala je da se ofanzivna ili defanzivna strategija ne može odrediti sve dok nije poznat tip rata. Prema tim gledištima, svaki tip rata zaseban je slučaj ratnih dejstava i prema njemu treba razviti određenu strategiju. Ipak, oni su prihvatili da se konačna pobjeda dobija samo ofanzivom. Jedan od istaknutih vojnih teoretičara u toj grupi bio je Svečin.

Pod rukovodstvom Frunzea, Tuhačevski je 1925. godine otpočeo rad na reformama u Crvenoj armiji, a u novembru te godine imenovan je za načelnika njenog štaba. Težak udarac za njega bila je Lenjinova smrt 1924. godine, a ubrzo posle toga, oktobra 1925, umro je i Frunze. Njih dvojica su najbolje poznavali i cenili vojne sposobnosti Tuhačevskog.

Tuhačevski je zapazio da pobednici u prvom svetskom ratu nisu obraćali pažnju na promene do kojih je došlo zbog usavršavanja tenkova i aviona, nego da samo teže usavršavanju starih metoda. Analizirajući službena francuska vojna gledišta između dva svetska rata, zaključio je: „Francuska vojska koja borbu zasniva na izrazito metodičnoj upotrebi pešadije, artiljerije i tenkova, daleko je od predloga jednog od istaknutih francuskih vojnih pisaca de Gaulla“.¹

¹ M. N. Tuhačevski. *O novoj ratnoj službi RSKA*. „Krasnaja zvezda“, maj 1937.

Na osnovu analize mogućnosti koje pruža masovna upotreba tenkova i avijacije, Tuhačevski sa svojim saradnicima, od kojih se posebno isticao Triandafilov, razradio je teoriju „duboke bitke“ kao polaznu ideju za ofanzivnu strategiju. Nastavljajući ideje Frunzea, Tuhačevski je bio pristalica ofanzivne strategije kao odgovora u slučaju napada na SSSR, umesto držanja neprekidnog fronta po uzoru na rovovski rat. „Ostvarivanje duboke bitke, tj. istovremenog tučenja protivnikovog borbenog poretka na čitavoj njegovoj dubini zahteva od tenkova, s jedne strane, da predvode ili prate pešadiju, a s druge strane da pravovremeno prodiru u protivnikovu pozadinu radi njegove dezorganizacije i radi odsecanja njegovih glavnih snaga od raspoloživih rezervi. Taj duboki tenkovski prodor treba da u protivnikovoj pozadini stvori zapreku na koju treba da budu pritisnute i gde treba da budu uništene njegove glavne snage. Istovremeno taj duboki prodor treba da uništi protivnikovu artiljeriju, poremeti veze i zauzme njegove štabove“.²

Jasno je da je Tuhačevski u svojim strategijskim razmišljanjima bio nadahnut Hanibalovim obrascem bitke kod Kane. Njime su se oduševljavali i nemački vojni teoretičari pre njega, posebno von Schlieffen, koji je u periodu ogromnog porasta snage vatre i prednosti odbrane nad napadom, predviđao proboj na jednom krilu nadmoćnim snagama, i do 7:1, uz veliku količinu teške artiljerije. Tuhačevski je među prvima zamišljao ostvarenje Hanibalovog obrasca upotrebom „kritičke mase“ tenkova uz jaku podršku avijacije. U Staljinovim čistkama Tuhačevski je uhapšen maja 1937, a polovinom juna osuđen je na smrt streljanjem. U to vreme tenk se kao borbeno sredstvo upravo uspinjao prema vrhuncu svojih mogućnosti, i on je bio, u odnosu na protivtenkovsku odbranu, u znatno povoljnijem položaju nego sada. Nemci su te iste ideje veoma uspešno koristili u prvom delu drugog svetskog rata. Time su postigli ogromne početne uspehe u munjevitom delu tog rata, ali su dočekali da prema tim istim principima i sovjetski tenkovi stignu u Berlin.

Posle drugog svetskog rata razvijena je nova sovjetska doktrina, koja je ideji duboke bitke dala mnogo veće razmere. To je doktrina „dubokih operacija i bojeva“. U osnovi, to je

² M. N. Tuhačevski. *Nova pitanja rata*. Izabrana dela, tom 2, VINC, Beograd, 1985, str. 150.

ista ideja iz vremena Tuhačevskog, samo što je udarna grupa tenkova „daljnjeg dejstva“ (DD) zamenjena operativno-manevarskim grupama, i sve to stavljeno u mnogo veći prostorni okvir.

Svaka vojna doktrina sastoji se od vojno-političkog i vojnotehničkog dela. Lenjin je uvek zahtevao da sovjetska vojna doktrina ima naglašen odbrambeni karakter. U vojno-političkom delu sovjetske vojne doktrine uvek je naglašavano da SSSR nikad neće prvi izvesti napad nuklearnim ili konvencionalnim oružjem. Ali, ako bude napadnut, odmah će, da prenese borbene operacije na tlo protivnika. Da bi mogao da to izvede i ostvari duboku bitku ograničenih razmera, sve donedavno, zajedno sa snagama Varšavskog ugovora, održavao je odnos u tenkovima od 3 do 5:1 prema NATO snagama. Otuda je sovjetska vojna doktrina u vojno-političkom smislu bila defanzivnog, a u vojnotehničkom izrazito ofanzivnog karaktera. U tome je i velika protivurečnost stare sovjetske vojne doktrine. Naime, vojno-politički deo je deklarativan, i može biti samo okvir za spoljnu politiku, a vojnotehnički deo postoji u stvarnosti. Pošto sada više niko ne veruje u deklaracije, pa čak ni u neke ugovore, značajno je šta fizički postoji na drugoj strani. U tom smislu je Zapad razmatrao sovjetsku vojnu moć i doktrinu njene upotrebe. Naravno, ni Zapadna Evropa, a pogotovu SAD, nije u celom posleratnom periodu bila samo ugrožena strana. I tu je u početku bilo ratobornih i neodmerenih poteza, ali već ranih osamdesetih godina postaje obema stranama jasno da se rat u Zapadnoj Evropi ne može normalno planirati i voditi, i da je to znatno bliži korak samouništenju, nego „nastavku politike drugim sredstvima“.

OSNOVI NOVE SOVJETSKE VOJNE DOKTRINE

U razmatranju svoje nove vojne doktrine Sovjeti su pošli od toga da treba ispraviti njene protivurečnosti i zadržati dovoljnost odbrambenih sposobnosti. Ipak, u to razmatranje nisu krenuli samo iz političkih motiva, premda su i oni ocenjeni kao veoma važni. Oni su, pored toga, dobro odvagali i tehničko-tehnološku zasnovanost oslonca na novu od-

brambenu doktrinu. Naime, u naoružanju SSSR-a, a i u tadašnjim snagama Varšavskog ugovora, nalazio se ogroman broj tenkova, oklopnih vozila i artiljerije. Starije generacije tih borbenih sredstava bile su u upotrebi duže od dvadeset godina i postavljao se problem njihove zamene. Zbog naglog razvoja novih preciznih samonavodjenih i vodenih oružja za protivoklopnu borbu tenk nije više tako efikasno oružje kao nekada, a pogotovu ne njegove starije generacije. Zbog toga se ukupna efikasnost odbrane može postići sa znatno manjim izdacima, kombinacijom određenog broja najmodernijih tenkova i znatnog pojačanja u sredstvima za protivoklopnu borbu, uključujući i nove generacije borbenih helikoptera. Rečju, ide se na paritet u nuklearnim snagama, a u konvencionalnim snagama na dovoljnost za odbranu od napada. Pri tome se potencijalnim protivnicima daje na znanje da se daljim opremanjem niko ne ugrožava, nego se poseduje upravo onoliko naoružanja koliko je potrebno za odbranu.

Sa tako interno usaglašenim stavovima sovjetski vojni vrh je otpočeo javne rasprave oko promene vojne doktrine već 1988. godine. One se ne vode samo na raznim seminarima u visokim vojnim školama u SSSR-u nego i na međunarodnim seminarima. Tako je, na primer, načelnik Generalštaba oružanih snaga SSSR-a, general M. Mojsejev, na seminaru u Beču, početkom 1990, izložio osnove nove sovjetske vojne doktrine. Taj seminar je održan pod pokroviteljstvom CSCE (Conference on Security and Co-operation in Europe – Konferencija za sigurnost i kooperaciju u Evropi). Pre i posle toga deo sovjetskih generala koji se bave vojnom teorijom, kao Čevrov, Garejev, Starodubov, a i sam ministar odbrane SSSR-a Jazov, izložili su svoja gledišta na sličnim seminarima u inostranstvu. Ti seminari su se održavali najčešće s predstavnicima NATO, a na njima je razvijana otvorena diskusija, što je poseban kuriozitet.

Kada se analiziraju sva ta izlaganja vidi se da se radi o usaglašenim stavovima koji se poklapaju sa dotadašnjim i kasnijim spoljnopolitičkim potezima SSSR-a, iza kojih stoji politika Gorbačova. To nikako ne znači da u vojnim krugovima nema i protivnika njegove spoljne politike, ali je nova vojna doktrina za sada potpuno podržana.

Sovjetski generali su insistirali na tezi da je sovjetska vojna doktrina od Lenjinovog vremena neprekidno defanziv-

na. Citirajući Lenjina: „Mi smo branili od 25. oktobra 1917. godine“, oni su tvrdili da je već sedamdeset dve godine sovjetska vojna politika, kao i vojna doktrina, „kontinualno defanzivno orijentisana“. Sovjetski generali bili bi znatno uverljiviji da su uspeli da objasne kako se sve to poklapa s intervencijom sovjetskih jedinica u Mađarskoj, Čehoslovačkoj i, konačno, u Avganistanu.

U sadašnje vreme, prema tim tvrdnjama, nova doktrina je rezultat novog načina razmišljanja u spoljnoj politici i gledišta o savremenom ratu i nacionalnoj sigurnosti. Vojni arsenali bili su puni nuklearnog i hemijskog oružja, i bilo je neophodno da se, u dogovoru sa drugom supersilom, počne sa smanjenjem tih zaliha. Nuklearno oružje je najviše izmenilo izgled rata i sada se dilema ko će koga pobediti svodi na postavku: „Ili ćemo svi preživeti ili moramo svi umreti“, komentariše u svom izlaganju general Starodubov. Dok su pređašnje doktrine bile usmerene na to kako da se neki rat vodi da bi se u njemu postigla pobjeda, sada supersile u svom sučeljavanju sve svode na izbegavanje rata.

Na pitanje da li smatra da je nuklearno oružje neka vrsta deterenta, general Čevrov je odgovorio da, objektivno, ono to još uvek jeste: „Ipak naše strategijsko opredeljenje je da se nuklearno oružje dogovorno postepeno eliminiše“. Prema sovjetskim gledištima, sadašnje stanje ratne tehnike je takvo da se moraju naći putevi za isključenje vojnog sučeljavanja među supersilama, a zatim i kod ostalih. To upućuje na potrebu da SSSR ima defanzivnu vojnu doktrinu, koja mora biti poznata svima. Suština te defanzivne doktrine zasnovana je na realnosti političkih odnosa, kao i na savremenom vojnotehničkom napretku.

Izrazito se naglašava da SSSR nema teritorijalnih pretenzija prema bilo kojoj zemlji u Evropi i svetu. Prema tome, SSSR nikoga ne smatra svojim potencijalnim neprijateljem. Na osnovu toga, on neće nikoga ni u kakvim okolnostima prvi napasti, niti prvi započeti rat konvencionalnim ili nuklearnim oružjem.

To bi se moglo smatrati vojno-političkim delom nove sovjetske vojne doktrine, koji bi ubuduće trebalo da se ogleda i u sprovođenju sovjetske spoljne politike. Takvi stavovi, koji zapravo spadaju u preambulu vojne doktrine, retko su ranije

tako eksplicitno izražavani. Ipak, taj vojno-politički deo, koji je deklarativnog tipa, ne znači mnogo ako nije kompatibilan i sa vojnotehničkim delom, koji takođe treba da bude defanzivnog karaktera. Vojnotehnički deo te doktrine svodi se na sledeće: u sadašnjoj situaciji oružane snage Sovjetskog Saveza orijentisane su samo na akcije uzvratnih udara radi odbijanja moguće agresije. Prema tome, odbrana na početku rata jeste osnovni tip borbenih dejstava. Odatle sledi da nije defanzivna samo doktrina nego će i strategija, operatika i taktika poprimiti defanzivnu prirodu. Ako je zadana defanzivna doktrina, ne može više biti ofanzivne strategije. Sve se to reflektuje i na vojnotehnički aspekt, kao i na operativno planiranje i razvoj sovjetskih oružanih snaga. Ipak, naglašava se da će se i nova sovjetska doktrina u strategiji i taktici oslanjati na energične i odlučujuće akcije. Kao i u prošlosti, ofanziva se smatra osnovnim tipom vojnih akcija nakon što je defanzivnim akcijama zaustavljen neprijatelj. Konačno, u vezi s takvim razmišljanjima morao se pojaviti i pojam „odbrambene dovoljnosti“.

POJAM ODBRAMBENE DOVOLJNOSTI I ODBRANE BEZ OFANZIVNIH MOGUĆNOSTI

Prema novim sovjetskim gledištima, pojam odbrambene dovoljnosti čini minimalni mogući nivo naoružanja jedne zemlje za odbijanje moguće agresije u konkretnim uslovima njenog okruženja. Za supersile tome treba dodati i odricanje od prve upotrebe nuklearnog oružja, sve dok ne dođe do sporazuma o potpunom nuklearnom razoružanju. Odnosno, iz sadašnjeg stanja supernaoružanosti treba preći u stanje odbrambene dovoljnosti.

Postavlja se pitanje kako sprovesti princip odbrambene dovoljnosti u sadašnjim uslovima. Kao prvi potez u tom smislu bilo bi ograničenje veličine oružanih snaga pojedinih država ili koalicija država. Njihovo naoružanje i borbena gotovost trebalo bi striktno da odgovaraju stepenu ratne opasnosti i trebalo bi osigurati paritet među suprotstavljenim stranama. Za zemlje sa nuklearnim naoružanjem razumni nivo odbrambene dovoljnosti trebalo bi osigurati tako da prvi nuklearni

udar ne bude isplativ. Poželjno je da postoje grupe zemalja koje će organizovati pouzdanu odbranu i odbijanje napada, ali da, istovremeno, ne budu sposobne za vođenje ofanzivnog rata.

Te postavke su navedene kada je još postojao Varšavski ugovor kao čvrsta vojna organizacija. U stvari, mnogo je lakše izgovoriti nego ostvariti zahtev da jedan vojni savez bude naoružan tako da može sigurno odbiti agresiju a da, pri tome, ne bude sposoban da je izvede. Ipak, postavka o odbrambenoj dovoljnosti omogućava da se ograničenja u naoružanju dovedu do nekog stepena ili, u najmanjem, da se na nekoj osnovi počnu ozbiljni pregovori o smanjenju ne samo nuklearnog nego i konvencionalnog naoružanja. To je, kasnije, stvarno poslužilo toj svrsi. U vezi s tim, interesantna je sovjetska postavka izrečena na tim seminarima: „Prava jednakost u bezbednosti u naše vreme nije garantovana visokim nivoom strategijske ravnoteže nego upravo najnižim mogućim nivoom te ravnoteže“.³ Da bi se sprovela ravnoteža između supersila potrebno je identifikovati i eliminisati sve zapažene asimetrije u broju trupa i osnovnom naoružanju. To će zahtevati međusobnu razmenu relevantnih podataka, uz inspekciju na licu mesta.

Na Zapadu postoje protivnici ubrzanog naoružavanja, i oni su tada bili skloni da te sovjetske ponude predoče kao propagandni manevar. Toga je bio svestan i SSSR, i zato je unilateralno započeo redukciju svojih oružanih snaga.

Ministar odbrane SSSR-a, general armije D. Jazov, na jednom predavanju u inostranstvu naveo je sledeće podatke: „Ove godine (1988), proizvodnja visoko obogaćenog uranijuma za vojne svrhe biće završena. Za vreme 1989–1990. dodatno je planirano da se zatvori jedan industrijski reaktor iz 1987. godine za reprocesiranje plutonijuma za nuklearno oružje i da se zatvore još dva takva reaktora bez zamene takvim novim kapacitetima“.⁴

U nastavku, general Jazov je naveo i druga smanjenja vojnih efektivna, smanjenje broja vojnih jedinica, smanjenje naoružanja, kao i promene u odnosu između ofanzivnih i

³ Colonel general M. Gereev, *Soviet Military Doctrine; Current and Future Development*, RUSI Journal, Winter 1988.

⁴ Army general D. Yazov, *Soviet Military Doctrine*, RUSI and BRASSY'S, Defence Yearbook 1990.

defanzivnih borbenih sistema u korist defanzivnih. Sve je to učinjeno s namerom da snage NATO ne brinu o naglašenoj ofanzivnoj komponenti sovjetskih oružanih snaga. Pošto se SSSR odriče čak i teorijske mogućnosti nekog preventivnog napada ili rata, takve promene potpuno odgovaraju njegovoj defanzivnoj strategiji. Osim toga, SSSR nudi, za sva ugovorom ponuđena rešenja o smanjenju naoružanja, mogućnost obustrane inspekcije na licu mesta, što je gotovo neverovatna promena u odnosu na nekadašnje stavove.

General Jazov je zatim rekao da SSSR očekuje slične korake od NATO snaga. Nije tajna da je NATO superioran u taktičkoj avijaciji s nuklearnim bojnim glavama. Očita prevlast u toj avijaciji, koja može naneti ofanzivne udare merene u nenadanom napadu minutama, znatno je veća opasnost od očite sovjetske prednosti u oklopnim jedinicama, čiji se efekti iznenađenja mere danima.

Svoje izlaganje general Jazov je zaključio time da više nema nikakvih kontradikcija između vojno-političkog i vojno-tehničkog aspekta sadašnje sovjetske vojne doktrine, kao ni između doktrinarnih načela i praktičnih aktivnosti. Oba aspekta su sada sjedinjena i konzistentno su defanzivna, kako po svojim ciljevima, tako i po metodama za rešavanje odbrambenih problema u praksi.

DOPRINOS NOVE SOVJETSKE DOKTRINE STABILNOSTI EVROPE

Navedene diskusije oko nove sovjetske vojne doktrine intenzivno su započete još 1988. godine. Posle toga događaji su se smenjivali veoma brzo, i došlo je do ujedinjenja dve Nemačke, završetka hladnog rata i, konačno, Varšavski ugovor prestao je da postoji kao vojna organizacija. Jedan američki analitičar istočnoevropskih prilika je primetio: „Izgleda da je svet izvrnuo na glavu, ali nigde se nije toliko izvrnuo na glavu kao u Sovjetskom Savezu“. Drugi američki analitičar je iznenađen promenama u Istočnoj Evropi i u SSSR-u da sve to smatra toliko neočekivanim kao kada bi čuo da je papa izdao deklaraciju da nema boga.

Promene u 1990. godini su stvarno bile ogromne. Vojni teoretičari koji su celu svoju karijeru proveli u okolnostima

postojanja dva vojna bloka i dve supersile, a to stanje je bilo čvrsto kao stena, sada su zbunjeni. Zbog toga ima mnogo onih koji na sve to gledaju s nepoverenjem. Ali, uprkos tome, od 1988. do 1990. godine obavljani su pregovori o značajnoj redukciji konvencionalnog naoružanja i konvencionalnih snaga u Evropi. Za razliku od nekadašnjih pregovora te vrste, koji su stalno tapkali u mestu, ovi su bili veoma efikasni. U tim sporazumima određeno je plafoniranje za šest važnih stavki, od čega pet čine borbena sredstva, a šesta je broj ljudi. U borbena sredstva koja se ograničavaju na obe strane spadaju tenkovi, artiljerija, borbena vozila pešadije, avioni i helikopteri. Pri tome se nije vodilo računa da smanjenja budu linearna, nego da se postigne efektivna ravnoteža. Broj tenkova koje treba da smanji SSSR mnogo je veći od smanjenja tenkova kod suprotne strane. S druge strane, kod NATO znatnije je smanjena lovačko-bombarderska avijacija, sposobna za nošenje taktičkog nuklearnog oružja. Rečju, nije se kao do sada cepidlačilo u „prebrojavanju zrna pasulja“, kako su dotadašnji način nazivali Amerikanci, nego se težilo ka stvarnoj uravnoteženosti borbenih sistema tako da se postigne odbrambena dovoljnost, uz jako obostrano smanjenje ofanzivnih mogućnosti. U pregovorima se teži i sporazumu o regionalnoj diferencijaciji u pogledu smeštaja oružja. Određivanjem zona i subzona koncentracija oružja želeo se sprečiti destabilizirajući uticaj koncentracije naoružanja za izvođenje prvog udara. U tom smislu obuhvaćena je Evropa kao celina – od Atlantika do Urala. Činjenica je da su u tome veliki udeo imali upravo predstavnici SSSR-a. Može se objektivno smatrati da su oni dali stvarni doprinos da se takvim ugovorima, koji podležu jednostavnoj i efikasnoj kontroli, stvarno stvore uslovi za otklanjanje mogućih vojnih tenzija u Evropi. To je, svakako, jedan od prvih uslova za normalan proces daljeg zblizavanja naroda Evrope.

Period 1988–1990. godine neki nazivaju „medenim mesecom“ u vojnim odnosima na relaciji Istok-Zapad. Može se računati da će to stanje barem još izvesno vreme potrajati. Mnogo toga zavisi od stanja u SSSR-u i uspeha perestrojke. Nakon što je u novembru 1990. potpisan sporazum Gorbačov – Kohl, u svetu je postalo jasno da je Nemačku prvi

put ujedinio Bismark, a drugi put, 120 godina iza toga – Gorbačov. Ipak, Gorbačov za taj čin, svakako važan za sređivanje stanja u Evropi, u svojoj zemlji ne može da očekuje velike pohvale. Pametni ljudi u SSSR-u ipak shvataju da je sporazum Gorbačov – Kohl u ovom trenutku potrebniji SSSR-u nego Nemačkoj.

Postoje u SAD još uvek klasični protivnici SSSR-a, premda su oni bez većeg uticaja. Oni smatraju da su sovjetske ponude za smanjenje napetosti i efikasno stvaranje evropske sigurnosti samo jedna nova vrsta Brest – Litovskog mira. Poznato je da je Trocki u pregovorima sa Nemcima, po odobrenju Lenjina, prosto „igrao na žici“ i činio velike ustupke Nemcima samo da mlada sovjetska republika dobije na vremenu. Prema tim gledištima, SSSR samo želi predah, jer u svakom slučaju ostaje najveća vojna sila u Evropi, koja će u pogodno vreme da okrene „drugi list“.

Ipak, preciznija analiza pokazuje da to nije tačno. Nakon ujedinjenja Nemačke jasno se ocrtava uzdizanje dve ekonomske supersile u bliskoj budućnosti – Nemačke i Japana, koje su u drugom svetskom ratu bile neprijatelji SAD i SSSR-a. U međuvremenu, od dve moćne vojne supersile, SSSR-a i SAD, dva najveća pobednika u tom ratu, prva je pred totalnim ekonomskim kolapsom, prete joj vlastiti retrogradni procesi i po prvi put posle oktobarske revolucije glad u velikim gradovima, tako da je prihvatila teško poniženje da primi humanitarnu pomoć Zapadne Evrope. U takvim uslovima mora da sprovede reformisanje celokupnog političkog i vojnog sistema koje postaje *condicio sine qua non*.

Drugoj supersili, takođe, ne „cvetaju ruže“, premda to u ovom trenutku još nije evidentno. Postoji veoma opravdana bojazan da će uskoro morati svoje tehnološko vodstvo da prepusti Nemačkoj i Japanu. Mnogi ljudi u SAD i SSSR-u uviđaju da dalja konfrontacija te dve zemlje ne vodi ničemu do bržoj dominaciji druge dve tehnološke supersile. Stoga se celokupno popuštanje na vojnom planu u Evropi može smatrati kao stvarni interes SSSR-a da sredi svoje prilike a da time ništa ne izgubi. Zbog toga se i njegova nova vojna doktrina, kao osnova za to popuštanje, može smatrati stvarnim doprinosom stabilnosti u Evropi.

S U M M A R Y

IMPACT OF THE SOVIET MILITARY DOCTRINE ON STABILITY
IN EUROPE

The emergence of perestroika in the USSR has been followed by a slackening of tension between the East and the West, which has been considerably contributed to by successful negotiations on the reduction of the nuclear weaponry. In connection with this the numerical strength of the Soviet armed forces is being substantially reduced, and the highest echelon of the Soviet military has been enabled to carry out changes and reform in the Soviet Army in conditions more favourable than the ones existing in the Soviet economy and society. In such circumstances is also being developed a new Soviet military doctrine, called the doctrine of reasonable defensive sufficiency.

The former military doctrine of deep operations and battles contained an obvious discrepancy. In its military-political part, where it was consistently stressed that the USSR will never be the first side that will start a war, it had an expressly defensive character, while in its military-technical part, where the USSR maintained an obvious superiority in the armoured forces, the doctrine was expressly an offensive one.

This discrepancy is being eliminated by the new Soviet doctrine of defensive sufficiency, which encompasses the notion of defence with no possibilities for the offensive. Thus a new basis has been created for proceeding in further negotiations on reduction of the conventional and nuclear forces from the consideration of the essence of the balance in key combat systems, rather than from the constant measuring the quantities of individual types of weapons or arms. In this manner is being attained the equality in the security on the East-West relation, at the lowest possible level of this balance, rather than on its highest possible level, as has been the case hitherto. This is a real contribution to a lasting peace and stability in Europe.

R E S U M E

LA NOUVELLE DOCTRINE SOVIETIQUE ET SA CONTRIBUTION
A LA STABILITE EN EUROPE

Avec l'apparition de „perestrojka“, en URSS on voit aussi apparition d'une détente de la tension sur la ligne Est-Ouest née à cause du succès des négociations sur le désarmement nucléaire. En liaison avec cela, les forces armées sont diminuées et le sommet militaire est en possibilité de réaliser les réformes prévues dans des conditions plus favorables que celles régnant dans la société et dans l'économie. Sous ces conditions on a créé la nouvelle doctrine soviétique baptisée plus trad comme la doctrine de défense suffisante rationnelle.

Ancienne doctrine des opérations profondes contenait une idée contradictoire évidente. Elle a été explicitement défensive et l'URSS a été désigné

comme Etat qui ne déclenchera jamais la guerre le premier. Dans sa partie militairo-technique, là où l'URSS avait une prédominance évidente en moyens blindés, elle a été offensive.

Par la nouvelle doctrine soviétique à laquelle on ajoute le thème d'autosuffisance, ces contradictions sont évitées. Avec cela on a donné la base pour la continuation des négociations sur le désarmement nucléaire et conventionnel et on a commencé l'étude fondamentale des systèmes clés de combat ce que signifie que l'on a cessé de compter les quantités des types de l'armement les uns après les autres. On a atteint aussi égalité dans le domaine de sécurité sur la ligne Est-Ouest au niveau le plus bas possible ce qui est là contraire de la pratique jusqu'à ce moment. C'est la contribution réelle à la paix et à la stabilité continues en Europe.

РЕЗЮМЕ

ВЛИЯНИЕ СОВЕТСКОЙ ВОЕННОЙ ДОКТРИНЫ НА УСТОЙЧИВОСТЬ В ЕВРОПЕ

Наряду с началом перестройки в СССР замечается и ослабление напряженности на линии Восток – Запад, во что значительный вклад вносят и успешные переговоры по сокращению ядерного оружия. В связи с этим происходит значительное сокращение вооруженных сил и военная верхушка имеет возможность реформы в армии проводить в более благоприятных условиях, чем проводятся реформы в экономике и обществе. В таких обстоятельствах создается и новая советская военная доктрина, получившая позже название доктрина разумной оборонительной достаточности.

Старая военная доктрина глубоких операций и боев содержала в себе одно очевидное противоречие. В своей военно-политической части, в которой всегда подчеркивалось, что СССР никогда первым не начнет войну, она является сугубо ненаступательной. В своей военно-технической части, где СССР поддерживал очевидное превосходство в бронетанковых войсках, она обладает сугубо наступательным характером. Новой советской доктриной оборонительной достаточности, к которой присоединяется понятие об обороне без наступательных возможностей, устраняется указанное противоречие. Этим дается основа для того, чтобы в ходе дальнейших переговоров о сокращении обычных и ядерных сил начинать с существенного рассмотрения равновесия в важнейших боевых системах, во избежание постоянного пересчитывания количества отдельных видов вооружений. Этим достигается равенство в безопасности на линии Восток – Запад на возможно низшем уровне этого равновесия, а не на возможно высшем, как это было до сих пор. Это на самом деле и является настоящим вкладом в прочный мир и устойчивость в Европе.

Pojava i opšte karakteristike razvoja partizanskog ratovanja

General-potpukovnik u penziji prof. *JOVO NINKOVIĆ*

Partizanski ratovi su otpočinjani i vođeni u veoma različitim istorijskim, društveno-političkim, vojnostrategijskim i drugim uslovima, koji su kao činioci značajno opredeljivali ne samo mogućnost njihovog otpočinjanja i vođenja već i karakter njihove organizacije, način izvođenja borbenih dejstava i druge karakteristike.

Analiza globalnih društveno-političkih uslova, kao najšireg društveno-istorijskog okruženja, pokazuje da su se ti ratovi vodili: (1) kao oblik oslobodilačkih ratova protiv okupatora, (2) kao oblik antikolonijalnih ratova, i (3) kao oblik unutrašnjih građanskih ratova.

Svaka od te tri grupe uslova bila je unekoliko specifična, kako po suštini, tako i po načinu ispoljavanja, što se najneposrednije odražavalo na organizaciju, način vođenja i druga pitanja konkretnog partizanskog rata.

U kompleksu vojnostrategijskih uslova u kojima su se pripremali i vodili partizanski ratovi ističu se: (1) geostrategijski položaj, značaj i prirodno-geografske karakteristike prostora na kojem se takav rat organizuje i vodi, i (2) odnos određenog partizanskog rata prema širem vojnostrategijskom okruženju.

Od ostalih uslova koji mogu uticati na pripremu i vođenje partizanskog rata treba, pre svih, istaći stepen prethodne pripremljenosti određene zemlje za vođenje takvog rata, što opet zavisi od usvojene ratne doktrine i šire odbrambene politike, zatim od stepena šire međunarodne političke i vojne podrške, tradicije i prethodnih ratnih iskustava, ekonomske razvijenosti i drugog.

Osim tih i drugih objektivnih uslova, veliki značaj imaju i brojni subjektivni uslovi i činioci, a pre svega stepen organizovanosti i sposobnosti političkog i vojnog rukovodstva pokreta da mobilize i pokrene najšire slojeve društva, da pravilno utvrdi političke i vojne ciljeve i da za svaku etapu rata pronade odgovarajuću vojnu organizaciju i ratnu veštinu.

Rat se, kao oružani sukob država, naroda, klasa i drugih društvenih grupa, u istorijskom razvoju ispoljavao u različitim oblicima i vodio na različite načine. Zavisno od vojnih karakteristika, nastale su i različite klasifikacije ratova.

Partizansko ratovanje, kao forma oružanog suprotstavljanja nadmoćnijem protivniku, odnosno kao specifičan metod

vođenja oružane borbe, u svim fazama razvoja ljudskog društva snažno je uticalo na opšte karakteristike ratovodstva i bilo značajan činilac razvoja svih relevantnih doktrinarno-strategijskih sistema, bez obzira na to da li je i koliko bilo priznavano i tretirano kao legitiman i regularan vid oružanog otpora, odnosno ratnih dejstava.

Bez obzira na stalne tendencije i organizovane pokušaje osporavanja legitimiteta i opštih vrednosti, partizansko ratovanje je ipak potpuno afirmisano u brojnim oslobodilačkim, antikolonijalnim i drugim ratovima i revolucijama, jer se u praksi pokazalo da je primena tog načina ratovanja ne samo celishodno već i jedino moguće vojno rešenje u svim slučajevima kada je slabija strana u sukobu bila prisiljena da se bori sa brojno i tehnički mnogo nadmoćnijim protivnikom. Odnosno, isključivo primenom tog načina ratovanja bilo je moguće uspešno suprotstavljanje nadmoćnijem protivniku, a u brojnim slučajevima i ostvarenje krupnih vojnih i političkih ciljeva, kao što su isterivanje agresora i nacionalno oslobođenje.

Pitanjima partizanskog rata i partizanskog ratovanja bavile su se, i još uvek se bave, ne samo klasične vojnonaučne discipline (ratna doktrina, teorija ratne veštine, vojna strategija i dr.) već i brojne druge nauke (istorijska, sociološka, politička i dr.). To je bilo naročito intenzivno u ovom veku, verovatno zbog toga što su u tom istorijskom periodu mnogi narodi upravo partizanskim načinom ratovanja, u borbi sa nadmoćnijim protivnikom, ostvarili izvanredne vojne i političke uspehe.¹

U vojnostručnoj, a i u drugoj literaturi koja se bavi fenomenom partizanskog rata i partizanskog ratovanja pojavljuju se različita gledišta ne samo o njihovoj suštini već i o značenju pojedinih pojmova i izraza, što objektivno stvara manje ili veće nejasnoće i otežava sporazumevanje i objektivno vrednovanje.

Da bi se izbegli mogući nesporazumi i nejasnoće oko značenja nekih pojmova i termina koji će se koristiti treba imati u vidu da se pri njihovom teorijskom određivanju polazilo, pre svega, od vojnotehnološkog kriterijuma, bez obzira na to što se on uvek promišljao u najtešnjoj povezanosti sa društveno-političkim, razvojnim i drugim kriterijumima.

¹ Najtemeljitiu razradu teorije partizanskog rata dao je Mao Zedung u svojim delima: *Strategija pitanja revolucionarnog rat u Kini; Pitanja strategije partizanskog ratovanja protiv japanskog zavojevača; O dugotrajnom ratu*, i drugim.

Tako je odrednicama: partizanski rat, partizansko ratovanje i partizanska dejstva, u kontekstu razmatrane problematike, dato odgovarajuće značenje, bez pretenzije da to budu i njihove potpune i valjane definicije.

Odrednicom *partizanski rat* označava se rat koji se vodi na teritoriji neke zemlje protiv vojnički nadmoćnijeg protivnika, uz primenu specifičnog (partizanski) načina ratovanja. U njemu se oružana borba kombinuje sa političkom borbom i drugim vidovima borbe i otpora, a pored oružanih snaga aktivno učestvuje i organizovano stanovništvo, sa svojim materijalnim i drugim izvorima i potencijalima. Odrednica *partizansko ratovanje* upotrebljava se u značenju *metoda* (način) vođenja oružane borbe, čija je osnovna karakteristika težnja da se izbegnu odlučujući sudari i direktna konfrontacija sa nadmoćnijim snagama protivnika, uz istovremeno izvođenje udara po najosetljivijim ili najslabije branjenim tačkama u njegovom borbenom rasporedu, i šire, u vreme i na mestu kad i gde on to najmanje očekuje. Odrednica *partizanska dejstva* upotrebljava se kao opšti naziv za brze, iznenadne i kratkotrajne borbene *aktivnosti* (akcije) u napadu, odbrani, zasedi i drugim borbenim radnjama. Njihovu suštinu čini nastojanje da se u prvom borbenom kontaktu protivniku nanesu što veći gubici, a zatim, naročito u slučaju nepovoljnog razvoja situacije, prekine neposredni dodir i angažovane snage izvuku iz borbe da bi se izbegli uništavajući udari protivnika i nepotrebni sopstveni gubici.

Navedeno značenje tih odrednica, u stvari, samo je opšte polazno stanovište i najširi okvir za razmatranje nekih suštinskih problema doktrine, vojne organizacije i ratne veštine partizanskog rata. U ovom članku razmatraju se dva pitanja: (1) nužnost nastanka i zakonomernost razvoja partizanskog ratovanja, i (2) uslovi u kojima su otpočinjali i u kojima su se vodili partizanski ratovi.

NUŽNOST NASTANKA I ZAKONOMERNOSTI RAZVOJA PARTIZANSKOG RATOVANJA

Sva relevantna istorijska i vojnonaučna istraživanja fenomena partizanskog ratovanja nedvosmisleno su pokazala da se ono, kao autentična forma oružanog suprotstavljanja zavo-

jevaču, pojavilo istovremeno kad i rat uopšte,² odnosno u društveno-istorijskim i vojnostrategijskim uslovima kada brojno slabija ili ratovanju manje vična društvena zajednica (grupa) nije mogla da mu se odupre na način koji je primenjivao u svojim osvajačkim pohodima i gušenju pokreta otpora porobljenih naroda.

U takvoj situaciji slabija strana u sukobu bila je prisiljena da, umesto direktne i otvorene konfrontacije sa superiornijim protivnikom, pronalazi i primenjuje posebnu taktiku, odnosno specifične borbene postupke i aktivnosti (noćna dejstva, zasede, prepadi, iznenađenja itd.), kojima se maksimalno kompenzira sopstvena brojna i tehnička inferiornost i stvarali makar i minimalni uslovi za uspešno oružano suprotstavljanje, a često i za odbranu gole životne egzistencije. To znači da je takav način ratovanja, koji je kasnije dobio naziv partizanski, nastao *nužno* u onom istorijskom trenutku, odnosno u onoj fazi nekog ratnog sukoba kada slabija strana nije mogla, koristeći klasični način ratovanja, pružiti otpor nadmoćnijem protivniku, pa je bila prisiljena da pronalazi primerenije metode.

Iz toga sledi zaključak da se partizansko ratovanje, kao autentičan metod oružanog suprotstavljanja nadmoćnijem protivniku, pojavilo kao antipod klasičnom ratovanju, tj. načinu ratovanja koji je bio karakterističan za određenu epohu, i da je takvo ostalo u svim istorijskim periodima, bez obzira na nužne promene i transformacije kroz koje je i samo prolazilo. Ono je, dakle, ostalo antiklasično, ali ne zato što je klasično ratovanje u pojedinim istorijskim periodima samo po sebi, odnosno po osnovnim vojnotehnološkim karakteristikama bilo slabije, već zato što ga slabija strana u sukobu nije mogla, niti smela primenjivati. Ono je, prema tome, nastalo kao legitiman i regularan oblik oružanog suprotstavljanja, zasnovan na pravu ugrožene društvene zajednice da u borbi protiv zavojevača, odnosno za odbranu gole životne egzistencije, koristi sva raspoloživa sredstva i metode ratovanja.

² „U stvari samo partizansko ratovanje (u užem smislu) je zaista staro kao i rat. Već ga opisuje Ksenofont u svom *Anabazisu* krajem V veka pre nove ere, razumije se ne pod današnjim imenom. Partizansko ratovanje je staro kao svet prosto zato što je ono, bez obzira na razvoj vojne organizacije i tehnike koje je dostiglo društvo u određenom istorijskom periodu, forma otpora naroda koji se brani pred znatno nadmoćnijim zavojevačem“, (K. Popović, *Za pravilnu ocenu oslobodilačkog rata Jugoslavije* „Vojno delo“, br. 2/1949, str. 12).

Kao društveno-istorijski uslovljena pojava, partizansko ratovanje je u procesu razvoja u poseban metod vođenja oružane borbe prošlo kroz više faza, pri čemu je ne samo svaki istorijski period već i svaki ratni sukob u kojem je značajnije primenjivano ostavljao snažno obeležje na njegov sadržaj, organizaciju, taktiku i druge karakteristike. Pored društveno-istorijskih i globalnih vojnostrategijskih uslova, na njegov razvoj i vojnotehnološke karakteristike bitno su uticali pojava i razvoj novih i usavršavanje postojećih borbenih sredstava i ratne tehnike, kao i promene u doktrinama i načinu vođenja klasičnih, a posebno protivpartizanskih ratova. Stoga partizansko ratovanje nije moglo ostati na jednom i za sva vremena i uslove primerenom vidu ispoljavanja, kako u smislu kvantitativno-kvalitativnih i organizacijskih karakteristika, tako i po načinu vođenja.

Osim navedenih činilaca, na razvoj i afirmaciju partizanskog ratovanja snažno je uticalo i stalno jačanje svesti i saznanje najširih slojeva naroda o formama i mogućnostima efikasnog otpora zavojevaču, bez obzira na njegovu snagu, što je naročito izraženo u istorijskim periodima kada se celokupan narod, a ne samo organizovane oružane snage, pojavljivao kao osnovna snaga i odlučujući subjekt rata. Otuda i sasvim opravdan zaključak da je u razvoj partizanskog ratovanja ugrađeno stvaralaštvo miliona ljudi, a ne samo njegovih istaknutih vođa i protagonista, i da će upravo to saznanje i ubuduće značajno uticati na mogućnost njegove primene i na njegove osnovne karakteristike, bez obzira na uslove u kojima će se ono ostvarivati.

Različiti modaliteti partizanskog ratovanja mogu se identifikovati u brojnim narodnim bunama i ustancima, oslobodilačkim pokretima i ratovima i drugim vidovima narodnog otpora u svim istorijskim periodima, mada je najsnažniji zamah imalo u periodu razvoja građanskog društva i stvaranja nacionalnih država. Tada su na istorijsku i ratnu pozornicu stupili čitavi narodi, sa svim svojim materijalnim, duhovnim i drugim potencijalima.

U oslobodilačkom ratu španskog naroda protiv Napoleona (1807–1813)³, meksičkog naroda protiv Španije (1810–

³ Partizanski rat španskog naroda protiv Napoleona posebno je karakterističan primer, pre svega zato što je vođen protiv Napoleona kada je on bio na vrhuncu svoje vojne moći, ali i zato što je otpočeo neposredno posle poraza „regularne“ španske vojske i što je po organizovanosti i efikasnosti dostigao do tada najviši nivo.

1815, 1853–1855, 1863–1865), francuskog naroda protiv pruske okupacije 1870/1871, srpskog naroda protiv Turaka (prvi i drugi srpski ustanak 1804. i 1815) i brojnim drugim ratovima i revolucijama u 19. stoleću partizansko ratovanje je doživelo potpunu afirmaciju, pre svega zato što je u određenim uslovima bilo jedini celishodni način borbe i otpora. Zbog toga su u tim ratovima, upravo zahvaljujući primeni različitih modaliteta toga ratovanja, postignuti veliki vojni i politički uspesi.

Početakom 20. veka partizansko ratovanje kao da je gubilo na zamahu i masovnosti, jer nije značajnije primenjivano osim u građanskom ratu u Rusiji (1917–1922). Razlog za to je, pre svega, činjenica da su u prvom svetskom ratu bile angažovane milionske armije (samo u Evropi 65,000.000 ljudi), da su se ratna dejstva vodila veoma intenzivno na pet svetskih (balkansko, azijsko-tursko, istočnoevropsko, zapadnoevropsko, italijansko) i više regionalnih i lokalnih ratišta i, što je posebno značajno, ratna dejstva na svim tim ratištima vodila su se strogo po principima klasične vojne doktrine. Naime, prema njima se ishod ratnog sukoba razrešavao isključivo u direktnom frontalnom sudaru sukobljenih strana, i to na relativno plitkim i stabilnim frontovima, pri čemu borbena dejstva izvan aktiviranih frontova, a pogotovu u dubljoj pozadini protivnika, nisu imala, niti su dobijala veći značaj. Mobilizacija svih demografskih efektivna svake angažovane države (bilo je angažovano 28 država) i njihova krajnja iscrpljenost u četvorogodišnjem ratu objektivno su ostavljale male mogućnosti za razvoj partizanskog ratovanja, pogotovu ako se uzme u obzir tadašnje vladajuće političko-doktrinarno gledište da poraz regularne armije na frontu istovremeno znači kapitulaciju i prekid svakog daljeg oružanog otpora.

U periodu između prvog i drugog svetskog rata partizansko ratovanje je intenzivnije razvijano, pre svega u građanskim ratovima u Kini (1924–1936), gde su primenom toga načina ratovanja revolucionarne snage Kine (Crvena armija) postigle značajne uspehe u borbi protiv snaga Kuomintanga, a 1937. godine i snaga japanskog agresora.

Razvoj partizanskog ratovanja dostigao je kulminaciju u toku drugog svetskog rata, kako po masovnosti primene i ostvarenim rezultatima, tako i po nivou organizacije, metoda vođenja i drugim obeležjima (Jugoslavija, Albanija,

Grčka, Kina, Indokina, Indonezija, i druge). Otuda se s pravom smatra da je to bio period ne samo potpune afirmacije već i definitivnog potvrđivanja i priznavanja partizanskog ratovanja kao regularnog i legitimnog oblika oružanog suprotstavljanja agresiji i okupaciji, i kao, što je posebno važno, jedino mogućeg metoda vođenja oružane borbe u uslovima nepovoljnog odnosa snaga. Takav razvoj partizanskog ratovanja u tom periodu bio je uslovljen, pre svega, činjenicom da je više evropskih i azijskih zemalja bilo okupirano, a njihovi narodi izloženi najsurovijem teroru osvajača, pa su se u borbi za nacionalno oslobođenje, a često i za odbranu životne egzistencije naroda, morali i mogli pokrenuti široki slojevi stanovništva. To je, istovremeno, bila značajna društveno-politička pretpostavka za njihovo vojno angažovanje i organizovanje, a time i za razvoj partizanskog ratovanja.

Činjenica da su osnovne snage sila Osovine (Nemačka, Italija, Japan) bile angažovane na glavnim svetskim ratištima protiv oružanih snaga savezničke koalicije (SSSR, SAD, Engleska i dr.) pozitivno je uticala na razvoj partizanskog pokreta u brojnim zemljama Evrope i Azije. Naime, okupator nikada nije mogao imati na raspolaganju dovoljno jake snage za njegovo gušenje, pogotovu u zemljama u kojima je taj pokret imao masovnu podršku stanovništva i bio dobro organizovan i vođen.

Razvoj i afirmacija partizanskog ratovanja nastavljani su u brojnim oslobodilačkim, antikolonijalnim i revolucionarnim ratovima koji su se vodili (neki se još uvek vode) posle drugog svetskog rata (ratovi vijetnamskog naroda protiv francuskih kolonijalista i američkog agresora 1945–1975, ustanak naroda Malaje 1945–1955, Kenije 1954–1956, Kipra 1955–1959. i drugih naroda protiv britanske kolonijalne vlasti, alžirski narodnooslobodilački rat protiv francuskih kolonijalista 1954–1962, rat naroda Angole protiv portugalske kolonijalne vlasti 1961–1975, i drugi), jer se u praksi pokazalo da su različiti modaliteti partizanskog ratovanja, s obzirom na određene uslove, a posebno višestruku superiornost kolonijalnih i intervencionističkih snaga, bili ne samo jedino moguća opcija vojnog suprotstavljanja već i najvažnije sredstvo za ostvarivanje planiranih vojnih i političkih ciljeva.

Zavisno od istorijskih, društveno-političkih, vojnostrategijskih i drugih uslova u kojima je primenjivano, partizansko

ratovanje je dostizalo različite stepene razvoja, kako po širini i zamahu, tako i po oblicima i metodama ispoljavanja i drugim karakteristikama. U nekim slučajevima ono je imalo široke razmere i bilo dominantan način vođenja oružane borbe za sve vreme trajanja oružanih sukoba, ili u njegovom većem delu, dok je u nekim drugim slučajevima ostajalo na nekim početnim vidovima i oblicima ispoljavanja.

Partizansko ratovanje kao metod vođenja oružane borbe, zavisno od tih uslova, nije se u praksi uvek razvijalo samo uzlaznom linijom, već je, naprotiv, u brojnim slučajevima (Kina, Grčka i dr.) prolazilo kroz različite oblike uzlazno-silazne transformacije, i to ne samo kada se radi o širini i zamahu već i drugim obeležjima, kao što su jačina i organizacija oružanih snaga, oblici i način izvođenja borbenih dejstava, i drugo.

U literaturi o partizanskom ratovanju bilo je više značajnih pokušaja identifikovanja, vrednovanja i teorijskog promišljanja razvojnih faza, odnosno organizacijsko-sadržajnih modela njegovog ispoljavanja, pri čemu se polazilo ne samo od različitih kriterijuma već i od različitih iskustava i saznanja, koja su sticana u bogatoj ratnoj praksi.

Tako je, na primer, general Đap⁴ u razvoju partizanskog rata u Vijetnamu identifikovao dve faze: *fazu gerile i fazu pokretnog rata*. Pod gerilom podrazumeva skup jednostavnih i manjih borbenih akcija, a pod pokretnim ratom oblik borbe u kojem se, pored sitnijih gerilskih akcija, organizuju i izvode krupnije operacije, u kojima elementi klasičnog ratovanja imaju značajno mesto.

Nemački vojni istoričar i teoretičar Gerlic⁵ partizanski rat deli na *taktički*, pod kojim podrazumeva aktivnost malih partizanskih grupa, i *operativni*, pod kojim podrazumeva krupnije partizanske borbene akcije, odnosno partizanske operacije.

Prema P. Jakšiću, partizansko ratovanje se ispoljavalo u tri razvojna nivoa: (1) *partizansko ratovanje nižeg tipa* (dejstva malih partizanskih jedinica u obliku zaseda, prepada, sabotaža, diverzija i sl.); (2) *partizansko ratovanje višeg tipa* (partizanski

⁴ General Đap, *Oslobodilački ratovi naroda Vijetnama*, prevod. VIZ, Beograd, 1973, str. 59.

⁵ Görlitz Walter, *Der zweite Weltkrieg*, Stuttgart, 1952.

bojevi i operacije, pohodi, prebaziranja, kampanje i sl.), i (3) *partizansko-frontalno, odnosno frontalno-partizansko ratovanje* (kombinovanje klasičnih partizanskih i klasičnih frontalnih oblika i metoda ratovanja).⁶

Slično gledište zastupa i B. Mamula, koji nivo razvijenosti partizanskog ratovanja definiše kao: (1) *partizansko ratovanje u užem smislu* (način dejstva partizanskih odreda), (2) *partizansko ratovanje u širem smislu* (kombinovane akcije regularne vojske, partizanskih odreda i narodnih ustanaka) i (3) *prošireni partizanski rat* (kombinovanje akcija partizanskih odreda i regularne vojske, pri čemu regularna vojska primenjuje partizanski način ratovanja).⁷

Analizirajući navedena i brojna druga stanovišta koja se odnose na identifikovanje i vrednovanje stepena razvoja, odnosno oblike ispoljavanja partizanskog ratovanja, nije teško zaključiti da su: struktura i jačina oružanih snaga, razmere i oblici oružane borbe, način izvođenja borbenih dejstava, te veličina i stabilnost slobodnih teritorija bili osnovni kriterijumi i empirijska uporišta od kojih su polazili navedeni autori, bez obzira na određne razlike u načinu njihove eksplikacije.⁸

Polazeći od tih stanovišta, svaki od navedenih kriterijuma mora se posmatrati i ceniti u kontekstu opštih i posebnih uslova u kojima je dolazilo do primene partizanskog ratovanja, pogotovu ako se ima u vidu činjenica da su se u nekim slučajevima ostvarivali krupni vojni i politički rezultati, a da razvoj jednog ili više tih elemenata nije dostigao najviši nivo. U tim slučajevima ograničenost razvoja nekog od tih elemenata kompenzirana je brojnim drugim sadržajima, pre svega maksimalnim intenziviranjem političke borbe i drugih oblika neoružane borbe i otpora.

USLOVI U KOJIMA SU OTPOČINJANI I VOĐENI PARTIZANSKI RATOVI

Proučavanjem istorije partizanskog ratovanja, a posebno partizanskih ratova vođenih u bližoj prošlosti, dolazi se, između ostalog, i do saznanja da su oni, pored nekih zajednič-

⁶ P. Jakšić, *Savremeni rat I*, Vuk Karadžić. Beograd, 1959, str. 70.

⁷ B. Mamula, *Savremeni svijet i naša odbrana*, VIZ, Beograd, 1985, str. 45.

⁸ Detaljnije: J. Ninković, *Partizanski rat – posebna vrsta rata*, „Vojno delo“, br. 5–6/1989.

kih karakteristika, po mnogo čemu bili osobeni, što je, pre svega, posledica delovanja različitih društveno-istorijskih, geopolitičkih, vojnostrategijskih i drugih uslova u kojima su nastajali i u kojima su se vodili.

Identifikacija i sistematizacija tih uslova jedan je od najznačajnijih problema naučnog istraživanja i oblikovanja teorije partizanskog ratovanja, jer su saznanja o značajnim karakteristikama tih uslova i stepenu njihovog uticaja na konkretna praktična rešenja u domenu organizacije i vođenja partizanskog rata i, uopšte, primene tog načina ratovanja bila i ostala jedino pouzdana empirijska osnova ne samo za dalji razvoj teorije već i za planiranje i provođenje brojnih praktičnih mera i aktivnosti u okviru vojnih priprema, naročito u državama koje računaju na mogućnost vođenja partizanskog rata na svojoj teritoriji.

Uslovi u kojima su otpočinjali i u kojima su se vodili partizanski ratovi definišu se i klasifikuju na različite načine, a za osnov podele uzimaju se različiti kriterijumi i teorijska polazišta. U sistematizaciji i operacionalizaciji tih uslova oni se manje ili više sažimaju, što zavisi od metodološkog prilaza, konkretnih potreba i brojnih drugih činilaca.

Međutim, bez obzira na to kako su praktično označeni i definisani, ni u jednoj valjanoj klasifikaciji nisu se mogle izbexi dve grupe uslova: (1) društveno-politički, i (2) vojnostrategijski, jer se uvek javljaju i kao najznačajniji činioei, s najvećim uticajem na pojavu, organizaciju, način vođenja i sva druga pitanja strategije partizanskog rata.

Bez podrobnijeg elaboriranja odrednice „društveno-politički uslovi“, a posebno njenog sadržaja, ipak bi se, sa stanovišta razmatrane teme, u tu grupu uslova mogle svrstati spoljnopolitičke, unutrašnjopolitičke, državno-pravne i slične okolnosti i odnosi u kojima se pripremao i vodio određen partizanski rat, a koji su kao činioei najviše uticali na razloge, mogućnost i vreme otpočinjavanja, izbor cilja, organizaciju i sva druga pitanja vezana za njegovo vođenje. Reč je, zapravo, o okolnostima koje su najneposrednije uticale na opredeljenje za partizanski rat kao jedino celishodan oblik oružanog suprotstavljanja, odnosno jedino raspoloživo sredstvo za ostvarenje legitimnih političkih i vojnih ciljeva.

Ako se na taj način razmatraju globalni društveno-politički uslovi, može se konstatovati da su partizanski ratovi,

posebno oni u nedavnoj prošlosti, nastajali i vodili se, pre svega, kao: (1) oblik oslobodilačkih ratova protiv okupatora, (2) oblik antikolonijalnih ratova, i (3) oblik unutrašnjih građanskih ratova.

Oblikom oslobodilačkih ratova protiv okupatora mogu se smatrati partizanski ratovi koji su nastajali u uslovima okupacije i razbijanja državnog suvereniteta određene države ili dela njene teritorije,⁹ pa je isterivanje okupatora i nacionalno oslobođenje i moglo biti osnovni politički i vojni cilj, a time i osnova opštepoliitičke platforme za pokretanje i mobilizaciju najširih slojeva stanovništva u borbi za ostvarivanje tih ciljeva.

Gubljenje državnog suvereniteta, narušavanje teritorijalne celovitosti, razbijanje institucija legitimne vlasti, represivan okupacioni sistem, a često i najgrublji teror bile su odlike stanja u okupiranoj zemlji, što je i dovodilo do različitih vidova i oblika otpora, uključujući i vođenje totalnog partizanskog rata. Pri tome, posebno značajna bila je činjenica da je nakon okupacije i razbijanja države bila razbijena i vojna organizacija, a time i svaki oblik daljeg oružanog suprotstavljanja, što je još više usložavalo situaciju i otežavalo organizaciju i nastavak oružanog otpora u značajno promenjenim uslovima.

Ako se, pri tome, ima u vidu i činjenica da je okupator često za kontrolu teritorije i borbu protiv svih pokušaja otpora okupaciji, pored upotrebe jakih sopstvenih oružanih snaga i drugih sredstava, uspevao da formira i angažuje i određene kolaboracionističke oružane formacije, nije teško zaključiti da su to objektivno bili najteži uslovi, pogotovu ako je uz to uspevao da inicira i razvije unutrašnje političke sukobe i trvenja, i tako oteža, a u nekim slučajevima i onemogućiti, masovno angažovanje stanovništva u različitim oblicima oružane i neoružane borbe i otpora, bez čega se ne može ni zamisliti uspešno vođenje iole ozbiljnijeg partizanskog rata.

Istorijski, gotovo da i nema primera da je posle poraza u direktnom frontalnom sudaru sa agresorom državno i vojno rukovodstvo neke zemlje organizovalo partizanski rat kao oblik produženog otpora. Najčešće su se takvi ratovi završavali kapitulacijom i okupacijom zemlje, a naknadno se, odnosno

⁹ Kao tipični primeri takvih ratova mogu se označiti narodnooslobodilački rat u Jugoslaviji 1941-1945, Albaniji 1941-1945, i Grčkoj 1942-1944, narodnooslobodilački rat vijetnamskog naroda protiv japanske okupacije 1941-1945, kao i partizanski rad na okupiranoj teritoriji SSSR-a 1941-1945. godine.

u novostvorenim uslovima, pristupalo organizaciji oružanog otpora u formi partizanskog rata. Izuzetak je, donekle, partizanski rat španskog naroda protiv Napoleona (1807–1813), koji je otpočeo neposredno posle poraza regularne vojske, ali i tada je on nastao kao spontana reakcija stanovništva na slom redovne vojne organizacije i prelazak vladajućih društvenih krugova na stranu okupatora.

*Kao oblik antikolonijalnih ratova*¹⁰ mogu se označiti partizanski ratovi koji su nastajali u uslovima dugogodišnje kolonijalne potčinjenosti pojedinih naroda i država, odnosno kada su, zahvaljujući narasloj političkoj svesti, porobljeni narodi otpočinjali borbu za nacionalno oslobođenje i političku nezavisnost u okviru opšte antikolonijalne revolucije, koja je vrhunac dostigla u drugoj polovini pedesetih i početkom šezdesetih godina ovog veka.

Slično kao i u uslovima okupacije, organizacija i pružanje otpora, a pogotovu organizacija i vođenje oružane borbe protiv godinama izgrađivane kolonijalne vlasti nekad najmoćnijih kolonijalnih imperija (Engleska, Francuska, Španija, Portugalija, Holandija i dr.), bili su izuzetno teški, tim više što su te sile posedovale veoma jake i dobro pripremljene kolonijalne trupe i, što je posebno važno, snažne institucije kolonijalne vlasti, ali i značajne vojne jedinice formirane od domaćeg stanovništva.

Grubo suzbijanje svakog pokreta otpora, ograničavanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, ekonomska eksploatacija i unutrašnji sukobi između pojedinih naroda i plemena, odnosno pojedinih društvenih grupa i staleža, bile su osnovne karakteristike ekonomsko-političkog stanja u većini država u kojima je dolazilo do razvoja antikolonijalne borbe, odnosno partizanskog ratovanja kao njenog oblika.

Osnovni ciljevi u tim ratovima bili su oslobođenje od kolonijalne vlasti i sticanje nezavisnosti, što je bila osnova političke platforme na kojoj su okupljane narodne mase i pokretane u oružanu borbu, posebno u slučajevima kada kolonijalna sila nije bila spremna na političke pregovore i napuštanje svoje kolonijalne pozicije.

Kao oblik unutrašnjih građanskih sukoba partizanski ratovi su nastajali u slučajevima kada su unutrašnje društveno-

¹⁰ Od ukupno 26 značajnijih ratnih sukoba koji su se vođeni posle drugog svetskog rata, 12 su bili antikolonijalni ratovi.

-političke suprotnosti različitih grupa (nacije, klase, staleži, verske zajednice i sl.) prerastale u oružane sukobe, pa se neka strana u sukobu opredeljivala za partizanski rat kao izgledno vojno rešenje.

Unutrašnji politički odnosi između sukobljenih društvenih grupa, pogotovu u situaciji kada je neka od njih imala podršku spoljnog faktora, postepeno su prerastali u žestoke oružane sukobe. Tada je slabija strana bila prisiljena da koristi partizanske metode ratovanja, koji su postepeno prerastali u totalni partizanski rat.¹¹

Bilo je i slučajeva da neki oslobodilački ili antikolonijalni rat, pod uticajem spoljnih faktora, odnosno usled nepovoljnog razvoja unutrašnje političke situacije, u nekoj svojoj fazi preraste u unutrašnji građanski sukob¹², u kojem je jedna od sukobljenih strana nastavljala da vodi partizanski rat, ali ne protiv okupatora ili kolonijalnih trupa, već protiv oružanih snaga novouspostavljenog režima.

Očigledno je da su društveno-politički uslovi u kojima su otpočinjali i u kojima su se vodili partizanski ratovi u svakom od navedenih slučajeva bili izuzetno teški i složeni, tim pre što su neki od njih istovremeno bili oslobodilački (borba protiv okupatora) i antikolonijalni (borba protiv kolonijalne sile), a često su imali i izražene primese unutrašnjeg građanskog rata.¹³ To je dodatno opterećivalo i usložavalo ukupnu situaciju, kao i mogućnost za njihovo organizovanje i uspešno vođenje.

Kompleks društveno-političkih uslova u kojima su nastajali i u kojima su se vodili partizanski ratovi označava, zapravo, najšire okvire, ali i sasvim određeni kvalitet konkretnih društvenih i političkih odnosa u nekoj zemlji sa veoma polarizovanim pogledima relevantnih političkih činilaca na određenu situaciju i način njenog razrešavanja, posebno kada se radi o izboru vojne opcije, uključujući i oružano suprotstavljanje primenom partizanskog ratovanja.

¹¹ Kao tipični primeri takvih ratova mogli bi se označiti građanski ratovi u Kini u periodu od 1924. do 1936. građanski rat u Kambodži 1970–1975, i drugi.

¹² Oslobodilački rat naroda Grčke protiv okupatora, koji je otpočeo 1942, prerastao je 1944. u tipičan građanski rat u kojem su snage ELAS-a, u borbi protiv vladinih i engleskih trupa, primenjivale i dalje partizanski način ratovanja.

¹³ Partizanski rat u Indokini (kasnije Vijetnam) otpočeo je kao oslobodilački rat protiv japanske okupacije (1942–1945), da bi se od 1945. do 1954. vodio kao antikolonijalni (protiv Francuske), a u periodu 1960–1975. istovremeno kao rat protiv intervencionističkih snaga SAD i oružanih snaga sajgonskog režima.

U vezi s tim, još dva činioca utiču na ukupne društveno-političke uslove u kojima se priprema i vodi svaki partizanski rat, a posebno na odnos pojedinih društvenih grupa prema toj opciji i njihovu spremnost da se u takvom ratu odlučno angažuju. Pre svega, to je međunarodni položaj zemlje u kojoj se priprema i vodi partizanski rat, odnosno konkretan odnos šireg spoljnopolitičkog okruženja prema zbivanjima u toj zemlji, stepen međunarodne podrške, konkretno stanje međudržavnih odnosa, i drugo. Drugi, isto tako značajan činilac jeste i organizovanost i jačina subjektivnih političkih snaga (partije, pokreti, političke koalicije, grupe i dr.), koje se javljaju kao organizatori i koje predvode pokret otpora koji uključuje i oružano suprotstavljanje. Na osnovu iskustva, u vezi s tim situacija je bila različita, odnosno manje ili više povoljna, što se neposredno odražavalo ne samo na probleme organizacije već i na zamah i širinu pokreta otpora kao značajne političke pretpostavke za uspešno vođenje partizanskog rata. Organizovanost i jačina subjektivnih snaga imaju izuzetan značaj i zbog toga što se u procesu organizovanja i vođenja partizanskog rata najčešće, naročito u početku, ne može računati na sistem postojeće državne vlasti, odnosno na njene organe i institucije, pa institucije i organi političkih organizacija preuzimaju i te funkcije.

Mada su društveno-politički i vojnostrategijski uslovi u kojima su otpočinjani i u kojima su se vodili partizanski ratovi međusobno najtešnje povezani i zavisni, ipak su se izražavali i kao splet specifičnih okolnosti, koje su mogle, manje ili više, uticati na pripremu i vođenje svakog partizanskog rata, pogotovu na njegovu vojnu organizaciju i strategiju. U vezi s tim, posebno su interesantne okolnosti koje, posmatrane sa globalnog ili šireg regionalnog nivoa, determinišu geostrategijski položaj i značaj područja u kojem se priprema ili vodi partizanski rat, kao i okolnosti koje proizilaze iz šireg vojno-političkog okruženja, odnosno konstelacije vojnih i političkih odnosa u određenom vremenu i na određenom prostoru.

Geostrategijski položaj i značaj područja u kojem se priprema ili vodi partizanski rat uvek je bio izuzetno važan uslov i činilac koji je značajno uticao na mogućnost organizovanja i vođenja partizanskog rata. To se manifestovalo, pre

svoga, kao odnos okupacijske ili kolonijalne vlasti prema njemu, a u nekim slučajevima i nekih svetskih sila koje na tom prostoru nisu bile neposredno prisutne. Sa stanovišta odnosa prema glavnim svetskim ili regionalnim ratištima, važnijim kopnenim ili pomorskim komunikacijama, izvorima i resursima značajnih strategijskih sirovina i drugim političkim i strategijski značajnim lokacijama i objektima, neki prostor za vođenje partizanskog rata može biti manje ili više povoljan, što uvek utiče, pre svega, na mogućnost njegovog vođenja, a zatim i na izbor cilja rata, intenziteta i razmere oružane borbe, karakter vojne organizacije, način vođenja borbenih dejstava, razvoj neoružanih oblika borbe i otpora i na sva druga doktrinarna opredeljenja i praktična rešenja.

Ako prostor na kojem se priprema ili vodi partizanski rat ima veći politički i geostrategijski značaj (nalazi se u zahvatu glavnih svetskih ili regionalnih ratišta, pokriva važne kopnene i pomorske komunikacije, obuhvata ili se nalazi u neposrednoj blizini izvora važnih strategijskih sirovina i sl.), onda će, pre svega, okupatorska ili kolonijalna vlast, a ponekad i druge, naročito velike svetske sile, nastojati po svaku cenu da ga zadrže, kontrolišu i obezbeđuju. Zavisno od konkretnog interesa, s jedne, i unutrašnjih političkih i drugih odnosa, s druge strane, okupatorska, odnosno kolonijalna vlast će angažovati odgovarajuće oružane snage, izgrađivati odgovarajući sistem okupacije i kontrole i preduzimati brojne druge mere kako bi obezbedila svoj interes i sprečila sve, pogotovu oružane aktivnosti koje bi pokušale da se organizuju. Velike svetske sile koje nisu neposredno angažovane imaju, isto tako, velike mogućnosti da utiču na razvoj situacije i obezbede svoje interese, od čega zavisi i njihov odnos prema partizanskom ratu na određenom prostoru.

Ukoliko neki prostor nema veći politički i strategijski značaj i uticaj na konstelaciju globalnih svetskih ili širih ekonomskih i vojno-političkih odnosa, onda će politika, odnosno konkretne vojne akcije zainteresovanih strana biti s tim usklađene i dimenzionirane, kako po obimu i intenzitetu, tako i po načinu realizacije i vojnotehnoškim karakteristikama. To će se najdirektnije odražavati, pre svega, na mogućnost otpočinjanja i vođenja partizanskog rata, a zatim i na njegove osnovne karakteristike, ukoliko se u određenoj situaciji takav rat oceni kao celishodno i racionalno vojno rešenje.

Veoma važan činilac koji determiniše geostrategijski položaj i značaj područja na kojem se priprema ili vodi partizanski rat jeste i njegov fizički odnos prema susednim područjima, kao i stanje međudržavnih odnosa u širem regionu. U praksi se pokazalo da je sa stanovišta mogućnosti organizovanja i vođenja partizanskog rata najpovoljnije kada se prostor države u kojoj se takav rat priprema direktno naslanja na savezničke ili prijateljske zemlje (slučaj Vijetnama, Alžira, i dr.), a najnepovoljniji onda kada je taj prostor izolovan, odnosno kada između države u kojoj se priprema ili vodi partizanski rat i savezničkih ili prijateljskih zemalja ne postoji neposredna fizička veza (slučaj Jugoslavije u toku drugog svetskog rata).

Veličina, oblik, prirodno-geografske, urbane i druge karakteristike, pogotovu ako se posmatraju i cene u najtešnjoj povezanosti sa geostrategijskim položajem i značajem određenog prostora, takođe su značajne kao činilac koji utiče na mogućnost, razmere i način vođenja partizanskog rata.

Mada su se partizanski ratovi vodili u državama različite veličine, prirodno-geografskih i drugih karakteristika¹⁴, osnovano bi se moglo zaključiti da veći prostor, pogotovu ako ima povoljan geografski oblik i optimalne prirodno-geografske karakteristike (reljef, pokrivenost, pedološki sastav i dr.), objektivno pruža povoljnije uslove za vođenje partizanskog rata. Štaviše, neke istaknute partizanske vođe i teoretičari¹⁵ apsolutizirali su značaj prostora, ocenjujući ga kao osnovnu pretpostavku (*conditio sine qua non*) za uspešno vođenje takvog rata.

Na većem prostoru se, po pravilu, nalaze veći demografski, ekonomski, materijalni i drugi kapaciteti, koji služe za popunu i snabdevanje oružanih snaga, i za organizaciju celokupnog života na slobodnim teritorijama koje već postoje ili će se stvarati. Veći prostor protivnik teže kontroliše, jer zahteva angažovanje jačih snaga, što se ne može uvek obezbe-

¹⁴ Partizanski rat je uspešno vođen u Kini, koja ima površinu od 9.569.961 km², ali i na Kipru, koji ima površinu od svega 9.571 km². On je vođen i u džunglama Indonezije i Vijetnama, a skoro u isto vreme i u pustinjskim delovima Alžira i na brdsko-planinskom zemljištu Jugoslavije i Grčke.

¹⁵ „Teritorija treba da bude velika... Taj uslov za vođenje partizanskog rata u Kini već postoji zbog veličine kineske teritorije i nedostatka žive sile kod neprijatelja. Sa stanovišta mogućnosti vođenja partizanskog rata ovaj uslov ima veliki, čak i prvostepeni značaj. U malim zemljama, na primer, u Belgiji, gde toga nema, mogućnost vođenja partizanskog rata je vrlo ograničena, a ponekad i potpuno isključena“, Mao Zedung, *Izabrana dela*, tom I, „Vojno delo“, Beograd, 1957, str. 377.

diti, nudi povoljnije mogućnosti za manevrisanje partizanskih snaga, izbegavanje okruženja, prenošenje težišta, i drugo. Uz to, povoljniji (prikupljen) geografski oblik dodatni je pozitivan elemenat koji se mora uzimati u obzir pri vrednovanju prostora kao vojnostrategijskog uslova.

Povoljne prirodno-geografske i urbane karakteristike prostora bile su u brojnim slučajevima¹⁶ činilac od velikog značaja i uticaja na mogućnost i način vođenja partizanskog rata, posebno u njegovoj početnoj fazi, ali i kasnije, u uslovima izrazite brojne, a naročito tehničke nadmoćnosti protivnika. Povoljne karakteristike prostora (reljef, pokrivenost, klima, pedološki sastav i dr.) omogućavale su partizanskim snagama ne samo dobru zaštitu i maskiranje već i uspešno manevrisanje i izvođenje različitih borbenih akcija, kao i celishodno uređenje teritorije, odnosno izgradnju neophodne infrastrukture (putevi, bolnice, skloništa, skladišta i dr.), što za uspešno vođenje partizanskog rata ima izuzetan značaj.

Pored geostrategijskog položaja, značaja i opštih karakteristika prostora, važan činilac koji konstituše ukupne vojnostrategijske uslove u kojima su se pripremali i vodili partizanski ratovi jeste i karakter šireg vojno-političkog okruženja, odnosno stanje i konstelacija međunarodnih odnosa u vremenu kada se pripremao ili vodio neki partizanski rat. U tom pogledu bile su karakteristične dve dijametralno suprotne situacije: (1) kada se neki partizanski rat pripremao i vodio u okviru svetskog ili šireg regionalnog sukoba, i (2) kada se on vodio izvan takvog sukoba.

U okviru svetskog ili šireg regionalnog sukoba partizanski ratovi, naročito ako su imali šire razmere i intenzitet, bili su značajan strategijski činilac na koji su morale računati zaraćene strane, bez obzira na to da li su područja na kojima se on pripremao ili vodio bila neposredno povezana sa nekim od svetskih ili regionalnih ratišta, ili su bila na manjoj ili većoj udaljenosti od njih. Ako se, uz to, partizanski rat na određenom području vodio protiv oružanih snaga jednog od protivnika angažovanih u svetskom ili regionalnom ratnom sukobu,

¹⁶ Prirodne karakteristike vijetnamskog ratišta (reljef, hidrografija, klima, vegetacija, pedološki sastav tla i dr.) bile su ne samo značajan činilac već i bitna pretpostavka uspešnog vođenja partizanskog rata, pre svega zato što su ograničavali, a nekad (period monsunskih kiša) i potpuno onemogućavali upotrebu avijacije, helikoptera, oklopnih i drugih borbenih sredstava oružanih snaga Sjedinjenih Američkih Država.

onda je objektivno bio ne samo značajan elemenat u strategijsko-operativnim planovima zaraćenih strana već je i kao veoma značajan činilac uticao na karakter, tok, a često i na ishod ratnih dejstava na aktiviranim frontovima. Takav značaj partizanskog rata proizilazi iz činjenice da su se za protivpartizanska dejstva morale izdvajati određene snage i sredstva koji bi se, inače, mogli angažovati na glavnim ratištima, što je za jednu stranu u sukobu bila veoma pozitivna, a za drugu veoma negativna okolnost.

Međutim, nije manje značajna ni činjenica da je angažovanje glavnih snaga protivnika u nekom svetskom ili regionalnom sukobu pozitivno uticalo ne samo na mogućnost otpočinjanja i vođenja određenog partizanskog rata već i na sve njegove vojne i druge karakteristike. Angažovanje glavnih snaga i usmeravanje ukupnih ratnih napora okupacijske ili kolonijalne sile na glavna ratišta,¹⁷ odnosno izvan prostora na kojem se priprema ili vodi partizanski rat, ispoljavalo se kao veoma pozitivan činilac, a često i kao jedan od najvažnijih preduslova za njegovo vođenje uopšte. U okviru toga, kao posebno karakteristične treba označiti slučajeve kada se partizanski rat organizuje i vodi na delu okupirane teritorije neke zemlje (partizanski rat na okupiranim područjima SSSR-a 1941–1945), pri čemu su glavne snage i težišni ratni naponi te zemlje usmereni na uspostavljene frontove. U takvoj situaciji organizacija i vođenje partizanskog rata u pozadini protivnika najtešnje su povezani i usklađeni sa potrebama i zahtevima fronta, kako izbor cilja, objekata i težišta dejstava, tako i vreme i način izvođenja pojedinih akcija.

Organizacija i vođenje partizanskog rata izvan širih ratnih sukoba,¹⁸ a posebno u situaciji kada se nije moglo računati na značajniju pomoć saveznika, odnosno veću međunarodnu podršku, bili su mnogo teži i složeniji, naročito ako su se događali na značajnijem strategijskom području za koje su bile zainteresovane velike svetske sile. U tim slučajevima zainteresovane svetske sile su mogle u suprotstavljanju razvoju parti-

¹⁷ Početkom oružanog ustanka u Jugoslaviji 1941. godine, pored dela italijanskih, bugarskih i mađarskih oružanih snaga, bile su angažovane četiri nemačke divizije i više samostalnih jedinica ranga brigade i bataljona, ukupne jačine 80.000 vojnika. Tokom rata (1941–1945) u Jugoslaviji su bile angažovane okupatorske snage ekvivalenta 20–30 divizija, koje nisu mogle biti angažovane na drugim frontovima.

¹⁸ Vijetnamski rat (1941–1945), alžirski oslobodilački rat (1954–1962), antikolonijalni i oslobodilački ratovi u Keniji, Kipru, Angoli, i drugi.

zanskog rata i protivpartizanskim dejstvima angažovati najčešće velike snage i sredstva, što se značajno odražavalo na mogućnost otpočinjanja i na vođenje partizanskog rata. Taj činilac je, prema tome, morao bitno uticati na doktrinu i strategiju takvog rata, pa i na izbor svih praktičnih rešenja iz domena vojne organizacije, materijalno-tehničkog obezbeđenja, načina upotrebe partizanskih snaga, i drugo.

Istorijska iskustva upućuju na zaključak da su za organizovanje i vođenje partizanskog rata objektivno bili povoljniji uslovi onda kada se on pripremao i vodio u okviru šireg ratnog sukoba, a pogotovu u slučaju kada su osnovne snage protivnika bile angažovane na glavnim ratištima, zbog čega se nisu mogle odlučnije i masovnije angažovati u protivpartizanskom ratu. Nedostatak snaga za vođenje protivpartizanskog rata prisiljavao je protivnika da se ograniči na posedanje i odbranu većih gradova, industrijskih centara i drugih značajnih područja i objekata, što je sa stanovišta mogućnosti i načina vođenja partizanskog rata, objektivno, bila veoma povoljna okolnost.

U suprotnom slučaju, tj. u situaciji kada su se partizanski ratovi pripremali i vodili izvan šireg ratnog sukoba, a pogotovu ako su u protivpartizanskom ratu bile angažovane oružane snage neke velike sile, i kada partizanski pokret nije imao veću međunarodnu podršku, uslovi su bili znatno teži, što se neminovno odražavalo na mogućnost njegovog vođenja, a zatim i na sva druga doktrinarno-strategijska, materijalno-tehnička, operativno-taktička i ostala rešenja.

Izdvajanje i obrada samo nekih značajnih činilaca koji su određivali društveno-političke i vojnostrategijske uslove u kojima su se pripremali i vodili partizanski ratovi ne znači da i brojni drugi uslovi i činioci nisu, manje ili više, uticali na njihovu organizaciju i vođenje, pogotovu ako se imaju u vidu brojne specifičnosti koje su proizilazile iz načina i vremena otpočinjanja (produžetak započetog rata, masovni oružani ustanak, dejstvo manjih gerilskih grupa i sl.), stepena pretходne pripremljenosti, tradicije, nacionalne, verske i klasne strukture društva, i drugo.

Društveno-politički, vojnostrategijski i drugi uslovi u kojima su nastajali i u kojima su se vodili partizanski ratovi bili su veoma različiti, ali su međusobno bili najtešnje povezani

i isprepleteni, pa se moraju posmatrati kompleksno, tj. kao jedinstven sintetički izraz stanja i okolnosti u kojima se partizanski rat pojavljuje i kao nužno, i kao jedino moguće vojno rešenje.

S U M M A R Y

EMERGENCE AND GENERAL CHARACTERISTICS OF PARTISAN WARFARE

Partisan wars commenced and were waged in very diverse historical, socio-political, military-strategic and other circumstances, which were basically determining not only the possibility of their commencement and development but also the forms of their organization, the manners and forms of combat operations, and their other characteristics.

The analysis of socio-political circumstances as the widest socio-historical environment shows that these wars were waged: (1) as a form of liberation wars against aggressors and occupiers; (2) as a form of anti-colonial wars; (3) as a form of civil wars.

Each of these three groups of circumstances was peculiar both by its substance and its characteristics, which most directly influenced the organization, forms and other matters of each partisan war.

Outstanding military-strategic circumstances in which partisan wars were prepared and waged were: (1) geostrategic position, importance and geographic characteristics of territory; and (2) position of the partisan war in relation to its wider militar-strategic environment.

Of other circumstances which can influence the preparations for and waging a partisan war should be noted, first of all, the degree of preparedness of the country for waging this kind of war, which depends on the adopted war doctrine and the general defence policy of the country, on the degree of its wider international political and military support, on its tradition and previous war experiences, on the degree of development of its economy, and the like.

In addition to these and other objective conditions and circumstances, of great significance are numerous subjective conditions and factors – first of all the degree of organization and ability of the political and military leadership of the movement to mobilize and stir the widest layers of society, to correctly choose and establish political and military aims, and to find out for each stage of the war the adequate military organization and the art of war.

R E S U M E

APPARITION ET CARACTERISTIQUES GENERALES DE LA GUERRE DE PARTISANS

Les guerres de partisans ont été déclenchées et menées dans des conditions historiques, socio-politiques, militaire-stratégiques très variées, qui, comme les faits, avaient déterminé d'une façon décisive non seulement le temps de leur

déclenchement et de leur conduite, mais aussi le caractère de leur organisation, la façon de conduite des opérations de combat et autres caractéristiques.

Analyse des conditions globales socio-politiques comme l'environnement socio-historique le plus large montre que ces guerres sont menées comme: (1) la forme de la guerre de libération contre un occupant, (2) la forme de la guerre anticolonialiste, et (3) la forme de la guerre civile interne.

Chaque groupe des conditions a été spécifique sur le plan de l'organisation, façon de conduite et autres questions de la guerre de partisans en question.

Dans le complexe des conditions militairo-stratégiques sous lesquelles ces guerres ont été préparées et menées on voit en particulier: (1) la position géostratégique, l'importance et caractéristiques géonaturelles de l'espace sur lequel cette guerre a été organisée et menée et (2) le rapport de cette guerre donnée envers l'environnement militairo-stratégique élargi.

D'autres conditions pouvant faire une influence sur la conduite et les préparatifs de la guerre sont, avant tout, le degré des préparatifs préalables du pays en question pour la guerre de telle nature, ce que dépend de la doctrine de la guerre adoptée et de la politique de défense, le degré du support politique et militaire international, de la tradition et des expériences tirées des guerres précédentes, du développement économique etc.

Sauf ces conditions objectives, les conditions subjectives ont aussi une importance particulière sur la guerre et, avant tout, le degré de l'organisation et des capacités des dirigeants politiques et militaires pour la mobilisation de la société, pour la détermination exacte des objectifs politiques et militaires concernant différentes étapes de la guerre et pour l'établissement de l'organisation militaire et de l'art de guerre adéquate.

Р Е З Ю М Е

СТАНОВЛЕНИЕ И ОБЩИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАЗВИТИЯ ПАРТИЗАНСКОГО СПОСОБА ВЕДЕНИЯ ВОЙНЫ

Партизанские войны начинались и велись в весьма различных исторических, общественно-политических, военно-стратегических и общественных условиях, которые в качестве факторов существенно определяли не только возможность их начала и ведения, но и характер их организации, способ проведения боевых действий и другие характеристики. Анализ глобальных общественно-политических условий, как широчайшего общественно-политического окружения, показывает, что эти войны велись: (1) как форма освободительных войн против оккупантов, (2) как форма антиколониальных войн и (3) как форма внутренних гражданских войн.

Каждая из этих трех групп условий была в некоторой степени специфичной как по своей сути, так и по способу проявления, что самым непосредственным способом отражалось на организацию, способ ведения и другие вопросы конкретной партизанской войны.

В комплексе военно-стратегических условий, в которых подготавливались и велись партизанские войны, выделяются: (1) геостратегическое

положение, значение и естественно-географические характеристики пространства, на котором такая война организуется и ведется и (2) отношение данной партизанской войны к более широкому военно-стратегическому окружению.

Среди остальных условий, которые могут влиять на подготовку и ведение партизанской войны, надо прежде всего подчеркнуть степень предварительной подготовленности определенной страны к ведению такой войны, что со своей стороны зависит от принятой военной доктрины и оборонительной политики, потом степень более широкой международной политической и военной поддержки, традиции и имеющийся военный опыт, экономическое развитие и др.

Кроме этих и других объективных условий, большое значение имеют и многочисленные субъективные условия и факторы, а прежде всего степень организованности и способности политического и военного руководства движения мобилизовать и поднять широчайшие слои общества, правильно определить политические и военные цели и на каждом этапе ведения войны создавать соответствующую военную организацию и военное искусство.

Primena oružja za masovno uništavanje u funkciji represalija u savremenom oružanom sukobu

Pukovnik dr *MIODRAG STARČEVIĆ*

U radu se razmatraju mogućnosti primene represalija u savremenim uslovima ratovanja, koje su uređene pravilima međunarodnog prava nastalim pre drugog, a umnogome i pre prvog svetskog rata.

Savremene ratne doktrine i vojne strategije računaju sa dva vida oružanih sukoba: globalnim svetskim i ograničenim ili lokalnim ratovima. Polazeći od njihovih osnovnih karakteristika, autor zaključuje da se u sukobima ograničenog ili lokalnog karaktera mogu primeniti represalije na zakonit način. Međutim, u opštem svetskom sukobu, koji bi se vodio svim raspoloživim sredstvima, pa i nuklearnim oružjem, primena represalija ne bi bila moguća.

Posebna pažnja posvećena je pitanju mogućnosti represalija sredstvima za masovno uništavanje (hemijsko i bakteriološko oružje) koja su izričito zabranjena pravilima međunarodnog prava, ali i upotrebi nuklearnog oružja, jer ne postoje izričita pravna pravila kojima se njegoa upotreba zabranjuje.

Koncept represalija kao poslednjeg sredstva za sprečavanje povreda pravila međunarodnog prava oružanih sukoba i otklanjanje posledica tih povreda relativno jasno je utvrđen u teoriji međunarodnog prava. Isto je i sa uslovima koji se moraju zadovoljiti da bi se represalije ocenile kao pravno dopuštene. Opšteprihvaćeno je stanovište da represalijama u oružanom sukobu mora da prethodi povreda pravila međunarodnog prava oružanih sukoba i represalije se mogu izvoditi samo kao odgovor na takvu povredu. Akti represalija moraju biti proporcionalni povredi i ne smeju se izvoditi nehumanim sredstvima ratovanja. Represalije nisu dopuštene protiv lica i objekata koji su zaštićeni pravilima međunarodnog prava (ranjenici, bolesnici, civilno stanovništvo, ratni zarobljenici, sanitetski objekti itd.).

Samo represalije koje odgovaraju navedenim uslovima i ograničenjima mogu se smatrati dopuštenim i u skladu sa pravilima međunarodnog prava. Međutim, istorija ratovanja je puna primera zloupotreba i povreda pravila o represalijama.

Zbog toga ima mnogo opravdanih razloga da se i sada teorija međunarodnog prava bavi pitanjem represalija.

Represalije su, uglavnom, uređene običajnim pravnim pravilima međunarodnog prava, koja su nastala pre drugog, a umnogome i pre prvog svetskog rata. Od tada, zahvaljujući nezapamćenom tehnološkom razvoju, umnogome su promenjena sredstva ratovanja, pre svega njihova razorna moć i priroda delovanja. Na tim osnovama razvijene su i nove vojne doktrine i vojne strategije, kojima se planira upotreba oružanih snaga na način koji u potpunosti menja fizionomiju oružanog sukoba. Sasvim je sigurno da bi eventualni oružani sukob sada bio sasvim drugačiji od rata u prošlosti. Otuda se opravdano postavlja pitanje da li bi se u eventualnom oružanom sukobu mogle primeniti represalije prema pravilima međunarodnog prava, koja su nastala u sasvim drugim uslovima, na osnovu tadašnjeg razvoja sredstava ratovanja, odnosno da li se represalije uopšte mogu primeniti na zakonit način u savremenim uslovima ratovanja.

SAVREMENI ORUŽANI SUKOB I REPRESALIJE

Problem represalija u eventualnom oružanom sukobu u savremenim uslovima morao bi se posmatrati u skladu sa vojnostrategijskim zamislima o upotrebi oružanih snaga i, samim tim, prirodom oružanog sukoba prema tim stavovima. U savremenim ratnim doktrinama, koje dosledno prate i odgovarajuće vojne strategije, računa se sa dva vida sukoba: globalnim svetskim i ograničenim, odnosno regionalnim ili lokalnim sukobima. Ne upuštajući se u realne opasnosti od započinjanja opšteg svetskog sukoba, koji se uspešno izbegava u periodu posle drugog svetskog rata, u praksi su potvrđene mogućnosti za vođenje lokalnih i ograničenih sukoba. Naravno, uloga i mogućnost primene represalija u svim tim sukobima nisu jednake.

U sukobima lokalnog, odnosno regionalnog i ograničenog karaktera, koji se vode uz upotrebu konvencionalnih sredstava ratovanja, represalije su nesumnjivo moguće. Osnovna funkcija bi im bila sprečavanje povreda pravila međunarodnog prava oružanih sukoba i otklanjanje njihovih posledica. Za

represalijske primenjene u takvim sukobima važili bi svi uslovi za njihovu primenu i zakonitost primene, kao i sva navedena ograničenja. Na žalost, u praksi su poznate mnoge zloupotrebe i nezakonita primena represalija u oružanim sukobima takvog karaktera. No, to nije specifičnost samo savremenih oružanih sukoba i teško bi moglo da utiče na njihovu primenu ukoliko su ispunjeni svi uslovi propisani pravilima međunarodnog prava i ukoliko se primenjuju na zakonit način.

Mnogo komplikovanije je pitanje mogućnosti primene represalija u opštem, svetskom sukobu, koji bi se vodio svim raspoloživim sredstvima, pa i nuklearnim oružjem.

Savremene vojne strategije, koje se uglavnom zasnivaju na postojanju i eventualnoj upotrebi nuklearnog oružja, jasno govore i o prirodi takvog sukoba. Naime, on bi bio sveobuhvatan, i po angažovanim snagama i po zahvaćenoj teritoriji. Vodio bi se masovnim raketnim udarima i po snagama u neposrednom dodiru i po pozadini protivnika; a sigurno bi raketnim udarima bile izložene i snage i instalacije protivnika na teritoriji trećih zemalja. Prema tome, borbena dejstva bi zahvatila cele teritorije država, ali bi se udari izvodili i po ciljevima na otvorenom moru.

S obzirom na razornu moć savremenih nuklearnih sredstava, a posebno na prirodu naknadnog, produženog dejstva nuklearnog oružja, posledice borbenih dejstava zahvatile bi i teritorije koje nisu bile izložene neposrednim dejstvima, uključujući i teritorije trećih, neutralnih država. Dakle, dejstvo nuklearnog oružja nije moguće ograničiti na izabrane ciljeve ni uz sve mere predostrožnosti.

Upotreba nuklearnog oružja značila bi, sama po sebi, povredu pravila međunarodnog prava, jer je, prema našem uverenju, zabranjena pravilima međunarodnog prava oružanih sukoba. To znači da se samom upotrebom tog oružja stvaraju pravne pretpostavke za primenu mera represalija. Uostalom, vojne strategije, na primer, „masovne odmazde“ i „elastičnog odgovora“, kao i opšte načelo da će to oružje biti upotrebljeno samo kao odgovor ako ga upotrebi druga strana, donekle se zasnivaju na ideji represalija, bez obzira na to koliko se verodostojnost tih načela može dovesti u pitanje.

Međutim, razlozi koji takve strategijske zamisli, zasnovane na osobinama nuklearnog oružja, čine neprimenljivim na

zakonit način, odnose se i na mere represalija u takvom oružanom sukobu, jer se ne mogu poštovati pravilima međunarodnog prava propisani uslovi za njihovu primenu. Pre svega, nije moguće učiniti izbor i dejstva ograničiti na izabrane ciljeve represalija, kao ni poštovati navedena ograničenja represalija.

S druge strane, logika uzvratnog udara, koja je u osnovi svih doktrina i strategija koje se zasnivaju na hitnom uzvraćanju istim sredstvima, može biti efikasna samo ako je izvedena brzo i pre nego što je strana koja uzvraća pogođena prvim udarom. Međutim, raspoloživo vreme za izvođenje uzvratnog udara svodi se na 4-7 minuta, i sigurno je nedovoljno da se procene sve okolnosti i uslovi predviđeni konceptom represalija.

Sve to potvrđuje zaključak o neprimenljivosti, na zakonit način, represalija u oružanom sukobu opšteg, svetskog karaktera u okviru savremenih ratnih doktrina i vojnih strategija, jer bi nužno značile povredu pravila međunarodnog prava.

SAVREMENA SREDSTVA ZA MASOVNO UNIŠTAVANJE I REPRESALIJE

Snažan tehnološki razvoj posle drugog svetskog rata, posebno sredstava ratovanja, nameće potrebu za razmatranjem i pitanja odnosa tih sredstava i represalija, odnosno podobnosti tih sredstava za izvođenje represalija. Pri tome prvenstveno mislimo na pravne aspekte tog pitanja. Naime, nije sporno da po pravilima međunarodnog prava nije dopušteno izvođenje represalija nemoralnim sredstvima, pod kojima se prvenstveno podrazumevaju sredstva koja su nediskriminisana i koja su sposobna, ili čak predodređena da nanose nepotrebne i suviše patnje. Važećim pravnim pravilima neka od tih sredstava su izričito zabranjena, kao hemijska i bakteriološka sredstva. Druga, razvijena posle usvajanja tih pravnih izvora, nisu izričito zabranjena, pa se postavlja pitanje njihovog pravnog položaja uopšte, a posebno u izvođenju represalija.

Situacija je mnogo jednostavnija s hemijskim i bakteriološkim oružjem jer postoji međunarodni ugovor kojim se ono izričito zabranjuje. Naime, Protokolom o zabrani upotrebe u

ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava (Ženevski protokol iz 1925. godine) izričito je zabranjena u ratu upotreba zagušljivih, otrovnih i drugih sličnih gasova, tečnosti, materija i sličnih postupaka. Zabrana se zasniva na činjenici da je upotrebu tih sredstava i postupaka osuđivao sav civilizovani svet. Ženevski protokol iz 1925. godine ratifikovalo je 111 zemalja, ali je njih 40 stavilo rezerve pri ratifikaciji, a gotovo sve one sadrže klauzule reciprociteta, odnosno prihvataju Protokol pod uslovom da ga poštuju i druge zaraćene strane. U tome neki autori vide potrebu za razmatranjem obaveznosti odredaba Protokola ukoliko neka od strana u sukobu prva upotrebi to oružje. S obzirom na stanje međunarodnog prava u pogledu tog oružja u vreme donošenja Protokola, čini nam se da je teško prihvatljivo takvo gledanje. Naime, već u Protokolu je naglašeno da je upotreba tih oružja osuđena „opštim mišljenjem civilizovanog sveta“, čime se, zapravo, ukazuje da odredbe Protokola znače samo kodifikaciju već postojećeg pravnog pravila običajnog prava. Izgleda da za takvo stanovište u Protokolu ima mnogo osnova ako se ima u vidu da već Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu, uz Četvrtu hašku konvenciju iz 1907. godine, sadrži pravilo o zabrani upotrebe otrova i otrovnog oružja. Dakle, sadrži zabranu oružja koje, zbog njegove prirode, zabranjuje i Ženevski protokol i koje deluje svojim hemijskim svojstvima. Suvišno je dokazivati da je pravilo usvojeno na Haškoj konferenciji 1907. godine pravilo običajnog prava, pa je neopravdano i uslovljavanje važenja tih pravila načelom reciprociteta.

Znatno je komplikovanija situacija vezana za pravni položaj nuklearnog oružja, jer nijednim međunarodnopravnim instrumentom nije predviđena njegova izričita zabrana. Otuda i u doktrini međunarodnog prava postoje različiti stavovi o tom oružju, a u vezi s tim i tri grupe autora koje se bave tim pitanjima. U prvu, najmalobrojniju, spadaju autori koji smatraju da je, prema pravilima međunarodnog prava, upotreba nuklearnog oružja dopuštena. Mnogo više autora smatra da je nuklearno oružje u načelu zabranjeno, ali u izvesnim okolnostima njegova upotreba može biti dozvoljena sa stanovišta međunarodnog prava. Konačno, treću grupu čine autori koji smatraju da je upotreba nuklearnog oružja zabranjena.

Autori koji smatraju da je upotreba nuklearnog oružja dopuštena izražavaju stavove da je za zabranu upotrebe jednog oružja, pa i nuklearnog, neophodno da u sistemu međunarodnog prava postoji izričita pravna norma kojom se ona zabranjuje. Najizrazitiji zastupnici tog stanovišta Mek Dugal (Mc Dougal) i Šlaj (Schlei) naglašavaju da u pravilima običajnog ili ugovornog međunarodnog prava nema takve izričite zabrane. Stoga smatraju da zastupnici stavova o zabrani upotrebe nuklearnog oružja argumente nalaze u analogiji s otrovnim gasovima i drugim oružjima koja izazivaju suviše patnje. Međutim, u međunarodnom, jednako kao i u nacionalnom pravu, analogije imaju vrednost samo u okviru politike koja ih stvara.¹

Čini se da toj grupi pripada i Kastren (Castren), koji smatra da ne postoji opšte pravilo o zabrani upotrebe nuklearnog oružja. Naime, po mišljenju tog autora, najozbiljniju posledicu upotrebe tog oružja sa stanovišta međunarodnog prava čini nemogućnost razlikovanja vojnih od civilnih objekata. To se, verovatno, može odnositi na način njegove upotrebe u drugom svetskom ratu. Međutim, s obzirom na različiti oblik i snagu, nuklearno oružje može biti upotrebljeno i na drugi način, protiv vojnih ciljeva, pa zakonitost njegove upotrebe zavisi od načina na koji je upotrebljeno u svakom pojedinačnom slučaju.² Izgleda da autor ne razlikuje, u pogledu zakonitosti upotrebe, nuklearno od bilo kojeg drugog oružja, jer i svako drugo, inače zakonito oružje može biti upotrebljeno na nezakoniti način. Ipak, dozvoljava da bi se moglo postaviti pitanje legalnosti tog oružja zbog radioaktivnog zračenja i otrovnih gasova koje proizvodi, kao i zbog toga što se u izradi atomske bombe upotrebljava uranijum, koji je sam po sebi otrovan, s obzirom na odredbe Ženevskog protokola iz 1925. godine.³

Više autora smatra da se i na nuklearno oružje mogu primeniti postojeća pravila međunarodnog prava koja se odnose na zabranjena sredstva u ratu, ali pod izvesnim uslovima dopuštaju njegovu upotrebu.

¹ M. S. Mc Dougal and N. A. Schlei, *The Hydrogen Bomb Tests in Perspective: Lawful Measures for Security*, „The Yale Law Journal“, N° 5/1955, p. 689.

² E. Castren, *The Present Law of War and Neutrality*, Helsinki, 1954, p. 306.

³ Isto, p. 207.

H. Lauterpaht (Lauterpacht) naglašava, ako su tačna mišljenja da su stvarne posledice nuklearne eksplozije kontaminacija određenog područja i neizbežne patnje povređenih, a izgleda da to mišljenje preovlađuje, da se ono može smatrati zabranjenim sa stanovišta međunarodnog prava, pa i kada je upotrebljeno protiv nesumnjivo vojnih objekata ili velike koncentracije trupa.⁴ Lauterpaht ističe da je poštovanje razlike između boraca i neboraca jedan od „osnova bića ratnog prava“, pa bi zakonitost nuklearnog oružja valjalo ispitati i sa stanovišta mogućnosti poštovanja te razlike pri njegovoj upotrebi. Takođe, važno je i pitanje saglasnosti nuklearnog oružja s načelom humanosti i Ženevskom konvencijom o poboljšanju sudbine ranjenika i bolesnika iz 1949. godine.⁵

Ipak, Lauterpaht smatra da se, dok proizvodnja atomske bombe ne bude sprečena međunarodnim sporazumima i superkontrolom, mogu ispitivati mogućnost njene upotrebe u slučajevima prekršaja međunarodnog prava. Upotreba nuklearnog oružja je dopuštena protiv neprijatelja koji toliko povređuje pravila međunarodnog ratnog prava da ga to stavlja van zaštite „principa humanosti i saosećanja“, pa bi, u tom slučaju, na upotrebu tog oružja trebalo gledati kao na zastrašujuće sredstvo kažnjavanja.⁶

G. Švarcenberger (Shwarzenberger), kako navodi M. Šahović,⁷ nalazi više „pukotina“ u mogućnosti primene postojećih zabrana na upotrebu nuklearnog oružja. I pored toga, smatra da se nuklearno oružje može smatrati oružjem čija je zabrana propisana Ženevskim protokolom iz 1952. godine.⁸ Interesantno je i mišljenje tog autora da bi se upotreba nuklearnog oružja mogla smatrati zabranjenom i prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida ukoliko bi bilo upotrebljeno za uništavanje grupe zaštićene Konvencijom.⁹

U trećoj grupi su pravnici koji, na osnovu analize važećih pravila međunarodnog prava, zaključuju da te norme obuhvataju i nuklearno oružje, i da je, prema odredbama tih normi,

⁴ H. Lauterpacht, *Oppenheim's International Law*, Seventh edition, London, 1952, p. 348.

⁵ *Isto*, p. 349–350.

⁶ *Isto*, p. 351.

⁷ M. Šahović, *Nuklearna energija i međunarodno pravo*, Beograd, 1964, str. 66.

⁸ G. Schwarzenberger, *The Legality of Nuclear Weapons*, London, 1958, p. 38.

⁹ *Isto*, p. 46.

upotreba nuklearnog oružja zabranjena. Osnov za svoje zaključke nalaze u različitim pravilima međunarodnog prava.

H. Mur (Moore) na veoma jednostavan, ali, po našem mišljenju, veoma razumljiv i upečatljiv način izražava svoje stanovište o razlozima zbog kojih nuklearno oružje valja smatrati zabranjenim: „Nuklearno oružje je protivno međunarodnom pravu, jer je: prvo, nuklearno oružje otrovno, a samo varvari truju svoje neprijatelje; drugo, nuklearno oružje je nečovečno zato što izaziva nepotrebne patnje; treće, nuklearno oružje se ne može upotrebiti a da ne povredi istorijsko razlikovanje između boraca i neboraca; četvrto, nuklearno oružje je protivno Ženevskom protokolu iz 1925. godine koji zabranjuje upotrebu zagušljivih otrova ili drugih gasova i svih analognih tečnosti, materija i postupaka“.¹⁰

R. E. Šarlije (Charlier) smatra da sva A.B.C. (atomska, biološka i hemijska) oružja čine celinu i u pogledu zakonitosti upotrebe dele istu pravnu sudbinu: „Ako su neka od tih novih i strašnih oružja bila zabranjena jednim tekstom, ta zabrana se proteže i na druga, istovetnošću motiva i solidarnošću uzroka i posledica“. Otuda se atomsko oružje može smatrati jednom od onih vrsta oružja na koja se mislilo kada se govorilo o hemijskom oružju. To što atomsko oružje nije izričito pomenuto u Ženevskom protokolu iz 1925. godine nije prepreka da se do njegove zabrane dođe analogijom, ako se ima u vidu da su Protokolom zabranjene „slične“ materije. Atomsko oružje nije izričito pomenuto jer nije postojalo u vreme zaključenja Protokola, ali kako su Protokolom „i sve slične materije... zabranjene od strane univerzalne pravne svesti“, ta zabrana se odnosi i na nuklearno oružje.¹¹

Sovjetska doktrina je jednodušna u oceni da je nuklearno oružje zabranjeno i prema sada važećim pravilima međunarodnog prava.

Jedan od najpoznatijih teoretičara međunarodnog prava, E. Korovin, norme o zabrani upotrebe nuklearnog oružja nalazi u mnogim pravilima međunarodnog prava. Prema njegovom mišljenju, to oružje je protivno odredbama Petrogradske deklaracije, kojom je postavljeno nekoliko rukovod-

¹⁰ Report of the 46th Conference of International Law Association, Edinburgh, 1954, p. 21.

¹¹ R. E. Charlier, *Questions juridiques soulevées par l'évolution de la science atomique*, Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye 1957, pp. 354-355.

nih principa međunarodnog ratnog prava. Tako, upotreba tog oružja nepotrebno uvećava patnje ljudi izbačenih iz stroja i čini njihovu smrt neizbežnom, pa bi njegova upotreba bila protivna zakonima čovečnosti. Iz istih razloga to oružje bi bilo protivno i Haškom pravilniku o zakonima i običajima rata na kopnu. Pošto je sigurno da se pri upotrebi nuklearnog oružja ne mogu izbeći oštećenja nezaštićenih gradova i naselja, to je još jedan razlog da se ono smatra protivnim odredbama Haškog pravilnika. Pri upotrebi nuklearnog oružja ne bi se moglo obezbediti ni poštovanje odredaba Nacrta pravila vazdušnog rata, prema kojima je dopušteno bombardovanje samo vojnih objekata, a zabranjeno je bombardovanje građanskog stanovništva.¹²

Korovin smatra da je nuklearno oružje protivno Ženevskom protokolu iz 1925. godine. Međutim, dejstvo tog oružja identifikuje s dejstvom bakteriološkog oružja, jer radioaktivno zračenje uništava leukocite i, time, parališe sposobnost organizma da se suprotstavi izazivačima bolesti – bakterijama, kojima se tako omogućava razmnožavanje u organizmu. Upotreba nuklearnog oružja bi neizostavno povredila i Ženevske konvencije iz 1949. godine, kao i Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Obim i razmera oštećenja koje nuklearno oružje izaziva na materijalnim dobrima navodi na zaključak da je to oružje protivno i Konvenciji o zaštiti kulturnih dobara iz 1954. godine.¹³

Na istim razlozima svoj stav o zabrani upotrebe nuklearnog oružja zasnivaju V. N. Durdenevski (Durdenevskij) i A. N. Ševčenko, s tim što nalaze da je nuklearno oružje protivno i odredbama Statuta Nirnberškog suda. Činjenica da još nije sklopljena konvencija kojom bi to oružje bilo izričito zabranjeno ne može poslužiti kao osnov shvatanju da je ono dozvoljeno sredstvo ratovanja. Posledice primene tog oružja su takve da bi njegovom upotrebom bili narušeni opšti principi međunarodnog prava, pa bi njegova primena morala biti kvalifikovana kao zločin protiv čovečanstva.¹⁴

¹² E. Korovin, *Atomnoe oružje i međunarodnoe pravo*, „Meždunarodnaja žiznj“, No 5/1955, str. 50.

¹³ Isto, str. 53–54.

¹⁴ V. N. Durdenevskij, A. N. Ševčenko, *Nesovmestimost ispolzovanija atomnogo oružja s normami međunarodnogo pravo*, „Sovetskoe gosudarstvo i pravo“, No 5/1955, str. 39–41.

Jugoslovenska teorija međunarodnog prava takođe se veoma angažovano bavila problemima upotrebe nuklearnog oružja. Gotovo da nema nijednog pisca međunarodnog prava koji o tom problemu nije rekao svoju reč. Svakako, značajno je da su jugoslovenski pisci, bez izuzetaka i od samog početka diskusije o nuklearnom oružju, jedinstveni u mišljenju da je nuklearno oružje zabranjeno pravilima međunarodnog prava. Takav jedinstveni stav izražen je u veoma zapaženoj rezoluciji Jugoslovenskog udruženja za međunarodno pravo o zabrani upotrebe nuklearnog i termonuklearnog oružja i o zabrani opita sa nuklearnim oružjem, od 14. juna 1957. godine.¹⁵

Ističući, u preambuli, da bi upotreba tog oružja nepošteditno pogađala i civilno stanovništvo i borce „preko mere dozvoljne ratnim zakonima i običajima“, u operativnom delu Rezolucije izražava se uverenje da je ona nedopuštena postojećim načelima međunarodnog prava. Njegove zabrane proizilaze posebno iz: opšteg načela iz čl. 22 Haškog pravilnika o zakonima i običajima suvozemnog rata iz 1907, kojim se ograničava pravo izbora sredstava za borbu protiv neprijatelja; De Martensove klauzule iz uvoda 4. haške konvencije iz 1907. godine, kojom se ukazuje da stanovništvo i zaraćene strane ostaju pod zaštitom načela međunarodnog prava i u slučajevima koji nisu obuhvaćeni odredbama Konvencije; Petrogradske deklaracije iz 1868. godine, kojom se slabljenje vojne sile neprijatelja određuje kao jedini zakoniti cilj oružane borbe; propisa iz člana 23a i 23e Haškog pravilnika, kojim se zabranjuje upotreba otrova i otrovnog oružja i oružja koje prouzrokuje nepotrebne patnje, i odredaba Ženevskog protokola, kojima je zabranjena upotreba otrovnih i sličnih gasova, kao i bakterioloških sredstava.

Rezolucijom je izraženo uverenje da nuklearno oružje, prema navedenim zabranama, nije dozvoljeno čak ni onda kada bi se njegovo dejstvo moglo ograničiti na vojne ciljeve i na živu silu neprijatelja.

Osim tako jedinstveno izraženog stava, najpoznatiji jugoslovenski teoretičari međunarodnog prava su i pojedinačno analizirali zakonitost upotrebe nuklearnog oružja.

M. Radojković takođe smatra da je nuklearno oružje zabranjeno važećim pravilima međunarodnog prava. Zaklju-

¹⁵ „Jugoslovenska revija za međunarodno pravo“, br. 1/1957, str. 146.

čak o toj zabrani izvodi tumačenjem odredaba Petrogradske deklaracije i člana 22 Haškog pravilnika o zakonima i običajima suvozemnog rata. Ali, pri oceni zakonitosti nuklearnog oružja moraju se uzeti u obzir izvesni odavno priznati standardi civilizacije i međunarodni javni poredak, koji proizilaze iz Povelje Ujedinjenih nacija. Zabranu upotrebe nuklearnog oružja potvrđuju i zahtevi čovečnosti i civilizacije, tim pre što postoji nastojanje da se oni povećaju, što dokazuje Povelja Ujedinjenih nacija i Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine. Osnovni tekst od kojeg treba polaziti u utvrđivanju zahteva čovečnosti i civilizacije jeste De Martensova klauzula. Naime, ne mogu se prihvatiti tvrdnje pojedinih autora da se ona ograničava samo na pravima koja su postojala u doba Haške konferencije. Tvorac klauzule i potpisnici Konvencije nisu imali u vidu jedino ta pravila, pošto se „u očekivanju jednog potpunijeg zbornika ratnih zakona“ zakoni čovečnosti i potrebe koje nalaže javna svest menjaju i uvećavaju sa razvojem i proširenjem odnosa među državama. Iz toga proizilazi potreba da se zakoni čovečnosti tumače šire i da se, pri tome, uvažava tehnološki napredak i procenjuju posledice koje može izazvati novo oružje.¹⁶

V. Kosović izražava stav da je u duhu Povelje Ujedinjenih nacija, koja „predstavlja ustavotvorni deo savremenog međunarodnog prava“, poštovanje obaveze o zabrani oružja čija se dejstva ne mogu kontrolisati, što posebno važi za nuklearno oružje. Radioaktivno dejstvo tog oružja povređuje načelo dobrog susjedstva, naglašeno u uvodnom delu Povelje. U pogledu običajnih pravila međunarodnog prava, prema mišljenju Kosovića, dovoljno je upozoriti na De Martensovu klauzulu, koja se odnosi i na nuklearno oružje. Ona obavezuje na primenu ne samo odredaba 4. haške konvencije, u čijem se uvodu nalazi, nego i na primenu svih ostalih načela međunarodnog prava koja se primenjuju između civilizovanih naroda. Prema tome, shvatanje da je upotreba nuklearnog oružja dozvoljena ili zakonita „nema osnova u međunarodnom pravu i ne može se braniti pravnim argumentima“.¹⁷

¹⁶ M. Radojković, *Nuklearno oružje i međunarodno pravo*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 1-2/1962, str. 16-17.

¹⁷ V. Kosović, *Razmatranja o stavovima prema nuklearnom oružju*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, br. 1/1960, str. 37-38.

Za Smilju Avramov rat koji bi se vodio uz upotrebu nuklearnog oružja bio bi pretvoren u osobenu vrstu nasilja. Dokaz o zabrani nuklearnog oružja moguće je izvesti i iz člana 35, stav 3, Prvog dopunskog protokola uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine, kojim je zabranjena primena metoda i sredstava ratovanja „koja su namenjena ili od kojih se može očekivati da će prouzrokovati opsežna, dugotrajna i jaka oštećenja prirodnoj okolini“.¹⁸

Iz nekoliko navedenih stavova zastupnika različitih shvaćanja o pitanjima zakonitosti upotrebe nuklearnog oružja moguće je izvesti samo jedan zaključak: da je doktrina međunarodnog prava nejedinstvena u pogledu zakonitosti njegove upotrebe. Sasvim je sigurno da su razlozi za to i u razvoju međunarodnih odnosa posle drugog svetskog rata i u činjenici da su se mnogi pravnici povelili za političkim interesima države. Ili, kako zaključuju M. Bartoš i J. Patrnogić, u tome što je pravnička svest velikog dela pravnika najzainteresovanijih država popustila „pred državnim potrebom“.¹⁹ Do sličnog zaključka došao je i V. Kosović, koji tvrdi da su pravnici „svojom pasivnošću i podeljenošću pristali da se to pitanje raspravlja kao politički problem koji nema veze sa pravom“, i da bi „sa moralne strane situacija bila drugačija, jer bi ceo svet znao da je upotreba nuklearnog oružja zabranjena“ da su u samom začetku diskusije o nuklearnom oružju pravnici istakli nedozvoljenost njegove upotrebe.²⁰

Jedan od najstarijih međunarodnih ugovora iz oblasti ratnog prava – Petrogradska deklaracija, zabranjuje upotrebu oružja koje bi nepotrebno povećalo patnje ljudi stavljenih van borbe ili bi im smrt učinilo neizbežnom, a nuklearno oružje je nesumnjivo takvo.

Istu zabranu sadrži i Haški pravilnik (Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu uz 4. hašku konvenciju o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine), u članu 22, kojim je izraženo jedno od opštih načela međunarodnog prava – da zaraćene strane nemaju neograničeno pravo izbora sredstava borbe, a pogotovu u članu 23, tačka a), kojom je

¹⁸ S. Avramov, M. Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 1983, str. 469.

¹⁹ M. Bartoš, J. Patrnogić, *Međunarodno humanitarno pravo u savremenom svetu*, Materijali sa Simpozijuma o međunarodnom humanitarnom pravu, Priština, 1963, str. 19.

²⁰ V. Kosović, *isto*, str. 36.

zabranjena upotreba otrova i otrovnih oružja, i tački e), koja sadrži zabranu upotrebe oružja, metaka ili materija koje su podobne da izazovu nepotrebne patnje. Kao osnov za nezakonitost upotrebe nuklearnog oružja može poslužiti i član 25 Pravilnika, kojim je zabranjen napad bilo kojim sredstvom na nebranjene gradove, sela, naselja ili zgrade. Upotrebom nuklearnog oružja bile bi povređene odredbe tog pravilnika, pa se to oružje može smatrati zabranjenim.

Smatramo prihvatljivim stanovište mnogih autora koji u Ženevskom protokolu iz 1925. godine (Protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava) vide najčvršći pravni osnov nezakonitosti upotrebe nuklearnog oružja. Naime, Protokolom je upotreba zagušljivih, otrovnih i drugih sličnih gasova, tečnosti, materija i sličnih postupaka osuđena opštim mišljenjem civilizovanog sveta. Prema našem uverenju, nuklearno oružje se može označiti skoro sličnim, ako ne i istovetnim sa zagušljivim i otrovnim gasovima, materijama i postupcima, prema osobinama tog oružja i posledicama koje njegova upotreba izaziva.

Osim navedenih pravnih akata, upotreba nuklearnog oružja povredila bi i mnoge odredbe Ženevskih konvencija o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine i protokola I i II uz te konvencije. Jer, nediskriminisano dejstvo tog oružja ne bi moglo da ne nanese povrede zaštićenim licima i objektima navedenim u tim međunarodnim ugovorima. Van svake sumnje je da bi upotreba nuklearnog oružja nanela opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodnoj okolini, što je protivno odredbama Protokola I.

Navedeni stavovi o zakonitosti upotrebe savremenog oružja jasno upućuju na to da se sa istim, ako ne i ozbiljnijim teškoćama valja sresti i pri oceni podobnosti tih sredstava za izvođenje represalija. I u vezi s tim pitanjem postoje različiti stavovi u pravnoj doktrini, s tim što ima autora koji smatraju da je nuklearno oružje nezakonito, ali dopuštaju mogućnost njegove zakonite upotrebe kao sredstva represalija. Pri tome, imajući u vidu ozbiljnost posledica, znatno više pažnje posvećuje se mogućnosti zakonite upotrebe nuklearnog oružja kao sredstva represalija.

O upotrebi nuklearnog oružja uopšte, i o njegovoj upotrebi kao sredstva represalija postoje u pravnoj doktrini tri osnovne grupe mišljenja.

Prva grupa autora smatra da je dopuštena upotreba nuklearnog oružja kao odgovor na prethodnu povredu druge strane. Tako, H. Lauterpaht izričito navodi da je upotreba nuklearnog oružja dopuštena protiv neprijatelja koji toliko povređuje pravila međunarodnog ratnog prava da ga to stavlja van zaštite „principa humanosti i saosećanja“.²¹ Iz tako široko postavljenog uslova proizilazi da smatra dopuštenim represalije protiv povreda pravila međunarodnog prava oružanih sukoba, bez obzira na to kojim su sredstvima izvedena, ako su te povrede toliko ozbiljne da ga stavljaju van zaštite „principa humanosti i saosećanja“.

Na sličan način taj problem rešava i G. Švarcenberger, koji tvrdi da se mora prihvatiti legalnost upotrebe nuklearnog oružja u slučaju represalija. Međutim, po njegovom mišljenju, upotreba nuklearnog oružja kao sredstva represalija podleže svim ograničenjima koja važe za represalije u međunarodnom pravu.²²

V. Gozze-Gučetić takođe smatra da se nuklearno oružje može zakonito upotrebiti kao sredstvo represalija: „Naime, nesporno je da je po međunarodnom ratnom pravu upotreba nuklearnog oružja dozvoljena u znak represalija, ako ga je protivnik prethodno upotrebio ili na drugi način teško kršio pravila ratnog prava. Pri tome, jedino važe pravila ratnog prava o represalijama, koja prvenstveno zahtevaju da između nanesene povrede i težine represalija postoji srazmernost.“²³

Drugoj grupi pripadaju autori koji dopuštaju da se nuklearno oružje upotrebi kao legitimno sredstvo represalija samo protiv druge strane, koja je to oružje prva upotrebila. H. Lauterpaht se s pravom može svrstati i u tu grupu autora, jer izričito navodi, kao drugi slučaj legitimne upotrebe nuklearnog oružja, opravdanost represalije protiv neprijatelja koji ga je prvi upotrebio i njegovih saveznika.²⁴

N. Sing (Singh) smatra da je važno da upotreba nuklearnog oružja, zbog opasnosti od zloupotrebe, bude dopuštena kao zakonita samo kada se represalijama pribegava kao odmazdi istom merom protiv stvarne prve upotrebe od strane neprijatelja. Autor se zalaže da i tada oružje ne bude upotreb-

²¹ H. Lauterpacht, *isto*, p. 351.

²² G. Schwarzenberger, *isto*, p. 48.

²³ V. Gozze-Gučetić, *Ratne represalije*, „Vojno delo“, br. 3/1964, str. 88.

²⁴ H. Lauterpacht, *isto*, p. 351.

ljeno protiv lica i imovine protiv kojih su, i inače, represalije zabranjene. Međutim, „ako onaj koji prvi upotrebljava nuklearno oružje njime uništava zaštićena lica i imovinu, izgleda da bi bilo opravdanja za odmazdu iste vrste, kao meru samoodbrane i meru represalija, iako bi time bile povređene odredbe ženevskih konvencija“. N. Sing smatra da bi stanovište da žrtva ne može odgovoriti upotrebom oružja koje upotrebljava agresor zbog straha od povreda ženevskih konvencija, iako tim oružjem raspolaže, bilo nepovoljno po napadnutog, jer ga lišava jedinog sredstva kojim može da se adekvatno zaštititi, a to bi moglo da ohrabri i prvu upotebu nuklearnog oružja. Da ne bi došlo do uništenja ljudske rase i sveta, autor naglašava da bi to oružje bilo dopušteno „isključivo kao odmazda na istom nivou.“²⁵

F. Kalshoven veoma detaljno razmatra pitanje legitimnosti upotrebe nuklearnog oružja. Pri tome, odvojeno razmatra represalije protiv povreda pravila međunarodnog prava izvedene drugim, nenuklearnim sredstvima i zastupa stanovište da bi takve represalije bile nezakonite. Razmatrajući slučajeve represalija nuklearnim oružjem „po vrsti“, dakle kao odgovor na povrede izvedene istim oružjem, F. Kalshoven uočava mnoštvo problema koji se nameću pri oceni zakonitosti takvih represalija: od problema njihove proporcionalnosti, preko mogućnosti poštovanja svih zaštićenih osoba i dobara, do posebno naglašenog problema neizbežnih posledica koje bi takve represalije izazvale među civilnim stanovništvom. Ipak, na osnovu obimne analize svih problema, taj autor je zaključio da bi bilo teško osporiti legitimnost represalija kao odgovor na povrede pravila međunarodnog prava izvedene istim oružjem.²⁶ Uz to, izgleda, ne dovodi u sumnju ni upotrebu hemijskog i bakteriološkog oružja kao odgovor na njegovu upotrebu od strane protivnika.²⁷

U treću grupu spadaju autori, među njima i gotovo svi jugoslovenski, koji apsolutno odriču legitimnost represalija nuklearnim oružjem. Navodimo kao primer shvatanje G. Perazića, koji zastupa stanovište da pribegavanje atomskom oružju jedne strane ne može biti zakoniti osnov da ga upotrebi

²⁵ N. Singh, *Nuclear Weapons and International Law*, London, 1959, p. 220–223.

²⁶ F. Kalshoven, *isto*, p. 349–361.

²⁷ *Isto*, pp. 345–348.

i druga strana. I u primeni represalija princip humanosti mora biti dominantan. Imajući u vidu uslove koje moraju da ispune represalije da bi bile prema međunarodnom pravu ocenjene kao zakonite, „možemo utvrditi da upotreba ovih sredstava u cilju represalija nije pravno opravdana i u slučaju gde ih je protivnik prvi koristio, jer bi to ipak značilo njihovo legalizovanje.“²⁸

Navedena stanovišta ubedljivo potvrđuju da se ne radi samo o akademskom pitanju, nego o pitanju koje može imati veoma značajne implikacije. S jedne strane, nije lako osporiti stanovišta o legitimnosti represalija nuklearnim oružjem protiv povreda koje su izvedene tim oružjem. Pri tome se mora imati u vidu da, zahvaljujući ubojnoj moći i ukupnom dejstvu, to oružje može biti od presudnog značaja, u vojničkom smislu, po sam ishod oružanog sukoba. Izgleda nepravedno zahtevati od strane pogođene tim oružjem da se uzdrži od uzвраćanja istom merom, uz rizik da to plati i konačnim porazom. To bi značilo, na neki način, omogućavanje bezobzirnog protivniku da se okoristi protivpravnim sredstvima. Razume se da je teško i malo verovatno, u krajnjem i bez obzira na pravila međunarodnog prava, očekivati toliko altruističko ponašanje pogođene države kada budu dovedeni u pitanje njeni vitalni interesi, pa i sam opstanak.

S druge strane, nemoguće je represalije nuklearnim oružjem uskladiti sa pravilima međunarodnog prava kojima su uređene, i to iz više razloga.

Prema trajanju, represalije moraju biti ograničene do trenutka kada se postigne određena mera zadovoljenja, odnosno kada se protivnik prinudi da odustane od protivpravnog ponašanja. Priroda nuklearnog oružja je takva da se njegovo dejstvo ne može zaustaviti ili ograničiti. Jednom upotrebljeno, ono svojim naknadnim dejstvom, u vidu nuklearne radijacije, nastavlja da deluje i znatno posle trenutka eksplozije. Zagade-nost prirodne okoline bi još dugo posle eksplozije ugrožavala ili, čak, činila nemogućim život na pogođenom području. Ozračeni radioaktivnim dejstvom nuklearne eksplozije, ljudi bi posledice osećali i znatno posle toga, naročito genetske, koje bi se osećale u mnogim pokoljenjima pogođenog stanov-

²⁸ G. Perazić, *Međunarodno-pravna zabrana upotrebe sredstava za masovno uništavanje*, Beograd, 1968, str. 134.

ništva. Sve to ukazuje da dejstvo nuklearnog oružja nije moguće vremenski ograničiti, pa se, prema tome, ne može smatrati dopuštenim sredstvom represalija.

Nema sumnje da se nuklearno oružje, kao oružje za masovno uništavanje i oružje koje izaziva suviše patnje, može osnovano smatrati nehumanim, a time i nemoralnim oružjem, pa bi njegova upotreba kao sredstva represalija bila zabranjena.

Represalije, iako se pod njima podrazumevaju postupci koji ne odgovaraju pravilima ratovanja i koji čine izuzetak od obaveze doslednog poštovanja pravila međunarodnog ratnog prava, ne mogu se posmatrati kao izuzetak koji stvara mogućnost za bespoštedno ratovanje, u kojem se mogu primeniti sva sredstva i postupci ratovanja, pa čak i oni koje su civilizovani narodi označili kao varvarske. Kao svaki drugi, i taj izuzetak treba tumačiti usko, prema cilju zbog kojeg je ustanovljen. Taj cilj se u ovom slučaju može postići samo izvođenjem represalija uz poštovanje svih ograničenja koja nameće međunarodno ratno pravo. Razlozi vojne potrebe ne mogu biti argument za ekstenzivnije tumačenje prava na represalije, pogotovu kad se ima u vidu da su i tim pravilima, kao i svim drugim pravilima međunarodnog ratnog prava, usvajajući navedena ograničenja, dovoljno uvažavani razlozi vojne potrebe i da čine kompromis između načela vojne potrebe i načela humanosti. Uostalom, ta pravila su minimum zahteva da se i tako drastični sukobi kao što je rat podvrgnu pravilima ponašanja koja će sprečiti da se neprijateljstva izrode u besmisleno i nekontrolisano međusobno uništavanje protivnika, koje će dovesti u pitanje i njihov opstanak.

Sa tog stanovišta, represalije se ne bi mogle izvoditi nuklearnim oružjem, čak i ako je protivnik prvi to oružje upotrebio. Svakako, prva upotreba bi bila povreda pravila međunarodnog prava, ali to ne bi moglo ovlastiti onoga ko izvodi represalije da uzvrati istom merom. Drugačije stanovište bi moglo imati veoma teške posledice. Pre svega, u međunarodnoj zajednici na sadašnjem stepenu razvoja veoma je teško sa sigurnošću utvrditi činjenice i okolnosti koji bi bili bez rezerve prihvaćeni, a od kojih zavisi zakonitost upotrebe nekog sredstva ratovanja. Nekad je teško, na način koji bi bio opšteprihvaćen, utvrditi i postojanje agresije. U takvoj situaciji

lako je pretpostaviti da bi bilo teško nepobitno utvrditi i ko je prvi upotrebio, a ko izvodi represalije nuklearnim oružjem. Zbog toga bi shvatanje o dopustivosti upotrebe nuklearnog oružja kao sredstva represalija moglo biti shvaćeno i kao, posredno, legalizovanje tog oružja, i moglo bi, iz navedenih razloga, otvoriti put njegovoj masovnoj upotrebi u oružanom sukobu, pa i eskalaciji u sukob širih razmera, možda i svetski rat. S obzirom na takve mogućnosti razvoja i sadašnji nivo stokova tog užasnog oružja, osnovano se može postaviti pitanje da li bi nakon eventualnog rata ostao neko ko bi mogao suditi o zakonitosti njegove upotrebe, pa čak i da li bi uopšte imalo smisla o tome suditi kada bi se zbrojile žrtve.

Na kraju, citiraćemo stav B. Vukasa, koji, prema našem mišljenju, veoma lucidno i na najbolji način argumentuje nelegitimnost represalija nuklearnim oružjem:

„Ne možemo prihvatiti ni izuzetke od načelne zabrane upotrebe: samoobranu, represalije i sl. Međunarodnim pravom zabranjuju se pojedine vrste oružja zbog njihovih osobina i posljedica (hemijsko, neke vrste metaka, biološko oružje), a da se pri tome ne razlikuju raznovrsne situacije u kojima se ona upotrebljavaju. Dozvolivši upotrebu u nekim slučajevima, dopustili bismo svim državama da ga sabiru za takve slučajeve... Znamo kako su države objektivne u procjenjivanju pitanja agresije, samoobrane i sl. Drugim riječima, dozvola upotrebe nuklearnog oružja u nekim situacijama značila bi legaliziranje tog oružja...

Postoje gledišta da je upotreba nuklearnog oružja dopuštena u slučaju represalija... Takvo je stanovište neodrživo, jer osnovno je pravilo da mjere represalija ne smiju biti u nesrazmjeru s povredom međunarodnog prava na koju predstavljaju odgovor. A nuklearno oružje je nesrazmjern odgovor na svaku agresiju.

Međutim, po našem uvjerenju, upotreba nuklearnog oružja nije dozvoljena niti kao odgovor na upotrebu istog oružja od druge strane u sukobu... Neumjesno je braniti pravo na nuklearnu odmazdu povodom velikog broja povreda najbitnijih pravila međunarodnog prava koje bi počinila država koja bi to oružje prva upotrijebila. Ako je takav napadač povrijedio pravo napadnute države na opstanak i mnoga druga osnovna prava država i naroda, nuklearni odgovor dovodi u opasnost

pravo na opstanak ne samo agresora, nego i drugih država, pa i cijelog čovječanstva. A pravo na takvo proširivanje opasnosti za cijeli život na zemlji nema nitko, pa ni žrtva nuklearnog napada“.²⁹

S U M M A R Y

APPLICATION OF MASS DESTRUCTION WEAPONS WITHIN THE FRAMES OF REPRIALS IN CONTEMPORARY ARMED CONFLICT

The author discusses possibilities of application of reprisals in the contemporary warfare context, which are regulated by the international law rules established before the Second World War, and in many elements even before the First World War.

Contemporary war doctrines and military strategies count with two forms of the armed conflict: the global or world war, and the limited or local wars. Starting from their basic characteristics, the author concludes that in limited or local conflicts reprisals can be legally applied. In a general world war, which would be waged by all available means, including even the nuclear weapons, reprisals could not be applied.

A particular attention is paid to the issue of possibility of reprisals by mass destruction weapons (chemical and bacteriological) which are by international law rules strictly forbidden, and also to the use of nuclear weapons, since there do not exist strict legal rules forbidding their use.

R E S U M E

APPLICATION DE L'ARMEMENT DE DESTRUCTION MASSIVE COMME LA FONCTION DES REPRESAILLES DANS LE CONFLIT ARME CONTEMPORAIN

Dans cet article on fait une analyse des possibilités de l'application des représailles dans des conditions contemporaines de la guerre qui sont stipulées par le règlement du Droit international avant la deuxième et, beaucoup plus, avant la première guerre mondiale.

Les doctrines contemporaines et les stratégies militaires comptent avec deux formes de conflit armé: mondial et global, local ou limité. Partant de ces caractéristiques fondamentales, l'auteur fait la conclusion que pendant les conflits de caractère local ou limité on peut réaliser les représailles légales. Cependant, dans une guerre mondiale qui sera menée par tous les moyens disponibles, voir même nucléaires, l'application des représailles sera impossible.

²⁹ B. Vukas, *Oružja za masovno uništavanje i međunarodno pravo*, „Međunarodni problemi“, br. 1/1971, str. 48-49.

Une attention particulière est consacrée à la question des représailles par les moyens de destruction massive (l'armement biologique et chimique), qui sont interdits d'après le règlement du Droit international, mais aussi par l'utilisation de l'armement nucléaire car il n'y a pas des règlements strictes qui stipulent interdiction de l'emploi de ces-ci.

РЕЗЮМЕ

ПРИМЕНЕНИЕ ОРУЖИЙ МАССОВОГО ПОРАЖЕНИЯ В ФУНКЦИИ РЕПРЕССАЛИЙ В СОВРЕМЕННОМ ВООРУЖЕННОМ СТОЛКНОВЕНИИ

В труде рассматриваются возможности применения репрессалий в современных условиях ведения войны, регулируемых международным законодательством, появившимися до первой, и во многом до второй мировой войны.

Современные военные доктрины и военные стратегии рассчитывают на два вида вооруженных столкновений: глобальные мировые и ограниченные или локальные войны. Исходя из их основных характеристик, автор считает, что в столкновениях ограниченного или локального характера репрессалии можно применять законным способом. Однако, во всеобщем мировом столкновении, в котором были бы использованы все имеющиеся в распоряжении средства, даже ядерные, применение репрессалий не было бы возможным.

Особое внимание уделяется вопросу возможности применения репрессалий оружием массового поражения (химическое и бактериологическое), которое категорически запрещается международным законодательством, но также и применения ядерного оружия, ибо не существуют категорические правовые нормы, которыми его использование запрещается.

Iznenadenje u borbenim dejstvima

Pukovnik mr *PETAR TRBOVIĆ*

U članku se razmatraju oblici iznenadenja u borbenim dejstvima, kojima u nas, po mišljenju autora, do sada nije posvećivano dovoljno pažnje. Kratko, ali argumentovano i uverljivo, čitaocu su prezentirana demonstrativna dejstva, operativno maskiranje, dezinformacije i ratna lukavstva u funkciji iznenadenja, bez zalaženja u to da ti oblici aktivnosti pred rat ili u ratu imaju i druge dimenzije.

Suština članka je u naznakama problema, koje treba da pobude interesovanje čitaoca za šire istraživanje kako bi se stekao potpuniji uvid u razmatranu materiju.

U borbenim dejstvima najčešća su dva ishoda: pobjeda ili poraz, što zavisi od više činilaca. Pri tome, sposobnost ljudskog faktora ima veoma veliki uticaj, a jedan od uslova pobjede u borbenim dejstvima jeste i postizanje *iznenadenja*.

Fizionomija savremenih borbenih dejstava, u odnosu na prethodne istorijske periode, uveliko se izmenila. Ogromni potencijali za nanošenje masovnih gubitaka, savremeno naoružanje i vojna oprema na kopnu, moru i u vazдушnom prostoru obezbeđuju veliku dinamičnost borbenih dejstava i njihovu sveobuhvatnost u odnosu na prostor izvođenja i upotrebene snage. Naizgled jednostavna situacija može brzo da se iskomplikuje, a naizgled ostvarena pobjeda može da se pretvori u poraz. Za takav tok i ishod borbenih dejstava može biti više uzroka, a jedan od njih je iznenadenje.

Dokora su vojskovođe uglavnom postizale iznenadenje u odnosu na vreme otpočinjanja dejstava, prostor i način njihovog izvođenja. Sada, međutim, ono se češće postiže i upotrebom novog naoružanja i vojne opreme, što može znatno uticati na tok i ishod operacije, pa i rata u celini.

Jedna zakonitost, međutim, bila je i ostala stalno važeća: ostvarenje iznenadenja zavisi od starešina, odnosno od njihove sposobnosti za unošenje inovacija u borbenu upotrebu jedinica, rukovođenje i komandovanje. To od njih zahteva inteligenciju, hrabrost, odgovornost, snalažljivost, maštovitost, ali i

poznavanje principa (načela) ratne veštine, konkretnog protivnika i njegove borbene gotovosti, posebno moralno-političkog stanja i obučenosti. Jer, svaki protivnik ima „ahilovu petu“, a kada se ona otkrije lakše je postići iznenađenje.

Između ostalog, iznenađenje se postiže *obmanjivanjem protivnika i primenom ratnog lukavstva*. To su sastavni delovi veštine ratovanja, a primenjivale su ih mnoge starešine i slavne vojskovođe. Naravno, u istoriju ratovanja su ušli samo oni koji su komandovali najvećim grupacijama i čiji su efekti iznenađenja imali najveće učinke.

Obmanjivanjem protivnika i primenom ratnog lukavstva služe se obe protivničke strane. Jača strana najčešće da bi što lakše, brže i sa što manje sopstvenih gubitaka ostvarila povoljan ishod konkretnog borbenog dejstva (najčešće napad), a slabija da nadoknadi nedostatak snaga na određenom pravcu u zoni dejstva.

Poznato je da su protivnici u ratu veoma oprezni. Zato su često u istoriji propadali poduhvati obmane ili ratnog lukavstva u kojima je mašta kreatora bila siromašna, ili su oni koji je trebalo da obavljaju zadatke bili nedorasli sprovođenju zamišljene ideje. Uspevalo je samo ono što je u određenom trenutku bilo originalno i rizično. Situacija je sada složenija zbog toga što su sredstva za izviđanje razvijenija, a načini dobijanja informacija o protivničkoj strani sveobuhvatniji.

Da bi obmanjivanje neprijatelja uspeo treba obezbediti posebne uslove:

- preduzeti i sprovesti sveobuhvatne mere bezbednosti i tajnosti odluka za predstojeća dejstva;
- izvoditi dezinformacije, demonstrativna dejstva, lažne radove i diverzije;
- organizovati elektronsko i druge vrste obmanjivanja;
- izvoditi operativno maskiranje;
- primenjivati razne vrste ratnog lukavstva, i drugo.

Sve te delatnosti preduzimaju se da bi se neprijatelju pružila lažna slika sopstvenih mogućnosti i namera, da bi se naveo na pogrešne zaključke iz procene situacije i na donošenje neadekvatnih odluka za predstojeća dejstva.¹

¹ Koliku su važnost Nemci u drugom svetskom ratu pridavali obmanjivanju protivnika vidi se iz toga što su krajem 1942. u Generalštabu formirali ošek za „zavaravanje i obmanjivanje neprijatelja“. Videti: R. R. Glas – F. Dejvison: *Obaveštajna služba služi komandantima!* VIZ „Vojno delo“, Beograd, 1955, str. 111.

POJAM, CILJ I ZNAČAJ IZNENAĐENJA

Komandant koji je odlučio da razbije ili uništi protivnika ne poznajući ga dovoljno, kao ni prostoriju gde se izvodi operacija, mogao bi se uporediti sa bokserom koji po ringu tumara i mlatara rukama jer ne vidi protivnika koji ga je veštim udarcima onesposobio. Rečju, komandant je sam doprineo da bude iznenađen, a iznenađenje je uvek smatrano jednim od osnovnih načela vođenja borbenih dejstava i rata u celini. Posledice ostvarenog iznenađenja mogu biti raznovrsne. Između ostalog, iznenađenje u trupama može izazvati nekontrolisano ponašanje pojedinaca i jedinica u celini, ili strah, paniku i rasulo.

Nisu retki primeri u istoriji ratova da su iznenađene trupe, zahvaćene panikom, napuštale položaje i bile poražene i od brojno slabijeg protivnika. U toku narodnooslobodilačkog rata naše jedinice su veoma često primenjivale i postizale iznenađenje i pobeđe nad bolje naoružanim i brojno nadmoćnijim neprijateljem. Naravno, bilo je slučajeva da je i naše jedinice neprijatelj iznenađio i da su, zbog toga, pretrpele veće gubitke. Iznenađen vojnik – borac i jedinica, zavisno od vrste i stepena ostvarenog iznenađenja, nisu sposobni da se efikasno bore ili obavljaju svoje borbene zadatke. To traje toliko dugo dok se ne amortizuju efekti iznenađenja. Nekad su oni veći i duže traju, i obrnuto. Sve armije sveta usavršavaju sredstva, ljude i jedinice za izviđanje i dobijanje informacija o protivničkoj strani. To omogućava otkrivanje postupaka protivnika kojima se pokušava postići iznenađenje.

Iznenađenje je jedan od principa (načela) oružane borbe. U suštini, to je skup mera, radnji, postupaka i aktivnosti koje se preduzimaju pre i u toku borbenih dejstava (neočekivane za neprijatelja) s namerom da se učini ono što neprijatelj ne očekuje. To se posebno odnosi na upotrebu snaga u vezi s mestom, vremenom, pravcem i načinom dejstava, primenjenim sredstvima i ratnim postupcima. Smisao iznenađenja je da se učini ono što neprijatelj ne očekuje ili ne predviđa, što smatra malo verovatnim ili na šta nije spreman da reaguje. Ono uvek donosi određenu prednost (ili umanjuje protivnikovu) strani koja ga ostvari. Zavisno od postignutih rezultata i ostvarenih ciljeva, iznenađenje može biti strategijsko, opera-

tivno i taktičko, a po intenzitetu – potpuno ili delimično.² Planira se i ostvaruje u svim vidovima i oblicima borbenih dejstava, kao i u oružanoj borbi u celini.

Na osnovu navedenog, može se zaključiti da je iznenađenje neočekivano dejstvo po neprijatelju, u vezi s vremenom, primenjenim snagama, načinom dejstva, mestom (pravac), upotrebljenim naoružanjem i vojnom opremom i borbenim postupcima. Ako se uspe iznenaditi neprijatelj, smanjuje mu se volja za borbu i nivo borbenog morala, umanjuju mogućnosti organizovanog suprotstavljanja pri izvođenju borbenih dejstava i postižu druge prednosti. Iznenađenjem se donekle može kompenzovati i nedostatak snaga. Jedan od najpoznatijih vojnih teoretičara i filozofa rata, Klauzevic kaže da „...je (iznenađenje, primedba P.T.) više ili manje osnova za sve pothvate, jer se bez njega, u stvari, ne može ni zamisliti nadmoćnost na odsudnoj tački. Iznenađenje postaje, dakle, sredstvo za nadmoćnost, ali ga, osim toga, treba smatrati i samostalnim principom...“³

Bez obzira na to ko, koliko i kako se priprema za postizanje iznenađenja kod neprijatelja u nekom od borbenih dejstava, zamisao za njegovo ostvarenje i angažovanje ljudskog i materijalno-tehničkog faktora značajna su dva elementa koja opredeljuju stepen iznenađenja: koliko je neprijatelj stvarno iznenađen i kako se koristi postignuto iznenađenje. Zavisno od toga postoje različite *posledice* iznenađenja.

Neprijatelj može biti potpuno ili delimično iznenađen. Potpuno iznenađenje se lakše postiže na nivou taktike, a teže na nivou operatike. Međutim, postoje oprečna mišljenja o tome da li je sada uopšte moguće postići strategijsko iznenađenje.⁴

Pri planiranju operacija koje imaju strategijski značaj sukobljene strane teže da postignu iznenađenje jer je to, pored ostalih uslova koje je nužno obezbediti, značajan činilac njihovog uspešnog ostvarenja. Na to upućuju i iskustva iz prošlih ratova (operacije nemačke armije u Poljskoj, Francuskoj i SSSR-u početkom drugog svetskog rata, protivofanzive SSSR-a 1943–1945. godine, operacije saveznika u Africi i Italiji 1942–1943. i u Francuskoj 1944).

² *Vojni leksikon*, 1981, str. 190.

³ Klauzevic, *O ratu*, Vojna biblioteka „Vojnog dela“, Beograd, 1951. str. 160.

⁴ Videti: *Savremeni strategijski problemi*, br. 8–9/1983, str. 40, Klauzevic, *isto*, str. 161.

Sušтина iznenađenja je u tome da se protivnik dovede u nepovoljan položaj. To nije odvojen – samostalan princip ratne veštine koji se izvodi u posebnim uslovima. Ono se planira, priprema i ostvaruje u okviru planiranja i organizovanja svih radnji, mera i postupaka u toku pripreme i izvođenja borbenih dejstava, a posebno pri planiranju operacije strategijskog značaja. Odnosno, svi postupci ratne veštine posmatraju se integralno.

Značaj iznenađenja je izuzetan, jer je ono jedan od osnovnih uslova za ostvarenje uspeha u borbenim dejstvima. Primenom iznenađenja brojno slabiji može da pobedi brojno jačeg protivnika za kraće vreme i sa manje gubitaka.

Iznenađenju ne pribegava samo slabija strana da bi poboljšala svoj položaj (taktički, operativni, strategijski), ublažila postojeću inferiornost u naoružanju i vojnoj opremi ili ukupno stanje nego i nadmoćnija strana, u težnji da poveća svoju nadmoćnost i cilj borbenih dejstava ostvari brže i sa što manje gubitaka. Zato je osnovni cilj iznenađenja da se povećaju sopstvene a umanje borbene mogućnosti protivnika u određeno vreme, na određenom prostoru (pravac) i u određenim razmerama, kako bi mu se naneli što veći gubici. Od ostvarenog cilja zavise i efekti iznenađenja, koji su višestruki. Najčešće se ogledaju u:

- dezorganizovanju rukovođenja i komandovanja;
- eroziji duhovne sfere (strah, panika, nepoverenje u sopstvene mogućnosti za dalje uspešno izvođenje borbenih dejstava, pa čak i oružane borbe u celini);
- gubicima ljudstva, naoružanja i vojne opreme;
- gubitku prostora;
- gubitku inicijative, i drugom.

Da bi se postigli navedeni efekti iznenađenja presudno su značajne originalne zamisli borbenih dejstava, delatnost raznih subjekata u borbenim dejstvima i navođenje protivnika da donosi pogrešne zaključke i odluke i preduzima neadekvatne postupke.

DEMONSTRATIVNA DEJSTVA

Demonstrativna dejstva označavaju aktivnosti koje se preduzimaju kao (1) pretnja protivniku u miru, i (2) obmana protivnika u ratu.

U *mirnodopskom periodu* demonstrativna dejstva se izvode na granici države koja je objekat dejstava tako što se blizu granice koncentrišu snage, avijacija nadleće taj rejon, izvode se granični incidenti, manje ili veće naoružane grupe (specijalne snage) upadaju na teritoriju te države i slično. Sve se to priprema i izvodi radi ekonomskog i političkog iscrpljivanja protivnika, uvećavanja njegovih unutrašnjih poteškoća, stvaranja malodušnosti i defetizma i, konačno, prisiljavanja na određene ustupke. Demonstriranje sile u miru može se ostvariti i vojnim paradama, manevrima i velikim vojnim vežbama, napisima u štampi o oružanim snagama, prikazivanjem naoružanja i vojne opreme stranim vojnim predstavnicima, i slično.

Rečju, radi se o manifestacionim oblicima *politike* sa *pozicije sile*, koja može da sadrži i elemente obmanjivanja neprijatelja. Takav je, na primer, slučaj agresije snaga Varšavskog ugovora na Čehoslovačku 1968. godine, koja je do u detalje pripremljena u obliku vojne vežbe (manevar). Poznato je da je ostvareno totalno iznenađenje i za žrtvu agresije i za svetsku javnost.

U *ratu* se demonstrativna dejstva izvode radi obmanjivanja neprijatelja u funkciji iznenađenja. To su, u suštini, aktivna dejstva koja neprijatelj treba da vidi, uoči i oseti. Zbog toga demonstrativna dejstva mogu biti: (1) deo opšteg plana *operativnog maskiranja*; (2) samostalne aktivnosti pojedinih rodova ili vidova oružanih snaga; (3) koordinirane aktivnosti više rodova u određenoj zoni; (4) deo obaveštajnih ili kontraobaveštajnih aktivnosti radi ostvarenja početnih ciljeva rata, i drugo.

Ipak, bez obzira na to ko će i kakva demonstrativna dejstva izvoditi, kojim snagama i kada, ona su u posrednoj ili neposrednoj vezi s aktivnostima glavnih snaga i glavnim ciljem borbenih dejstava koji se želi ostvariti. S obzirom na mogućnosti planiranja, pripremanja, organizovanja, a posebno na cjeve koji se žele postići i po čijem planu se izvode, demonstrativna dejstva mogu biti taktička, operativna i strategijska.

Demonstrativna dejstva taktičkog značaja mogu planirati, organizovati i realizovati komanda brigade (puka) i divizije. Najčešće se primenjuju u napadu (i gonjenju), a ređe u odbrambenim dejstvima.

Operativne grupe, korpusi i više grupacije izvode demonstrativna dejstva operativnog značaja. Za njih se koriste jače snage, traju duže, ali su im i ciljevi značajniji. Obično se uklapaju u plan napadne ili neke druge operacije, i u plan *operativnog maskiranja*.

Demonstrativna dejstva strategijskih razmera izvode se obično pred početak rata i u organizaciji vrhovne komande. Po potrebi, izvode se i u toku rata u pripremama operacija strategijskog značaja.

U istoriji ratova ima mnogo primera uspešnih demonstrativnih dejstava. Aleksandar Makedonski, u pohodu na Indiju, i Hanibal, u punskim ratovima, primenjivali su demonstrativna dejstva⁵, a obilato ih je koristio i Napoleon. U 19. veku među vojnim teoretičarima (Zomini), a i među vojskovođama, preovladao je stav da je demonstracija veoma korisna (u smislu odvlačenja pažnje neprijatelja od tačke na koju će se grupisati glavne snage), ali pod uslovom da se snage određene za njeno izvođenje ne angažuju prekomerno u borbenim dejstvima. Klauzevic ih smatra pomoćnim sredstvom taktičkog značaja.

Demonstrativna dejstva su se u vojnoj nauci između dva svetska rata više izučavala, unesena su u pravila ratne službe i zahtevana je njihova primena u borbenim dejstvima, posebno u krupnijim operacijama. To je potvrdio i drugi svetski rat, u kojem su demonstrativna dejstva imala široku primenu. U literaturi se najčešće navode sledeći primeri:

1. Da bi se olakšala situacija pod Moskvom, u jesen 1941. godine, Crvena armija je preduzela demonstrativna dejstva strategijskog značaja na lenjingradskom frontu, kod Tihvina, i na južnom frontu. To je imalo za posledicu slabljenje nemačke grupe armija „Centar“ i usporavanje prodora ka Moskvi;

2. Anglo-američkim demonstrativnim dejstvima kod Kasina, u Italiji, januara 1944, odvracena je pažnja Nemaca od pripreme i izvođenja pomorskog desanta kod Ancija, koji je potpuno iznenadio nemačku komandu;

3. Nemci su snažnim protivnapadima na reci Rern, početkom decembra 1944, uspeli da kod savezničke komande

⁵ Hanibal je u bici kod Trazimenskog jezera (217. g. pre nove ere) na rimske kohorte uputio volove sa upaljenim buktinjama na rogovima. Poplašeni i razbesneli volovi razbili su redove rimske vojske i olakšali pobedu Kartaginjana (*Vojna enciklopedija*, tom 2, str. 377).

stvore uverenje da nema ni govora o nekoj ofanzivi na drugom delu fronta. Međutim, uskoro je usledila snažna nemačka ardenska protivofanziva na frontu južno od reke Rera;

4. Prilikom invazije u Normandiji, juna 1944, savezničko bombardovanje iz vazdušnog prostora bilo je izvedeno tako da je Nemcima izgledalo da se obavljaju pripreme za iskrcavanje desanta u oblasti Pa de Kalea. Da bi se Nemci održali u tom uverenju bombardovane su i rampe za lansiranje raketa V-1, koje su se nalazile u oblasti Kalea. Takođe, i napadi savezničkog vazduhoplovstva, uoči dana iskrcavanja, na važne tačke u neposrednoj blizini invazione zone bili su izvedeni tako da Nemci nisu bili u stanju da naslute mesta predviđena za iskrcavanje. Sve je to bilo u planu operativnog maskiranja, koji je bio sproveden tako da su Nemci bili potpuno iznenađeni;

5. U toku narodnooslobodilačkog rata bilo je više uspešnih demonstrativnih dejstava koja su izvele naše jedinice. Ona su najčešće primenjivana pri napadima na naseljena mesta i u noćnim dejstvima. Tako je januara 1943. Prva proleterska brigada izvela demonstrativni napad na Prnjavor da bi olakšala i omogućila uspešan napad glavnih snaga Prve proleterske divizije na Teslić. Slična akcija izvedena je i prilikom napada na Pakrac, oktobra 1943, zatim pri napadu na Glinu (novembar 1943), pri napadu na Banjaluku, januara 1944, i druge.

OPERATIVNO MASKIRANJE

Maskiranje obuhvata mere, radnje i postupke koji se preduzimaju da bi se prikrile jedinice, ustanove, sredstva i objekti od protivnikovog osmatranja i otkrivanja sa zemlje, mora, iz vazdušnog i kosmičkog prostora. Njime se smanjuju vlastiti gubici, obezbeđuje tajnost aktivnosti, kretanja i manevra, a protivnik obmanjuje o rasporedu, namerama i dejstvima sopstvenih snaga. Maskiranje, kao vrsta obezbeđenja borbenih dejstava, primenjuje se u svim prilikama i situacijama bez posebnog naređenja. Osnovna načela maskiranja su istinitost (prirodnost), nepredvidljivost, raznovrsnost, neprekidnost i aktivnost. Maskiranje se uvek mora izvoditi prema odlukama i ciljevima borbenih dejstava u konkretnim uslovima, i to

planski i pravovremeno, pri čemu se koriste sva raspoloživa sredstva, kapaciteti i mogućnosti (noć, magla, šume i sl.). Pri tome je neobično važno pridržavati se maskirne discipline.

U odnosu na to ko ga izvodi, u kojem obimu i zašto, maskiranje može biti:

(1) individualno, koje primenjuje svaki pojedinac koristeći formacijska (maskirne mreže, odeća, oprema) i priručna (vegatacija) sredstva, i pridržavajući se pravila i naredenih mera maskirne discipline.⁶ Kolektivno maskiranje izvode grupe, poslude, posade i ekipe;

(2) taktičko, koje se primenjuje u okviru i za račun taktičkih i združenih taktičkih jedinica. Izvode ga same jedinice u saradnji sa subjektima opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u rejonima i zonama borbenih dejstava, a prema opštem planu maskiranja. Cilj mu je da se ne otkriju trupe, tehnička sredstva i naoružanje, položaji – rasporedi elemenata borbenog rasporeda, komandna mesta i centri veze, prelazi preko reka – mostovi i drugo, i

(3) operativno-strategijsko maskiranje, koje preuzima vrhovna komanda strategijsko – operativne grupacije⁷ – operativne jedinice i odgovarajući štabovi Teritorijalne odbrane. Preuzima se s namerom da se neprijatelj obmane o stanju, mogućnostima, namerama i aktivnostima sopstvenih snaga. U borbenim dejstvima osnovni cilj je prikriti pripreme napadne operacije ili boja, najvažnije objekte i elemente operativnog (taktički) borbenog rasporeda, komandna mesta i sistem veza, manevar, elemente pozadinskog obezbeđenja, i drugo.

Na nivou određene komande sačinjava se plan operativnog maskiranja, u kojem se određuju zadaci, rokovi izvođenja i izvršioci maskiranja. Na težišnim zadacima angažuju se obaveštajni organi i jedinice, organi i jedinice bezbednosti, jedinice za elektronsko izviđanje i ometanje i specijalizovane jedinice za maskiranje.

Sastavni deo operativnog maskiranja je *elektronsko maskiranje*, koje ima izuzetan značaj, a usko je povezano sa *protivelektronskom zaštitom*. To je aktivno elektronsko dejstvo

⁶ Maskirna disciplina je sastavni deo maskiranja, a ogleda se u doslednom sprovođenju naredenih mera, propisa, odluka i uputstava. Za uspešno sprovođenje maskirne discipline važno je poznavanje demaskirajućih znakova i obučenosť u izvođenju svih načina maskiranja. Maskirna disciplina ima svoja opšta i posebna načela.

⁷ *Strategija oružane borbe*, str. 377.

kojim se protivnik navodi na pogrešne procene i zaključke o rasporedu, jačini i aktivnostima naših snaga i tako njegove aktivnosti usmeravaju u pogrešnom pravcu. U stvari, planski i organizovano se u etar predaju lažne informacije preko elektronskih sredstava, naročito onih za koje je utvrđeno da ih protivnik elektronski izviđa.

Elektronsko *obmanjivanje* može biti sastavni deo opšteg plana operativnog maskiranja operacije strategijskih ili operativnih razmera. Njime se stvara lažna *elektronska situacija* na osnovu koje protivnik pravi pogrešne planove protivelektronskih dejstava. Ostvaruju se postavljanjem radio, radio-relejnih, radarskih i drugih stanica u lažne položaje i radom prema planu.

Operativno maskiranje obuhvata, pored maskiranja (u užem smislu reči), više drugih mera, radnji i delatnosti: dezinformacije, izrade lažnih objekata i uopšte lažne radove, elektronsko izviđanje i ometanje, aktivnosti obaveštajnih i kontraobaveštajnih (bezbednosni) organa i jedinica, političko-propagandne i psihološke mere, i slično.

Kao poseban i specifičan način obmane protivnika, operativno maskiranje je staro koliko i istorija ratova, a od maštovitosti vojskovođe je zavisilo kako će ga i u kojoj meri koristiti. Međutim, pojava ogromnih armija na ratnoj pozornici i povećane mogućnosti za prikupljanje obaveštajnih podataka, a posebno za izviđanje sa zemlje i iz vazdušnog prostora, otežali su maskiranje namera i priprema za operacije (koncentracije trupa i tehnike, razni radovi i sl.). To je nametnulo potrebu za potpunijim i osmišljenijim planiranjem i organizovanjem, kao i preduzimanjem najraznovrsnijih mera i radnji u domenu maskiranja kako bi se prikriale namere za izvođenje borbenih dejstava, a posebno operacija strategijsko – operativnog značaja.

DEZINFORMACIJA

Ako se pođe od toga da je informacija istinitog sadržaja, bez obzira na njen izvor, dezinformacija je nešto suprotno. U svakodnevnom životu postoje svesne ili nesvesne, namerne ili nenamerne dezinformacije. Međutim, ovde se radi o vojnoj dezinformaciji ili dezinformaciji koja posredno ili neposredno

utiče na borbena dejstva. Iako i one mogu biti namerne ili nenamerne, u celini ćemo posmatrati one dezinformacije koje su namerne i planirane.

U suštini, dezinformacija je lažno, krivo prikazivanje, izvrtnje činjenica, obmana, netačno obaveštenje⁸ radi ostvarenja određenog cilja.

Dezinformacija je u vojnom leksikonu definisana kao „netačna vest“, lažno obaveštenje, netačan podatak koji se namerno širi radi obmanjivanja javnog mnjenja ili nanošenja štete protivniku. Koristi se u ratu da bi se suprotna strana navela na pogrešne procene, zaključke i odluke⁹. U vojnom rečniku taj pojam je proširen, tako da u dezinformacije spadaju i borbene i druge radnje koje se preduzimaju radi dovođenja neprijatelja u zabludu u pogledu vlastitih planova, namere i dejstava. Slično, ali znatno šire objašnjenje dezinformacije sadrži *Vojna enciklopedija*¹⁰, gde je dezinformacija i gradirana (vrednosno složena).

U odnosu na značaj i cilj koji se želi postići, lica (organi) ili instituciju koja planira, organizuje i realizuje, kao i načine i metode kojima se izvode, vojne dezinformacije mogu imati taktički, operativni i strategijski značaj.

Dezinformacije se plasiraju tako da na pogodan način, preko obaveštajnih i kontraobaveštajnih organa, institucija i pojedinaca, dopru do protivnika kojem su namenjene.¹¹

Prenose se svim raspoloživim sredstvima i načinima, odnosno svim sredstvima i načinima kojima se prenose i informacije. Pri tome se teži da dezinformacija dođe do korisnika na više različitih načina i preko različitih sredstava, što žrtvu dezinformacije treba da uveri u veći stepen pouzdanosti. Najčešće se za dezinformisanje protivnika koriste sledeća sredstva: (1) sredstva javnog informisanja – radio, televizija, štampa; (2) pisma, knjige, publikacije; (3) filmske trake (video – kasete i slično); (4) razna dokumenta; (5) tehnička sredstva; (6) agentura; (7) glasine;¹² (8) razne demonstracije, lažni radovi; (9) propagandno – psihološke aktivnosti; (10) diverzije, borbena dejstva; (11) maskiranje, i drugo.

⁸ Radomir Lukić, *Rečnik stranih reči i izraza*, „Prosveta“, Beograd, 1978, str. 317.

⁹ *Vojni leksikon*, str. 104.

¹⁰ *Vojna enciklopedija*, tom 2, str. 429.

¹¹ U armijama SAD, Velike Britanije, SSSR-a, Izraela itd. postoje posebni organi u generalštabu koji plasiraju dezinformacije.

¹² *Vojni leksikon*, str. 148.

U svakom od navedenih sredstava svesno se izvrću činjenice i nastoji da se protivnik dovede u zabludu – obmane, i navede na pogrešne procene i odluke u vezi s upotrebom sopstvenih snaga i sredstava, odnosno navede da preduzme (ili ne preduzme) određene mere, radnje i postupke koji odgovaraju strani koja plasira dezinformacije.

Istorija ratova i ratne veštine obiluje primerima uspešnog širenja dezinformacija. Zbog toga su one stare koliko i sam rat. Pri tome, dezinformacije su oduvek bile u funkciji iznenađenja, pa ih sa tog aspekta i razmatramo. Polazeći od toga, navešćemo neke poučne primere iz istorije ratova.

1. Napoleon je pred bitku kod Austerlica, 1805. godine proturio vesti o brojnim slabostima francuske armije i tako protivnike naveo da pođu u napad pre nego što su prikupili sve snage i privukli rezerve¹³, pa su Rusi i Austrijanci pretrpeli velike gubitke, a ta pobeda se smatra njegovom blistavom pobedom.

2. U toku rusko-japanskog rata (1904–1905), u bici kod Mukdena¹⁴ (najveća bitka tog rata) Japanci su vešto pripremljenom i izvedenom dezinformacijom obmanuli komandanta ruske mandžurske armije generala Kuropatkina i naneli težak poraz toj armiji. Naime, u odeću i opremu svojih poginulih vojnika Pete armije podmetali su pisma i dokumenta iz kojih su Rusi (nakon pretraživanja poginulih) zaključili da su to pripadnici Treće armije, koja je u to vreme duboko prodirala drugim pravcem.

3. U toku novembra 1941. Nemci su bili pred Moskvom. Sovjetska obaveštajna služba je vešto proturila topografsku kartu šireg reiona Gornje Volge, na kojoj su, umesto stvarnih močvara, jaruga i ritova, ucrtali puteve i sela. To je navelo Nemce na pogrešnu odluku, tj. da na taj pravac upute deo oklopnih jedinica, čime je otupljena udarna pesnica za napad na Moskvu.¹⁵

4. Dezinformaciju stratezijskih razmera izveli su (veoma uspešno) saveznici u vezi s desantom na Normandiju 1944. godine. Prema planu dezinformacije „Bodigvard“, trebalo je Nemce ubediti u dve stvari: prvo, da iskrcavanje neće biti

¹³ *Vojna enciklopedija*, tom 1, str. 312.

¹⁴ *Vojna enciklopedija*, tom 5, str. 650.

¹⁵ *Vojna enciklopedija*, tom 2, str. 430.

pre jula 1944, i drugo, da će se glavne snage iskrcati kod Pa de Kalea, a pomoćne u južnoj Norveškoj (poznato je da je desant izvršen u junu, a glavne snage iskrcane u Normandiji). Taj plan dezinformacije bio je veoma obiman, ali je vešto organizovan i izveden, što je značajno uticalo na pozitivne rezultate normandijskog desanta i postizanja iznenađenja.

U ratovima vođenim posle drugog svetskog rata ima relativno mnogo primera uspehlikih dezinformacija. U njihovo planiranje i organizovanje ulagani su izuzetni naponi. Uspeh je često zavisio od inventivnosti, smelosti i mera tajnosti koje su preduzimali ne samo obaveštajni već i drugi organi koji su ih ostvarivali. Totalnost rata i borbenih dejstava nametnula je i potrebu totalitarnosti dezinformacija. Širenje i proturanje lažnih vesti, informacija i obaveštenja, izvođenje lažnih radova i uređenje lažnih položaja, primena lažnog radio-saobraćaja, lažne koncentracije jedinica – sve se to slivalo u jedinstven sistem obmanjivanja protivnika. Pri tome, nije se prezalo ni od manjih žrtava i gubitaka radi postizanja većih efekata iznenađenja.

Tokom vijetnamskog oslobodilačkog rata (1945–1975) dezinformisanje je preduzimano zajedno s ostalim merama tajnosti i bezbednosti. U tome su se pripadnici snaga FNO (Front nacionalnog oslobođenja) pokazali veoma vešti. Da bi zavarali protivnika u pogledu pravca povlačenja većih jedinica, manje snage FNO navlačile su patrolu na sebe, pa su se kasnije sklanjale, najčešće u podzemna skloništa, a potera protivnika je tada upadala u zasedu. Na isti način su se formirale i lažne kolone za snabdevanje, koje je protivnik otkrivao, a prava kolona bi bezbedno obavila zadatak.

Najnovija gledišta vojnih stručnjaka zasnivaju se na činjenici da se dezinformacijama doprinosi ne samo iznenađenju već i ostvarenju nadmoćnosti, ekonomiji snaga itd. Izuzetno je značajno i to što se izučavaju i analiziraju iskustva iz prethodnih ratova.

Smatra se da bi dezinformacije u eventualnom nuklearnom ratu imale izuzetan značaj. Cilj bi im bio dvojak: (1) obmanuti protivnika o rasporedu sopstvenog nuklearnog i hemijskog oružja (posebno raketa) i tako „obezbediti“ da protivnik uzvraća nuklearne i hemijske napade po „raznim“ mestima, i (2) lansiranjem vesti o predstojećoj upotrebi nu-

klearnog i hemijskog oružja po trupama i stanovništvu kod protivnika izazvati strah i paniku – narušiti mu moral, i time svojim snagama olakšati obavljanje borbenih zadataka.

Prema NATO¹⁶, ceo sistem dezinformisanja sadrži dva međusobno povezana metoda: dovođenje protivnika u zabludu i prikrivanje sopstvenih namera.

Dovođenje protivnika u zabludu sistemom dezinformisanja je *aktivni* metod. Ostvaruje se planskim širenjem lažnih vesti preko sistema informisanja, demonstrativnim i imitirajućim dejstvima, dostavljanjem ili „ubacivanjem“ u protivnikov raspored raznih (lažnih) planova, obmanjivanjem preko sredstava veze ugrađenih na stacionarne i mobilne sisteme (sateliti, avioni, helikopteri, brodovi). Pojasnićemo neke od tih metoda:

- borbena dejstva za obmanjivanje sračunata su na to da ih protivnik shvati kao odlučujuća, da na njih usmeri glavnu pažnju i preduzme neadekvatne mere, radnje i postupke (pokrene rezerve, aktivira sistem vatre, sistem veza i sistem komandovanja);

- domonstrativnim dejstvima protivnik treba da se obmane o jačini, sastavu, razmerama i aktivnosti vlastitih snaga i tako podstakne na pogrešne procene, odluke i akcije;

- pod imitacijom dejstava stručnjaci NATO podrazumevaju izradu lažnih objekata, maketa, imitiranje svakodnevne aktivnosti i slično. Takvim dezinformacijama na taktičkom ili operativnom nivou protivniku treba da se prikaže lažni raspored i stanje u sopstvenim jedinicama i na taj način da se navede na greške pri odlučivanju;

- u savremenim uslovima, što potvrđuju i iskustva iz lokalnih ratova, pridaje se izuzetan značaj elektronskim dezinformacijama.

Pasivnim dezinformacijama ili prikrivanjem sopstvenih namera pribegava se radi očuvanja tajnosti planova operacija. One obuhvataju: taktičko maskiranje, sprečavanje protivničke obavestajne izviđačke delatnosti i, što je posebno važno, održavanje tajnosti veza i komandovanja. To je direktno povezano sa merama bezbednosti koje se preduzimaju na bojištu, vojištu i ratištu kao celini.

Smatra se da je važno da dezinformacije planira jedan organ u štabu – komandi, pri čemu se angažuje minimalan broj ljudi radi većeg stepena tajnosti.

¹⁶ „Zarubežnoe voenoe obzrenie“, 7/1976.

Lažna oruđa i oprema izrađuju se industrijski kao plastične makete u razmeri 1:1. Makete se pune vazduhom na vatrenim položajima, a koriste se najčešće na lažnim artiljerijsko-raketnim vatrenim položajima i očekujućim rejonima oklopnih i mehanizovanih jedinica.

RATNA LUKAVSTVA

Ratovi iz prošlosti znatno se razlikuju od sadašnjih ne samo po upotrebi sredstava ratne tehnike i masovnosti učešća ljudi već i po časnosti i „viteštvu“ u borbenim dejstvima. Sa tog stanovišta, savremeni ratovi se vode uz znatno širu i svestraniju primenu ratnih lukavstava.

O ratnim lukavstvima se u domaćoj i stranoj vojnoj literaturi veoma malo piše, što ne znači da nisu zastupljena u obuci i vaspitanju. Naprotiv, kreiranje scenarija za ratne vežbe i komandno-štabne igre najčešće je u funkciji iznenađenja protivnika.

Pod ratnim lukavstvom se podrazumeva perfidija, što znači podmuklost, lukavstvo, nevernost, verolomstvo, zloba¹⁷. Prevedeno na vojnički rečnik i za vojne potrebe, vekovima se smisao ratnih lukavstava (perfidija) ne menja.¹⁸ Međutim, postoje ratna lukavstva koja su međunarodnim ratnim pravom zabranjena, što drugim rečima znači da je dozvoljeno sve ono što nije izričito zabranjeno. Na žalost, u praksi borbenih dejstava veoma je teško razlikovati dozvoljene od nedozvoljenih postupaka u sferi ratnih lukavstava, jer zaraćene strane, po međunarodnim konvencijama,¹⁹ nemaju neograničeno pravo na izbor sredstava za borbu.

U prvom i drugom svetskom ratu i svim lokalnim oružanim sukobima posle njih *dolazilo je do teških optužbi zaraćenih strana da su kršile propise i odredbe međunarodnog ratnog prava u smislu perfidija*. Međutim, istinu je veoma teško utvrditi, jer dok traju ratna dejstva retko se, radi arbitraže, sastaju međunarodne komisije.

¹⁷ R. Lukić, *Rečnik stranih reči i izraza*, „Prosveta“, Beograd, 1978, str. 573.

¹⁸ *Vojna enciklopedija*, tom 6, 1973, str. 628.

¹⁹ *Konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu* – IV haška konvencija, 1907; *Prilog konvenciji: Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu* – čl. 22.

Videti: *Međunarodne konvencije o ratnom pravu i sigurnosti*, Zavod za ONO i DSZ, Zagreb, 1979, str. 22.

Prema međunarodnom ratnom pravu, pod pojmom perfidija se podrazumeva: (1) pretvaranje da se ima namera pregovaranja pod zastavom primirja ili predaje; (2) pretvaranje da je neko nesposoban za borbu zbog rana i bolesti; (3) pretvaranje da je neko civil i da ima status neborca; (4) pretvaranje da se ima zaštićeni status korišćenjem znakova, amblema ili uniformi Ujedinjenih naroda ili neutralnih država koje nisu strane u sukobu.²⁰

Iz navedenog se može zaključiti da je zabranjeno ubiti, raniti ili zarobiti protivnika pribegavanjem perfidnim postupcima.

Perfidni postupci su akti kojima se uliva poverenje protivniku da bi bio naveden da poveruje u zaštitu po pravilima međunarodnog prava koja se primenjuju u oružanom sukobu. Pri tome se posebno zabranjuje:

- zloupotreba znakova parlamentara;
- upotreba znaka Crvenog krsta u nedozvoljene svrhe;
- korišćenje znaka – simbola Ujedinjenih nacija ili nekog drugog u međunarodnim odnosima priznatog znaka radi zloupotrebe ili sticanja određene prednosti u borbenim dejstvima.

Sem navedenih postupaka, perfidija je i slučaj kada se u toku borbe glume smrt, predaja ili ranjavanje, pa se, iznenada, otvara vatra ili na neki drugi način nanese šteta po telo ili život drugoj strani. Slično je i u borbenim dejstvima na moru i u vazдушnom prostoru: (1) perfidija je kada neki plovni objekat (brod) daje SOS signal, a iznenada otvori vatru kada mu se približi brod (plovni objekat) suprotne strane; (2) zloupotreba odredaba međunarodnog ratnog prava je i lažno korišćenje oznaka Crvenog krsta na brodu koji prevozi municiju, naoružanje i vojnu opremu, a slični su i perfidni postupci u borbenim dejstvima u vazдушnom prostoru.

Pod perfidijama se podrazumeva i lažno saopštavanje neprijatelju (preko radija ili drugih sredstava veze i komuniciranja) da je zaključeno primirje, pa se to iskoristi za napad ili nanošenje neke druge štete protivničkoj strani.²¹ Iz navedenog se može zaključiti da, najčešće, do perfidija dolazi u bor-

²⁰ Isto, str. 207.

²¹ Međutim, u vezi s ovim slučajem, kao dozvoljeno ratno lukavstvo smatra se, na primer, pozivanje neprijatelja na predaju pod pretnjom uništenja jer je, tobože, opkoljen.

benim dejstvima manjih jedinica – sastava i individualnoj borbi. Međutim, teže je reći šta su perfidije kada se radi o operacijama ili oružanoj borbi u celini. Naravno, u našim oružanim snagama perfidije se, *kao nečasni postupci, dejstva i radnje, kategorički zabranjuju kao način ponašanja u borbеним dejstvima*. Međutim, činjenica je da je davno prošlo vreme viteških dvoboja i borbi, zakazivanja sukoba ili bitke na bojnom polju. Savremeni ratovi su i rušilački i totalitarni, pa je teško propisima predvideti šta su dozvoljena, a šta nedozvoljena sredstva, metodi i radnje. U svakom slučaju, nužno je:

(1) da se od pripadnika naših oružanih snaga u svim situacijama zahteva poštovanje međunarodnog ratnog prava u svim njegovim aspektima;

(2) da pripadnici naših oružanih snaga imaju u vidu da agresor neće prezati od primene svih vrsta ratnih lukavstava i da na to moraju biti spremni.

*

Iznenadenje kao princip ratne veštine postoji od najstarijih vremena. Ono je uvek bilo aktuelno, utoliko više što se s razvojem društva razvijalo i ratovodstvo.

Na sadašnjem stepenu razvoja, na prvi pogled, može izgledati da je iznenadenje manje moguće nego ranije, zbog visokog nivoa protoka informacija i mogućnosti savremenih sredstava komunikacija. Međutim, upravo ta činjenica ukazuje na povećanu važnost onih oblika iznenadenja koji su ranije bili na izvestan način u drugom planu. To su, pre svega, demonstrativna dejstva, operativno maskiranje, dezinformacije i ratna lukavstva.

Naravno, u samo jednom članku nije moguće detaljnije analizirati naznačenu problematiku. To nam i nije bila namera, već smo želeli da čitaocima ukažemo da u našoj vojnoj nauci i praksi navedeni oblici iznenadenja zaslužuju veću pažnju.

Svedoci smo i savremenici događaja u kojima se ratovi unapred najavljuju, pa se ipak u njima postiže visok stepen iznenadenja. Takva je bila izraelska agresija na Liban 1981, zatim foklandski rat 1982, a tako je pripreman i rat u Persijskom zalivu između Iraka i njegovih protivnika, na čelu sa SAD. Poslednji slučaj je očigledan primer do kojih razmera mogu ići demonstrativna dejstva i dezinformacije.

S U M M A R Y

SURPRISE IN COMBAT OPERATIONS

The author reviews forms of surprise in combat operations and notes that they have not been paid due attention hitherto. Concisely, but with convincing arguments, are presented demonstrative moves and operations, operational deception and misinformation of the enemy, and the war ruses in function of surprise. The author, however, does not probe more deeply in other aspects and dimensions of such activities that precede the war or are carried out in the war environment.

The substance of the article is the identification of problems that should arouse the interest of the reader for a wider exploration in order to get a more full insight in these matters.

R E S U M E

LA SURPRISE DANS LES OPERATIONS DE COMBAT

Dans cet article sont montrées les formes différentes de la surprise dans les opérations de combat, parce que, d'après l'auteur, cette question a été insuffisamment traitée dans la littérature. Bref, mais avec les arguments, on a décrit actions de démonstration, camouflage opérationnelle, désinformations, astuces de la guerre, comme les fonctions de la surprise, sans explications que ces formes des activités avant ou pendant la guerre peuvent avoir d'autres dimensions.

Le sel de l'article se trouve dans la démonstration du problème qui doit inciter le lecteur de faire les recherches approfondies s'il veut avoir un examen de la matière.

P E З Ю М Е

ВНЕЗАПНОСТЬ В БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЯХ

В статье рассматриваются формы внезапности в боевых действиях, которым у нас, по мнению автора, до сих пор не уделялось должное внимание. Кратко, но аргументированно и убедительно читателю представляются данные о демонстративных действиях, оперативной маскировке, дезинформациях и военной хитрости в функции внезапности, причем автор не вникает в вопрос обладают ли эти формы активности накануне войны и в ходе войны и другими измерениями.

Сущность статьи заключается в обозначении проблем, которые должны побудить интерес читателя к более подробным исследованиям, с целью более полного ознакомления с рассматриваемой материей.

Prilazi definisanju pojma i strukture naučnoistraživačkog kadra u oružanim snagama

Pukovnik prof. dr *VITOMIR MILADINović*, dipl. inž.

Naučnoistraživački kadar je značajan potencijal razvoja svih struktura čiji je sastavni deo, pa i oružanih snaga. Za njegov razvoj, praćenje, stimulaciju i sagledavanje rezultata koje ostvaruje važno je što preciznije odrediti ko ga čini, kakva mu je struktura i koji su kriterijumi izbora pojedinih kategorija.

Za definisanje pojma i strukture naučnoistraživačkog kadra izabran je programatičan prilaz, koji je proizišao iz prakse naučnih asocijacija i rukovodnih organa u rešavanju pitanja naučne delatnosti na svetskom, saveznom, republičkim i nivou oružanih snaga.

Radi praćenja razvoja i rada naučnoistraživačkog kadra na navedenim nivoima se ujednačavaju definicije i strukture tog kadra. U članku se analiziraju definicije pojma i strukture naučnoistraživačkog kadra, data je komparativna analiza i predlog prilagođavanja termina u oružanim snagama radi uklapanja u standarde društva i sveta.

Definicijama se izdvajaju glavne odlike ili struktura pojma da bi se ograničio od drugih pojmova radi sistematskog istraživanja, praćenja i uticaja na razvoj strukture koju predstavlja. Najraširenije su, zbog zahteva prakse, pragmatične definicije, čije je osnovno obeležje operacionalnost, a ne teorijske vrednosti, za koje su potrebna naučna istraživanja (Literatura 1). Stoga pragmatičke definicije potiču uglavnom iz upravljačkih struktura, a okrenute su rešavanju praktičnih problema i osnova su za ujednačavanje i standardizaciju pri definisanju pojmova u međunarodnim, nacionalnim i parcijalnim okvirima velikih sistema.

Pre definisanja pojma naučnoistraživački kadar treba imati u vidu i sistem čiji je on sastavni deo – naučnu delatnost. Naučnoistraživački kadar se tretira kao deo „naučnog potencijala“, koji je osnova naučnog sistema za rešavanje problema naučno-tehnološkog razvoja (L. 1, 2, 3, 4). Sličan prilaz je uočljiv i u podeli naučne delatnosti prema rešenjima UNESCO i Fraskati priručniku OECD (sl. 1).

Sl. 1 Struktura naučne delatnosti

DEFINISANJE NAUČNOISTRAŽIVAČKOG KADRA U MEĐUNARODNIM ORGANIZACIJAMA

U zemljama OECD kao najšira definicija kadrovskog potencijala uzima se da ga čine „sve osobe direktno zaposlene na istraživanju i razvoju“*, kao i one koje obavljaju direktne usluge, kao što su naučnoistraživački rukovodioci (managers), administratori i činovničko osoblje (L. 1,5). Za statistička praćenja naučnoistraživački kadar se razvrstava u dve kategorije: prema zanimanju i prema stepenu formalne kvalifikacije. Za sada nije usvojna jedna od njih kao univerzalna za sve zemlje.

Klasifikacija prema zanimanju izvedena je prema Međunarodnoj standardnoj klasifikaciji zanimanja u tri kategorije (ISCO – na osnovu zaključka *International Labour Organization*, Geneva, 1968), a čine je: istraživači, tehničari i ekvivalentno osoblje i ostalo pomoćno osoblje. Usvojeni pojmovi za te kategorije naučnoistraživačkog kadra su:

- naučni istraživači su naučnici ili inženjeri angažovani na konceptualizaciji ili stvaranju novih saznanja, proizvoda, procesa, metoda i sistema;
- tehničari su radnici koji sudeluju u naučnim i istraživačko-razvojnim projektima obavljajući naučne i tehničke zadatke, obično pod nadzorom naučnika i inženjera;

* Prema definiciji OECD-a, istraživanje i razvoj obuhvataju:

1) fundamentalna istraživanja, kao eksperimentalni ili teorijski rad, preduzet prvenstveno radi stvaranja novog znanja, koje nije sračunato na posebnu ili specifičnu primenu ili korist;

2) primenjena istraživanja, koja su isto originalna istraživanja ali usmerena prema praktičnim ciljevima ili objektima;

3) eksperimentalni razvoj, zasnovan na postojećim saznanjima iz istraživanja i/ili praktičnih iskustava, usmeren prema proizvodnji novih materijala, uvođenju novih ili značajnom unapređenju postojećih procesa, sistema i službi (L. 1).

– ekvivalentno osoblje obavlja korespondentne zadatke pod nadzorom istraživača u društvenim i humanističkim naukama;

– ostalo osoblje obuhvata kvalifikovane (obučeni) i nekvalifikovane (neobučeni) zanatlije i službeničko osoblje koje sudeluje u naučnim i razvojnim projektima, ili je direktno s njima povezano (L. 1,6).

Među istraživače su uključeni i rukovodioci i administratori koji obavljaju funkcije planiranja i rukovođenja naučnih i tehničkih aspekata istraživačkog rada. Često su istog ranga kao „čisti“ istraživači, a mogu biti i u ulozi „istraživača sa skraćenim radnim vremenom“ (*a part-time researcher*).

U zadatke tehničara i ekvivalentnog osoblja (u društvenim i humanističkim naukama) računa se: obavljanje bibliografskih pretraživanja i selekcija relevantnih materijala iz arhiva i biblioteka, priprema softverskih programa, provođenje eksperimenata, testova i analiza, priprema materijala i opreme za eksperimente, testove i analize, beleženje podataka, merenje, proračunavanje i priprema karata i grafova, nabavka naučnoistraživačke opreme i aparata i rad na statističkim pregledima, ankete i intervjui.

Kategorija „ostalo pomoćno osoblje“ obuhvata i sve rukovodioce i administratore, koji se uglavnom bave finansijskim, kadrovskim i opštim upravnim poslovima ako su neposredno značajni za „istraživanje i razvoj“.

Korelacija podataka između kategorija prema OECD (osnovne kategorije) i ISCO (klasifikacija zanimanja) prikazana je u tabeli 1.

Kako u međunarodnoj standardnoj klasifikaciji zanimanja (ISCO) nema posebnih podela za naučnu delatnost, to su izvršena prilagođavanja s obzirom na kategorije naučnog kadra prema klasifikaciji OECD.

Kao osnova za formalnu klasifikaciju naučnog kadra prema nivou obrazovanja koristi se Međunarodna standardna klasifikacija naučnog i istraživačkog osoblja (ISCED). Preporučuju se četiri klase, koje su definisane isključivo prema nivou obrazovanja, bez obzira na polje nauke, i to:

Univerzitetski obrazovani kadar (ISCED nivo kategorija 6 i 7). Odnosi se na one koje imaju treći stepen fakultetskog obrazovanja na svim poljima. Ta podela uključuje i one sa

Tabela 1

OSNOVNE KLASIFIKACIJE KADRA U NAUČNOJ DELATNOSTI

GRUPE OECD	GRUPE - ISCO	ISCO broj
1	2	3
Naučni istraživači	hemičari, fizičari i fizikalni naučnici; biolozi, medicinski i srodni naučnici, bakteriolozi i srodni naučnici, agronomi i srodni naučnici; statističari, matematičari i statističari analitičari sistema; ekonomisti; pravnici, sudije; sociolozi, psiholozi, antropolozi, geografičari, istoričari i politički naučnici bibliotekari, arhivari i kuratori; građevinski, elektromašinski, hemijski, metalurški, rudarski i industrijski inženjeri i inženjeri ostali; univerzitetski profesori i profesori visokog obrazovanja; administratori i rukovodni radnici (deo)	011, 012, 013 051, 052, 053 081, 082, 083 090 121, 129 192 191 022-029 uključ. 131 glavna grupa 2
Tehničari	tehničari u fizikalnim i biološkim naukama, odgovarajuće osoblje; anketari, crtači, građevinski, elektro, mašinski, hemijski, metalurški, rudarski i drugi tehničari; statistički i matematički tehničari, uključujući i kompjuterske programere	014 i 054 031-039 uključ. 084
Drugo pomoćno osoblje	poljoprivredni, uslužni i proizvodni radnici; činnovnici i slični radnici; administratori i organizatori-radnici	glavne grupe 6, 7, 8, 9 glavna grupa 3 glavna grupa 2

kontinuiranim studijama, kao i iz specijalizovanih instituta sa univerzitetskim statusom.

Kadar sa poslesrednjim diplomama (ISCED nivo kategorija 5). Oni sa diplomama trećeg stepena koji nije ekvivalentan univerzitetskom stepenu na svim poljima (ISCED nivo kategorija 5). Studije su striktno usmerene i izvode se na nivou koje je ekvivalentno potpunom srednjem obrazovanju. One obezbeđuju obrazovanje sa većom „praktičnom“ orijentacijom nego univerziteti. Mnogi od predmeta predaju se honorarno, uveče, u pauzama i drugim programima.

Kadar sa diplomama srednjeg obrazovanja, srednje faze (ISCED nivo kategorija 3). Ta grupa obuhvata ne samo diplome nivoa kategorije 3 ISCED, koj su dobivene u akademskom školskom sistemu, nego i diplome ekvivalentne nivou kategorija 3 za stručno obrazovanje, dobivene u drugim tipovima obrazovnih institucija.

Druge kvalifikacije. Obuhvata sve one sa diplomama srednjeg obrazovanja na nivou nižem od kategorije 3 ISCED, ili sa nepotpunim srednjim obrazovanjem, ili kvalifikacijama koje ne spadaju u neku od ostale tri klase (L. 6,7).

Takve osnovne klasifikacije naučnoistraživačkog kadra preporučene su svim zemljama, a treba da ih koriste radi omogućavanja praćenja njihovog rada i rezultata, kao i komparativnih analiza za sagledavanje strategije i politike njihovog daljeg razvoja.

NAUČNOISTRAŽIVAČKI KADAR U REGULATIVI SAVEZNIH I REPUBLIČKIH ORGANA

Iako su visoko školstvo i nauka u nadležnosti republika, polazeći od osnovnih klasifikacija u međunarodnim okvirima, umnogome su ujednačeni pojmovi i podela naučnoistraživačkog kadra. Osnovu čini prilaz (sa aspekta zanimanja, uzimajući u obzir formalne kvalifikacije) koji propisuje Savezni zavod za statistiku. Tako se u statističkom biltenu „Naučnoistraživačke i razvojne organizacije“ kadar u naučnoj delatnosti deli i prati kroz četiri kategorije: naučni radnici – istraživači, stručni saradnici, administrativni i ostali radnici.

Naučni radnici – istraživači jesu lica sa visokom školskom spremom koja aktivno rade na naučnoistraživačkom ili istraživačko-razvojnim zadacima, bez obzira na to da li prema postojećim republičkim, odnosno pokrajinskim zakonima imaju zvanje naučnog radnika ili ne. Istraživačem se može smatrati i lice bez visoke školske spreme koje ima objavljene naučne ili stručne radove, izvedene projekte ili delove projekata, registrovane patente ili inovacije, a aktivno se bavi naučnoistraživačkim ili istraživačko-razvojnim radom.

Stručni saradnici su lica koja neposredno saraduju sa istraživačima obavljajući stručne ili tehničke poslove vezane

za naučno-istraživačke i istraživačko-razvojne zadatke. *Administrativni radnici* su lica koja se isključivo ili pretežno bave organizacionim, upravnim, pravnim, administrativnim ili finansijskim poslovima. *Ostali radnici* su lica koja obavljaju pomoćne poslove u naučnoistraživačkim organizacijama i jedinicama.

Pored radnika zaposlenih s punim radnim vremenom, naučnoistraživačke i istraživačko-razvojne organizacije i jedinice mogu angažovati naučne radnike – istraživače i stručne saradnike s visokom školskom spremom za rad kraći od punog radnog vremena, ili kao spoljne saradnike na osnovu ugovora o delu (L. 8).

U statističkim godišnjacima Jugoslavije prati se uži deo naučnog kadra koji direktno radi na naučnoistraživačkim i istraživačko-razvojnim zadacima, a to su naučni radnici – istraživači i stručni saradnici (L. 9).

Republičkim propisima detaljnije je propisano razvrstavanje naučnoistraživačkog kadra istraživača u institutima i visokim školama, prema formalnim kvalifikacijama i ostvarenim rezultatima. Tako je u Zakonu o naučnoistraživačkoj delatnosti SR Srbije istraživač lice sa visokom stručnom spremom koje je uspešno obavilo pripravnički staž (istraživač-pripravnik) za naučnoistraživačke poslove u institutu ili na fakultetu i koje radi na istraživačkim poslovima. Izuzetno, istraživač može biti i lice sa visokom stručnom spremom koje nije obavilo pripravnički staž, ako ima najmanje četiri godine radnog iskustva u odgovarajućoj oblasti rada, objavljene stručne ili naučne radove, odnosno zapažene rezultate u istraživačko-razvojnem radu i radi na istraživačkim poslovima, prema opštem aktu instituta, odnosno istraživačko-razvojne jedinice. Zavisno od pokazanih rezultata u naučnoistraživačkom radu, istraživač može steći istraživačko zvanje istraživač-saradnik i naučno zvanje: naučni saradnik, viši naučni saradnik i naučni savetnik.

Istraživač – saradnik je zvanje koje može steći lice koje, pored akademskog naziva magistra nauka, ima i objavljene naučne radove ili zapažene rezultate u istraživačko-razvojnem radu. Zvanje *naučni saradnik* može steći lice koje ima doktorat nauka iz naučne oblasti u kojoj stiče zvanje i objavljene naučne radove. Zvanje *viši naučni saradnik* može steći lice koje ima doktorat nauka iz naučne oblasti u kojoj stiče zvanje i više

objavljenih naučnih radova značajnih za razvoj odgovarajuće naučne oblasti. Zvanje *naučni savetnik* može steći lice koje ima doktorat nauka iz oblasti u kojoj stiče zvanje i priznate naučne radove koji su značajno uticali na razvoj odgovarajuće naučne oblasti. Bliža merila za ocenu ispunjenosti uslova za sticanje naučnih zvanja utvrđuju univerziteti.

Zvanja utvrđena Zakonom o univerzitetu odgovaraju zvanjima utvrđenim Zakonom o naučnoj delatnosti, i to: zvanje asistent – zvanju istraživač – saradnik, zvanje docent – zvanju naučni saradnik, zvanje vanredni profesor – zvanju viši naučni saradnik i zvanje redovni profesor – zvanju naučni savetnik. U nastavnička zvanja za fizičko vaspitanje spadaju viši predavač i predavač. Kao saradnici su predviđeni: asistent pripravnik (VSS), asistent (mr), viši lektor, lektor i asistent za jezike (VSS) (L. 10, 11).

Ostale kategorije kadra (stručni saradnici, administrativni i ostali radnici) nisu obuhvaćene, iz istraživača su isključena lica bez visoke sprema, a za početno zvanje, u načelu, potreban je magisterijum. Gotovo istu podelu imaju i ostale republike (L. 12).

Za formalnu klasifikaciju naučnog kadra može se koristiti opšta podela prema stepenima obrazovanja: doktorat nauka, osmi stepen; magistarske studije i specijalizacije, sedmi dva stepen; visoka školska sprema, sedmi stepen; viša školska sprema, šesti stepen; poslesrednjoškolsko usavršavanje, peti stepen; četvorogodišnja srednja škola, četvrti stepen; trogodišnja srednja škola, treći stepen; dvogodišnje školovanje, drugi stepen, i osmogodišnje osnovno obrazovanje, prvi stepen.

Kvalifikovanim naučnoistraživačkim kadrom smatra se kadar sa završenim osmim i sedmim dva stepenom obrazovanja (L. 10, 12). U istraživače se ubrajaju i lica sa visokom stručnom spremom, a izuzetno i lica bez visoke stručne sprema (L. 8).

NAUČNOISTRAŽIVAČKI KADAR U REGULATIVI I PRAKSI ORUŽANIH SNAGA

Definicije pojma i klasifikacije naučnoistraživačkog kadra u našim oružanim snagama nisu brojne, a zavise od potreba regulisanja ili sagledavanja nekog problema razvoja tog kadra ili oružanih snaga.

Najopštija definicija je data u *Vojnom leksikonu*, prema kojoj „naučnoistraživačke kadrove u JNA čine naučni radnici koji se bave naučnoistraživačkim radom u naučnim ustanovama JNA, i koji su izabrani u jedno od naučnih zvanja u JNA ili u odgovarajuće nastavničko zvanje“ (L. 13).

Naučna, nastavno-naučna i nastavna zvanja u JNA i uslovi izbora propisani su Zakonom o vojnim školama i naučnoistraživačkim ustanovama JNA (L. 14). Pregled tih zvanja i minimalni stepen obrazovanja prikazan je na sl. 2.

	Naučni radnici	Nastavnici visokih škola		Stepen obrazovanja
	(izborna zvanja)	(izborna zvanja)		
Naučna zvanja	naučni savetnik viši naučni savetnik naučni saradnik	redovni profesor vanredni profesor docent	Nastavno naučna zvanja	minimum doktorat
	samostalni istraživač	viši predavač	Nastavna zvanja	minimum magisterij
	istraživač	predavač		minimum VSS

Sl. 2 Pregled naučnih i nastavničkih zvanja u JNA

U Zakonu su propisana i saradnička zvanja: asistent pripravnik, asistent, nastavnik stručnih jezika, stručni saradnici, viši stručni saradnici i stručni savetnici.

Kao kriterijum za svrstavanje u naučnoistraživački kadar, u raznim analizama pomoćnika saveznog sekretara za narodnu odbranu za naučnu delatnost (L. 15), usvojen je stav: „Lica koja imaju završen doktorat nauka ili su završili poslediplomski studij (magisterijum ili specijalizacija) po definiciji čine kvalifikovani naučnoistraživački kadar, bez obzira na radno mesto na kojem se nalaze. Lica koja imaju završenu visoku stručnu spremu svrstavaju se u naučnoistraživački kadar ako rade u naučnoj ustanovi ili visokoj vojnoj školi a uključeni su u neke od delatnosti NIR-a svoje ustanove. Prema tim kriterijumima obavljen je popis i oformljena 1990. godine datoteka s osnovnim obeležjima za celokupan naučnoistraživački kadar JNA. Ostali deo kadra u naučnoj delatnosti oružanih snaga se ne prati.

Podaci o kvalifikovanom naučnom kadru (doktori nauka, magistri i specijalisti), vode se u okviru personalne službe, ali se u Biltenu statističke analize daju podaci samo za deo građanskih lica na službi u JNA (L. 16).

UPOREDNA ANALIZA KLASIFIKACIJA NAUČNOISTRAŽIVAČKOG KADRA I IZBOR ZA REGULATIVU JNA

Za uporednu analizu mogu se sagledati osnovne klasifikacije struktura naučnoistraživačkog kadra prema preporukama međunarodnih organizacija (OECD, UNESKO), saveznoj regulativi, republičkim i armijskim propisima. Pri tome se za njih vezuju predviđene formalne kvalifikacije – stepeni obrazovanja. Uporedni pregled dat je u tabeli 2.

Može se konstatovati da su klasifikacije u osnovi usklađene, ali zbog prirode razmatranja problema obuhvat je najveći sa nižim kriterijumima formalnih kvalifikacija u međunarodnim uzansama i na saveznom nivou, a sve je detaljniji u regulativi republika i Armije.

Najširi prilaz je u preporukama međunarodnih organizacija, a zatim u saveznoj regulativi, gde se naučni istraživači dele na naučne radnike – istraživače i stručne saradnike, što odgovara potrebama strateškog planiranja. Prate se i ostale kategorije zaposlenih (administrativni i ostali radnici), zbog utvrđivanja odnosa troškovi – efikasnost.

Na republičkom nivou detaljnije je propisana klasifikacija: naučnog i nastavnog kadra sa doktoratom nauka kao minimalnom formalnom klasifikacijom; saradničkog kadra, sa magisterijem nauka, i pripravničkog kadra, sa visokom školskom spremom.

Za potrebe nastave fizičkog vaspitanja predviđen je viši predavač i predavač, a za strane jezike viši lektor, lektor i asistent. Osnovni deo kadra je naučni, nastavno-naučni i saradnički kadar sa doktoratom i magisterijem nauka, koji čini kvalifikovani naučnoistraživački kadar.

U armijskoj regulativi za naučna zvanja u institutima i nastavno-naučna zvanja u visokim školama ista je struktura i uslovi izbora kao i u društvu. Za saradnička zvanja u institutima nešto su blaži kriterijumi za istraživača u JNA, jer se ne traži četvorogodišnji pripravnički staž.

Međutim, značajne su razlike u visokom vojnom školstvu: u nastavi su ostala zvanja predavač i viši predavač, koja su u društvu ukinuta pre 15 godina, a uz to su kod njih niski kriterijumi izbora za visokoškolsku nastavu, i u uslovima

izbora za asistenta potrebna je visoka stručna sprema, dok je uslov u društvu magisterijum nauka.

Polazeći od navedenih prilaza definisanju i klasifikaciji naučnoistraživačkog kadra, potrebno je da se regulativa i praksa u JNA usklade sa prilazima u društvu, jer su oni u okviru međunarodnih standarda.

Za strateška planiranja i globalne analize kadar u naučnoj delatnosti treba podeliti na: naučne radnike – istraživače, stručne saradnike, administrativne i ostale radnike. Takva podela omogućuje uklapanje u statistička praćenja kadra u naučnoj delatnosti društva, komparacije i uporedne analize raznih aspekata razvoja i rada naučnoistraživačkog kadra.

U institutima i visokim vojnim školama oružanih snaga za operacionalizaciju vođenja kadrovske politike strukturu naučnih radnika – istraživača treba raščlaniti na: kvalifikovani naučni, nastavno-naučni i saradnički kadar, i pripravnčki kadar, uz propisanu minimalnu formalnu kvalifikaciju (tabela 3).

Tabela 3

KVALIFIKOVANI I PRIPRAVNIČKI NAUČNOISTRAŽIVAČKI KADAR

Struktura	Zvanje i stepen obrazovanja u naučnoj delatnosti		Zvanja i stepen obrazovanja u vojnim školama	
	izborna zvanja	stepen obrazovanja	izborna zvanja	stepen obrazovanja
Naučnoistraživački kadar	naučni savetnik viši naučni saradnik	dr	redovni profesor	dr
	naučni saradnik	dr	vanredni profesor	dr
	naučni saradnik	dr	docent	dr
	istraživač-saradnik	mr	asistent	dr
Pripravnčki kadar	istraživač-pripravnik	VSS	asistent-pripravnik	VSS

Tim podelama i klasifikacijama pridružuje se određeno definisanje navedenih pojmova i uslova za izbor u pojedina zvanja.

Na taj način se ta složena materija može urediti tako da se obezbedi usklađivanje sa rešenjima u društvu, što će obezbediti uslove da se na jedinstven način prati kadar u naučnoj delatnosti oružanih snaga, vodi politika razvoja, stimulacije i sagledavanje učinka u realizaciji projekata nauč-

noistraživačkog rada. Navedena rešenja mogu biti ugrađena u normativna akta, a posebno u Zakon o vojnim školama i naučnim ustanovama JNA, čija je dorada u toku.

Literatura:

1. D. Čengić, Rašić N: *Indikatori znanosti*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, 1984.
2. M. Dobrov, *Potencijal nauke*, Institut za naučno-tehničku dokumentaciju i informacije, Beograd, 1970.
3. M. Dobrov i drugi, *Nauka, informacija i upravljanje*, Sovetskoe radio, Moskva, 1977.
4. *Manual for statistics on scientific and technological activities*, UNESKO; ST-84 (VVS) 19, 1984.
5. *Frascati manual 1980*, OECD, Paris, 1980.
6. Priručnik Fraskati, *Merenje naučnih i tehničkih delatnosti, predlog tipske metode za ankete o istraživanju i eksperimentalnom razvoju*, Savez zajednica nauka Jugoslavije, Skoplje, 1989.
7. *International Standard Classification of Education*, UNESCO, Paris, 1976.
8. *Naučnoistraživačke i razvojne jedinice*, Statistički bilten, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1989.
9. *Statistički godišnjak Jugoslavije*, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1989.
10. *Zakon o naučnoistraživačkoj delatnosti*, „Službeni glasnik“ SR Srbije, br. 12, Beograd, 1990.
11. *Zakon o univerzitetu*, „Službeni glasnik“ SR Srbije, br. 5, Beograd, 1990.
12. *Zakon o organizaciji znanstvene delatnosti*, „Narodne novine“, Zagreb, 1974.
13. *Vojni leksikon*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.
14. *Zakon o vojnim školama i naučnoistraživačkim ustanovama JNA*, „Službeni vojni list“, br. 8, Beograd, 1978.
15. *Analize u naučnoj delatnosti*, Pomoćnik SSNO za naučnu delatnost, Beograd, 1981-1990.
16. *Bilten Statističke analize podataka o aktivnim vojnim licima i rezervnim oficirima*, Personalna uprava SSNO, Beograd, 1990.

S U M M A R Y

APPROACHES IN DEFINITION OF THE NOTION AND STRUCTURE OF THE SCIENTIFIC RESEARCH PERSONNEL IN THE ARMED FORCES

The scientific research personnel is a significant factor of development of all structures to which it belongs and thus also of the armed forces. Important for its development, monitoring, stimulation and assessment of results of its work are its precise identification and the establishment of its structure and criteria for selection of its different categories.

For the definition of the notion and structure of the scientific research personnel has been chosen a programmatic approach, resulting from the practice of scientific associations and management organs in their solving the matters of scientific activities at the world, federal, republican and armed forces levels.

For the purpose of monitoring the development and work of the scientific research personnel at these levels have been standardized definitions and structures of such personnel. The author analyses these definitions, presents a comparative analysis and offers a suggestion for the adaptation of relevant terms in the armed forces, with the aim of their incorporation into the standards of our society and the world standards.

R E S U M E

CONTRIBUTION A LA DEFINITION DU THERME ET DE LA STRUCTURE DU CADRE SCIENTIFIQUE ET DE LA RECHERCHE DANS LES FORCES ARMEES

Le cadre scientifique et de la recherche est une source importante pour le développement de toutes les structures y compris les forces armées. Il est important de préciser qui, quelle structure et quelles critères du choix de certaines catégories sont nécessaires pour le développement, le contrôle, la stimulation et l'examen des résultats du travail de ce cadre.

Pour la définition et la structure, on a choisi une approche pragmatique écoulant de la pratique des associations scientifiques et des organismes de direction dans la résolution des questions des activités scientifiques au niveau mondial, fédéral, des républiques et des forces armées.

Sur ces questions on voit regroupées les définitions ayant pour but l'accompagnement du développement et du travail du cadre scientifique et de recherche. Dans l'article on fait analyse de la définition du terme et de la structure de ce cadre. On donne aussi la comparaison et la proposition pour l'approche du contenu du terme utilisé dans les forces armées pour que ce contenu puisse être incorporé dans les standards de la société et du monde.

Р Е З Ю М Е

ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ И СТРУКТУР НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КАДРОВ В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ

Научно-исследовательские кадры являются значительным потенциалом развития всех структур, в состав которых входят, в том числе и вооруженных сил. Для их развития, слежения, стимулирования и ознакомления с результатами, осуществляемыми ими, весьма важным является как можно точнее определить кто их составляет, какова их структура и какие критерии используются для выбора отдельных категорий.

В определении понятия и структуры научно-исследовательских кадров выбран программатичный подход, который проистекает из практики научных ассоциаций и органов управления в решении вопросов научной деятельности на мировом, союзном, республиканском и уровне вооруженных сил.

С целью слежения за развитием и работой научно-исследовательских кадров, на указанных уровнях производится согласование определения и структуры этих кадров. В статье подвергаются анализу определения понятия и структуры научно-исследовательских кадров, дается сравнительный анализ и предложения по приспособлению терминов в вооруженных силах, с целью их включения в стандарты общества и всего мира.

Modelovanje protivartiljerijsko-raketne borbe primenom Dinerovih jednačina

Kapetan I klase *BRANISLAV ĐORĐEVIĆ*
Pukovnik dr *ZDRAVKO KOJIĆ*

U radu se razmatra problem modelovanja protivartiljerijsko-raketne borbe mešovityh sastava radi analitičkog opisa dinamike borbe, kako bi se posredstvom analitičkog modela pratile mogućnosti angažovanih snaga tokom odvijanja borbenih dejstava. Istovremeno, analitički model treba da omogući simuliranje odvijanja procesa borbenih dejstava radi ispitivanja njegovih parametara.

Protivartiljerijska raketna borba mešovityh artiljerijskih sastava složeni je dinamički proces, koji se još više usložava ukoliko su sastavi veći i oruđa raznovrsnija. U tim uslovima kvantitativna procena početnih mogućnosti artiljerijskih jedinica i utvrđivanje odnosa snaga u protivartiljerijsko-raketnoj borbi ima poseban značaj, a prvi deo rada je upravo posvećen metodologiji određivanja početnih vatrenih mogućnosti artiljerijskih sastava „plavog“ i „crvenog“. Tako prvi deo rada ima opšti značaj, dok se u drugom delu ti parametri primenjuju u specifičnim uslovima, koji omogućavaju da se proces protivartiljerijsko-raketne borbe opiše Dinerovim sistemom diferencijalnih jednačina i, na osnovu njih, izvede analitički model borbenih dejstava za konkretne uslove.

Na konkretnom numeričkom primeru ilustrovana je primena analitičkog modela protivartiljerijsko-raketne borbe i algoritam za njegovo rešavanje.

Uvodne napomene

Značajna karakteristika borbenih dejstava oružanih snaga agresora na kopnu jeste i masovna upotreba artiljerijsko-raketnih sistema naoružanja kao nosilaca vatrene podrške dejstva oklopno-mehanizovanih i drugih snaga agresora na našem ratištu. Neprijatelj će artiljerijsko-raketne jedinice „... masovno upotrebljavati u svim oblicima oružane borbe, u svim vidovima i oblicima borbenih dejstava sa izraženim grupisanjem duž osnovnih komunikacijskih pravaca.“¹

Pod protivartiljerijsko-raketnom borbom podrazumeva se skup mera, postupaka i vatrene dejstva artiljerije i drugih

¹ *Strategija oružane borbe*, 1983, 228-229.

rodova KoV, RV i PVO, jedinica TO i ostalih subjekata ONO i DSZ radi nanošenja što većih gubitaka artiljerijsko-raketnim jedinicama neprijatelja i otežavanja, onemogućavanja ili umanjivanja efekata njihovog dejstva. Integriše se sa ostalim sadržajima oružane borbe ili se organizuje samostalno.

Borba protiv artiljerijsko-raketnih jedinica neprijatelja jedan je od osnovnih zadataka naše artiljerije. Ona svojom vatrom uništava ili neutrališe kako elemente borbenog rasporeda neprijateljeve artiljerije na položajima, tako i druge elemente koji, posredno ili neposredno, obezbeđuju njeno dejstvo (snabdevačke kolone, centri veze, komandna mesta i dr.).

Na osnovu poznavanja vrste i veličine prosečnih ciljeva artiljerijskih jedinica i potrebne količine municije za njihovo neutralisanje, cilj vođenja protivartiljerijsko-raketne borbe naše artiljerije prvenstveno će biti neutralisanje ili uništenje artiljerijskih i raketnih baterija neprijatelja.²

Kao cilj, neutralisanje baterija će se postavljati češće, a uništenje samo izuzetno – kada se radi o baterijama koje se dobro osmatraju i koje su slabo zaklonjene (utvrđene). Osmatrane baterije se neutrališu kao i ostali osmatrani ciljevi, a prosečni utrošak municije zavisi od stepena zaklonjenosti i određene ili procenjene veličine vatrenog položaja. Pošto se cilj osmatra, u toku gađanja se mogu ispravljati elementi, a gađanje se može prekinuti ukoliko se zaključi da je vatreni zadatak obavljen bez obzira na to da li je utrošena sva predviđena količina municije.

Neosmatrane artiljerijske baterije neprijatelja nalaze se na zaklonjenim vatrenim položajima, dobro utvrđene i maskirane, i najčešće se mogu otkriti raznim tehničkim sredstvima tek za vreme dejstva. Deo artiljerije za podršku se nalazi na samohodnim šasijama, što im omogućava brzu promenu vatre-nih položaja, a oklopna zaštita im obezbeđuje sigurnost od dejstva parčadi, tako da je za uspešno neutralisanje potreban direktan pogodak. Iskustva iz savremenih ratova pokazuju da je dobro zaklonjena i maskirana baterija veoma otporan cilj.

² Kao osnovna proračunska jedinica u daljem tekstu i modelu koristiće se artiljerijska baterija.

OSOBNOST RAZMEŠTAJA ELEMENATA BORBENOG RASPOREDA ARTILJERIJE SAVREMENIH ARMIIJA

Artiljerijsko-raketne jedinice savremenih armija su sve otpornije i pokretljivije, sistem osmatranja im je kompleksniji, sistem veza univerzalniji, vreme za izvođenje vatrenih zadataka i boravak na jednom vatrenom položaju (VP) kraći. Potrebno je manje vremena za otkrivanje elemenata borbenog rasporeda artiljerije neprijatelja i određivanje njegovih koordinata, načina i početka dejstva, čime je značajno skraćeno vreme reagovanja na novopojavljene ciljeve. Artiljerijske jedinice, posebno samohodne i one koje se transportuju helikopterima a i jedinice višecevni lansera, pripremaju nekoliko vatrenih položaja.

Veličina prostorija osmatranih baterija određuje se na osnovu fronta i dubine cilja. Uzima se da je front baterije jednak rastojanju između krajnjih oruđa, ako je poznato mesto svih oruđa. Ako je poznato mesto samo jednog ili nekoliko oruđa, uzima se da je front baterije izoluiranih oruđa i višecevni lansera raketa 200 m. Samohodne baterije posedaju VP po vodovima, na međusobnom udaljenju 300–400 metara.

Kada nije moguće osmatranje sa osmatračnica na zemlji, veličina prostorije baterije, određuje se na osnovu tabele 1.³

Tabela 1

Redni broj	Način određivanja elemenata za grupno gađanje	Veličina prostorije baterije	
		Front (m)	Dubina (m)
1.	Prenos vatre:		
	a) kada su reper i baterija na istom aerofoto-snimku ili presečeni istim sredstvima	150	150
	b) kada su im koordinate određene različitim sredstvima	200	200
2.	Korektura pomoću radara	200	100
3.	Korektura pomoću zvukovne baterije	200	200
4.	Korektura osmatranjem iz vazdušnog prostora:		
	a) završena mešovitom grupom	150	100
	b) završena bez mešovite grupe	200	200
5.	Potpuna priprema	200	200

³ Artiljerijsko pravilo gađanja, VIZ, Beograd, 1981, str. 212.

Vatreni položaj baterija koje koriste nuklearne projektele određuje se van rejonu rasporeda ostalih jedinica i na većem udaljenju od markantnih tačaka na zemljištu. Oruđa mogu biti raspoređena na jednom VP ili po vodovima, u oba slučaja na međusobnom rastojanju 200–300 m. Raketne jedinice posedaju položaje na udaljenju većem od 10 km od prednjeg kraja. Međusobna udaljenost elemenata borbenog rasporeda raketnog divizionu iznosi 2–3 kilometra.

U zoni dejstva savremenog korpusa KoV može se očekivati 50–90 artiljerijskih baterija protivnika, što navodi na zaključak da je za uspešnu protivartiljerijsko-raketnu borbu potrebna osposobljenost svih snaga i sredstava, naročito artiljerije. Neprijatelj će nastojati da omete određene vrste vatrene dejstva naše artiljerije različitim oblicima dejstava svojih snaga, a prvenstveno artiljerijom.

Na osnovu navedenog, kao osnovni problem nameće se način procene mogućnosti postizanja uspeha u obostranoj protivartiljerijskoj raketnoj borbi artiljerijskih jedinica, dva divizionu („plavi“ protiv „crvenog“) ili većih sastava.

U ovom radu formiran je analitički model dinamike obostrane protivartiljerijske raketne borbe artiljerijskih divizionu sa baterijama kao osnovnim elementima borbenog rasporeda. Cilj je da se kvantitativno zasnuje procena mogućnosti sopstvenih snaga u borbenim dejstvima sa procenjenim snagama protivnika. Pod određenim uslovima, matematički model uvodi vremensku dimenziju borbenih dejstava i daje mogućnost da se posle određenog trajanja borbe izračuna stanje artiljerijske jedinice (divizion) i tako proceni njena dalja spremnost za vođenje borbe.

ANALITIČKI MODEL DINAMIKE OBOSTRANE PROTIVARTILJERIJSKO-RAKETNE BORBE ARTILJERIJSKIH JEDINICA

Pomoću osnovnog koncepta Dinerovog matematičkog modela borbe može se postaviti analitički model dinamike obostrane protivartiljerijsko-raketne borbe artiljerijskih jedinica ukoliko su poznati uticajni parametri od kojih ona zavisi (vatrene mogućnosti, stepen automatizacije sistema za uprav-

ljanje i rukovanje vatrom, raspoloživa količina municije, stepen otpora itd.), a koji karakterišu konkretne uslove borbe.

Dinerov dinamički model borbe polazi od pretpostavke da dva sastava (sastav I i sastav II), koji su raspoređeni na površinama S_1 i S_2 , imaju određeni broj „jedinica“ istih ili različitih vatrenih mogućnosti. Jednim gađanjem jedinica neutrališe određenu površinu, tj. procenat površine S_1 , odnosno S_2 . Raspored borbenih jedinica na površini S_1 i S_2 nije poznat. Rezultati gađanja su takođe nepoznati, ili pristižu sa zakašnjenjem, što znači da se vatra ne može prenositi sa jedne određene jedinice na drugu. Sem toga, polazi se od pretpostavke da je u bilo kojem trenutku borbena mogućnost površina S_1 , odnosno S_2 , srazmerna procentu neuništene površine.

Za formiranje matematičkog modela neophodno je utvrditi izvedene parametre koji kvantitativno izražavaju početne vatrene mogućnosti suprotstavljenih sastava u borbi. Otuda je osnovni deo ovog rada posvećen metodologiji utvrđivanja tih parametara za konkretan problem protivartiljerijske raketne borbe, gde se kao suprotstavljeni sastavi posmatraju divizioni („p“ i „c“).

U matematičkoj postavci modela osnovu čini utvrđivanje početnih vatrenih mogućnosti, pri čemu se polazi od sledećih parametara, koji moraju biti poznati za obe sukobljene strane („p“ i „c“):

$No_p(k)$ – ukupan broj oruđa prevedenih u oruđa osnovnog kalibra kojima raspolaže divizion „p“, a koja su raspoređena na površini S_p ;

$No_c(r)$ – ukupan broj oruđa prevedenih u oruđa osnovnog kalibra kojima raspolaže divizion „c“, a koja su raspoređena na površini S_c ;

P_p – verovatnoća pogađanja površine S_c divizionom „p“;

P_c – verovatnoća pogađanja površine S_p divizionom „c“;

λ_p i λ_c – režim vatre odgovarajućeg divizona („p“ i „c“);

σ_p i σ_c – uništena površina divizona („p“, odnosno „c“) jednim gađanjem odgovarajućeg divizona („c“, odnosno „p“);

S_p i S_c – površina na kojoj su raspoređena oruđa odgovarajućeg divizona („p“ i „c“);

Kvg_p i Kvg_c – koeficijent vrste gađanja odgovarajućeg divizona („p“ i „c“).

K_{pe_p} i K_{pe_c} – koeficijent pripreme početnih elemenata odgovarajućeg divizionu („p“ i „c“).

Za svaki od navedenih parametara biće izložen postupak za izračunavanje prema osnovnom konceptu postavke matematičkog modela.

Izračunavanje broja oruđa osnovnog kalibra

Ako se ima u vidu činjenica da je broj oruđa u artiljerijskoj jedinici (mešoviti divizion) na neki način kvantitativna mera njene sposobnosti i snage, a da su oruđa u jedinici različitog kalibra, nameće se potreba da se oruđe jednog kalibra proglasi „osnovnim kalibrom“ za određenu jedinicu. Prema tome, kada se izračunava ukupan broj oruđa u jedinici uzima se broj oruđa osnovnog kalibra kojima jedinica raspolaže i njemu se dodaje brojna vrednost koja je ekvivalentna broja svih drugih oruđa u odnosu na oruđe osnovnog kalibra.

U opštem prilazu izračunavanju ukupnog broja oruđa osnovnog kalibra, koji se označava simbolom $No_p(k)$, polazi se od toga da divizion „p“ ima, pored oruđa osnovnog kalibra, još „k“ različitih grupa oruđa drugih kalibara ($j = 1, 2, \dots, k$). To razvrstavanje može biti po veličini kalibra, ali i ne mora. Ako je po veličini, tada su u „k“-toj grupi oruđa najvećeg kalibra.

Prema tome, za divizion „p“ izračunava se ukupan broj oruđa osnovnog kalibra i oruđa prevedenih u oruđa osnovnog kalibra ($No_p(k)$) na osnovu sledećeg obrasca:

$$No_p(k) = No_p + KO_{p1} \cdot No_{p1} + \dots + KO_{pj} \cdot No_{pj} + \dots + KO_{pk} \cdot No_{pk}$$

U tom slučaju, oruđa u divizionu koja ne pripadaju osnovnom kalibru, razvrstavaju se na „k“ grupa, tako da je:

No_p – stvarni broj oruđa osnovnog kalibra;

No_{p1} – broj oruđa prvog (najmanji) kalibra;

No_{pj} – broj oruđa „j“ tog kalibra;

KO_{pj} – koeficijent prevođenja jednog oruđa „j“-tog kalibra, divizionu „p“, gde KO_{pj} može uzeti brojne vrednosti iz sledećeg opsega $0 < KO_{pj} < 1$, ili je $KO_{pj} > 1$;

No_{pk} – broj oruđa „k“-tog kalibra;

KO_{pk} – koeficijent prevođenja jednog oruđa „k“-tog kalibra u oruđa osnovnog kalibra. Granice mogućih vrednosti su iste kao i za KO_{pj} .

Na sličan način izračunava se i odgovarajuća vrednost ukupnog broja oruđa osnovnog kalibra za divizion „c“ ($No_c(r)$), ali se za oruđe osnovnog kalibra mora uzeti isto oruđe u oba divizionu („p“ i „c“) ako se žele porediti. Prema tome, ta vrednost se računa na osnovu sledećeg obrasca:

$$No_c(r) = No_c + KO_{c1} + No_{c1} + \dots + KO_{ci} + No_{ci} + \dots + KO_{cr} + No_{pr}$$

U tom slučaju oruđa u divizionu „c“, koja ne pripadaju osnovnom kalibru, razvrstavaju se na „r“ grupa, tako da je:

No_c – stvarni broj oruđa osnovnog kalibra;

No_{c1} – broj oruđa prvog (najmanji) kalibra;

No_{ci} – broj oruđa „i“-tog kalibra;

KO_{ci} – koeficijent prevođenja jednog oruđa „i“-tog kalibra, divizionu „c“, gde KO_{ci} može uzeti brojne vrednosti iz sledećeg opsega $0 < KO_{ci} < 1$, ili je $KO_{ci} > 1$;

No_{cr} – broj oruđa „r“-tog kalibra.

KO_{cr} – koeficijent prevođenja jednog oruđa „k“-tog kalibra u oruđa osnovnog kalibra. Granice mogućih vrednosti su iste kao i za KO_{ci} .

Način na koji se izračunavaju vrednosti za $No_p(k)$ i $No_c(r)$ omogućuje da se na osnovu vrednosti tih parametara divizioni „p“ i „c“ mogu porediti. Taj pristup se može koristiti u drugim sličnim slučajevima kada je nužno porediti heterogene sastave.

Određivanje verovatnoća pogađanja cilja

U pristupu formiranja matematičkog modela polazi se od toga da se na neki način mogu odrediti:

P_p – verovatnoća pogađanja površine S_c divizionom „p“;

P_c – verovatnoća pogađanja površine S_p divizionom „c“.

Na primer, u ovom slučaju se navodi jedan poseban način izračunavanja tih verovatnoća, koji je korišćen u razradi algoritma za rešavanje navedenog numeričkog primera.

Ukoliko se pretpostavi da vatreni položaj artiljerijske baterije ima oblik pravougaonika, problem verovatnoće poga-

đanja cilja (P) može se svesti na problem verovatnoće pogađanja pravougaonika.

a) Verovatnoća pogađanja pravougaonika određuje se na osnovu matematičkog izraza:

$$P = P_y + P_x,$$

gde je:

P_x – verovatnoća pogađanja po pravcu;

P_y – verovatnoća pogađanja po daljini.

b) Verovatnoća pogađanja po pravcu određuje se na osnovu izraza:

$$P_x = \phi\left(\frac{m}{H_x}\right),$$

gde je:

m – polovina izvedene dimenzije cilja po frontu;

H_x – verovatno odstupanje po pravcu za izabranu daljinu gađanja, punjenje i vrstu upaljača;

ϕ – vrednost funkcije za brojnu vrednost količnika $\frac{m}{H_x}$.⁴

c) Verovatnoća pogađanja po daljini određuje se na osnovu matematičkog izraza:

$$P_y = \phi\left(\frac{q}{H_y}\right),$$

gde je:

q – polovina izvedene dimenzije cilja po daljini,

H_y – verovatno odstupanje po daljini za izabranu daljinu gađanja, punjenje i vrstu upaljača;

ϕ – vrednost funkcije za brojnu vrednost količnika $\frac{q}{H_y}$.

Određivanje režima vatre

U pristupu formiranja matematičkog modela polazi se od toga da se može odrediti „režim vatre“, tj. srednja brzina gađanja, kao parametar koji karakteriše divizion u celini. Režim vatre za pojedinačna oruđa (λ) dat je u tehničkim

⁴ Živojin Živanov, *Teorija gađanja*, VIZ, Beograd, 1979, str. 507.

uputstvima ili tablicama gađanja oruđa. Prilikom testiranja predloženog matematičkog modela moguće je sprovesti analizu uticaja tog parametra na dobijene rezultate i tako eksperimentalno doći do valjanog podatka za svaki tip artiljerijske jedinice. To ne isključuje i potrebu za analitičkim prilazom u izračunavanju parametra λ_p i λ_c .

Vrednost za λ_p može se u ovom slučaju odrediti tako što će to biti režim vatre onog oruđa u divizionu za koje je koeficijentat prevođenja datog oruđa u oruđe osnovnog kalibra najbliži po brojnoj vrednosti srednjem koeficijentu prevođenja u oruđe osnovnog kalibra (K_{sr}), gde je srednji koeficijentat definisan sledećim izrazom:

$$K_{sr} = \frac{1}{k} \sum_{j=1}^k K_{O_{pj}},$$

Na sličan način može se odrediti vrednost za λ_c .

Određivanje veličine uništene površine cilja jednim gađanjem

Uništena površina cilja jednim gađanjem jednog oruđa odgovarajućeg divizionu (σ_p ili σ_c) adekvatna je površini uspešnog dejstva parčadi. Pri tome, kod mešovitih divizionu σ_p i σ_c odgovaraće oruđima osnovnog kalibra.

Efekat samo jednog gađanja svih oruđa divizionu dobija se množenjem veličine σ_p i σ_c ukupnim brojem oruđa osnovnog kalibra $N_{O_p}(k)$. Ta veličina je značajna za utvrđivanje početne vatrene moći divizionu.

Određivanje verovatnoća pogađanja cilja

Površina na kojoj su razmeštena oruđa odgovarajućeg divizionu (S_p ili S_c) određuje se na osnovu veličina navedenih u tabeli 1, uz povećanje koje zavisi od broja angažovanih baterija.

Na početnu vatrenu mogućnost utiče i koeficijentat vrste gađanja (K_{vg}), a određuje se na osnovu sledećeg tabelarnog pregleda:

Vrsta gađanja	Udarno	Tempirno	Rikošetno
Kvg	0,77	1,00	1,00

Koeficijent pripreme početnih elemenata (K_{pe}) takođe utiče na početnu vatrenu mogućnost divizionu, a određuje se na osnovu sledećeg tabelarnog pregleda:

Način pripreme početnih elemenata	Potpuna priprema	Korišćenje podataka KorO	Prenos vatre	Korektura na cilj	Skraćena priprema
K_{pe}	0,8	0,8	1,00	1,00	0,4

Definisanje početnih vatrenih mogućnosti

Na osnovu navedenih parametara i opšteg koncepta Dinerovog matematičkog modela mogu se napisati matematičke relacije za određivanje početnih vatrenih mogućnosti divizionu U_p i U_c . Te veličine imaju istu jedinicu mere, tj. početna vatrena moć divizionu „p“ i „c“ izražena je srednjim brojem ispaljenih zrna u jedinici vremena, koja odgovaraju oruđu osnovnog kalibra. Količnik U_p/U_c početni je odnos snaga, tj. uzeta su u obzir samo raspoloživa artiljerijsko-raketna oruđa i njihov kvalitet:

$$U_p = \frac{\lambda_p \cdot P_p \cdot \sigma_p \cdot N_{Op} (k) \cdot K_{vgp} \cdot K_{pep}}{S_p},$$

$$U_c = \frac{\lambda_c \cdot P_c \cdot \sigma_c \cdot N_{Oc} (r) \cdot K_{vgc} \cdot K_{pec}}{S_c},$$

gde su:

U_p – početne vatrene mogućnosti divizionu „p“;

U_c – početne vatrene mogućnosti divizionu „c“.

Mogućnosti divizionu za vreme Δt u početku obostrane protivartiljerijsko-raketne borbe artiljerijskih jedinica mogu se definisati na osnovu navedenih vrednosti. One će biti: $U_p \cdot \Delta t$ i $U_c \cdot \Delta t$, gde je Δt dovoljno mali vremenski interval.

Sa druge strane, procenat neuništene površine u bilo kojem trenutku vremena t od početka borbe može se izračunati množenjem brojem 100 vrednosti $V(t)_p$ i $V(t)_c$, gde je:

$$V(t)_p = \frac{S_p(t)}{S_p} - \text{procenat neuništene površine za divizion „p“},$$

$$V(t)_c = \frac{S_c(t)}{S_c} - \text{procenat neuništene površine za divizion „c“,}$$

gde je:

$S_p(t)$ – neuništena površina S_p u vremenskom trenutku t ,

$S_c(t)$ – neuništene površine S_c u vremenskom trenutku t .

U tom slučaju t pokazuje i koliko su trajala borbena dejstva. Veličine $V(t)_p$ i $V(t)_c$ karakterišu dinamiku protivartiljerijsko-raketne borbe diviziona „p“ i „c“ i omogućavaju da se odredi srednja vrednost neuništenih snaga u bilo kojem vremenskom trenutku t za divizione „p“ i „c“ koji učestvuju u borbi.

Očigledno je da veličine $V(t)_p$ i $V(t)_c$ vremenom opadaju, tako da je priraštaj veličine $V(t)_p$ za divizion „p“ definisan izrazom:

$$\Delta V(t)_p = -U_c V(t)_c V(t)_p \Delta t,$$

a priraštaj veličine $V(t)_c$ za divizion „c“ je:

$$\Delta V(t)_c = -U_p V(t)_p V(t)_c \Delta t.$$

Iz prethodnih izraza, kada $\Delta t \rightarrow 0$, dobijaju se Dinerove diferencijalne jednačine:

$$\frac{dV(t)_p}{dt} = -U_c V(t)_p V(t)_c,$$

$$\frac{dV(t)_c}{dt} = -U_p V(t)_p V(t)_c,$$

koje opisuju proces obostrane protivartiljerijsko-raketne borbe artiljerijskih jedinica, koja je organizovana sa površina S_p i S_c .

Početni uslovi Dinerovih jednačina definišu se za $t=0$: $V(0)_p=1$; $V(0)_c=1$. U slučaju da su konstantne početne vatrene mogućnosti ($U_p=\text{const}$, $U_c=\text{const}$), rešenje se dobija poznatim postupkom rešavanja sistema diferencijalnih jednačina.⁵

U tom slučaju, rešenje Dinerovih jednačina daje analitičke izraze za izračunavanje veličina $V(t)_p$ i $V(t)_c$, koje brojno pokazuju kolike su neuništene površine diviziona „p“ i „c“. Ti analitički izrazi imaju sledeći oblik:

⁵ Videti: J. Petrić, *Operaciona istraživanja*, „Naučna knjiga“, Beograd, 1987, str. 414.

$$V(t)_p = e^{U_p t} \cdot \frac{U_p - U_c}{U_p e^{U_p t} - U_c e^{U_c t}},$$

$$V(t)_c = e^{U_c t} \cdot \frac{U_p - U_c}{U_p e^{U_p t} - U_c e^{U_c t}},$$

i čine istovremeno analitički model protivartiljerijsko-raketne borbe.

Na osnovu dobijenog analitičkog modela, a za date početne vatrene mogućnosti, mogu se izračunati očekivane vrednosti procenata neuništenih površina za bilo koje vreme t trajanja borbenih dejstava.

Analitički model ima novi oblik za slučaj kada su početne vrednosti vatrenih mogućnosti međusobno jednake ($U_p = U_c = U$). Tada rešenje Dinerovih deferencijalnih jednačina daje matematički model oblika:

$$V(t)_p = V(t)_c = V(t) = \frac{1}{1 + U + t},$$

koji analitički opisuje zavisnost veličine procenta neuništene površine $V(t)$ od vremena trajanja borbenih dejstava.

Na osnovu izračunatih vrednosti za veličine $V(t)_p$ i $V(t)_c$ moguće je odrediti matematičko očekivanje broja neuništenih artiljerijskih oruđa, pri čemu se koriste sledeći analitički izrazi:

$$m(t)_p = V(t)_p \cdot NO_p(k),$$

$$m(t)_c = V(t)_c + NO_c(r),$$

gde je:

$m(t)_c$ – matematičko očekivanje broja neuništenih oruđa osnovnog kalibra divizionu „c“ u vremenskom trenutku t ,

$m(t)_p$ – matematičko očekivanje broja neuništenih oruđa osnovnog kalibra divizionu „p“ u vremenskom trenutku t .

Ti obrasci važe ne samo za oruđa osnovnog kalibra već i za bilo koji kalibar oruđa, pa analiza modela može biti osmišljena na različite načine.

Na konkretnom primeru biće ilustrovan algoritam izračunavanja veličina koje su definisane analitičkim modelom [$V(t)_c$ i $V(t)_p$], kao i veličina koje karakterišu određene kategorije gubitaka [$m(t)_c$ i $m(t)_p$].

ALOGARITAM ZA REŠAVANJE I VERIFIKACIJU ANALITIČKOG MODELA

Na osnovu dobijenog analitičkog modela, kao rešenja Dinerovog sistema diferencijalnih jednačina koje opisuju dinamiku obostrane protivartiljerijsko-raketne borbe artiljerijskih jedinica, definisan je algoritam za izračunavanje osnovnih veličina analitičkog modela, koji je prilagođen rešavanju problema na računaru.

Na slici 1 prikazan je blok-dijagram algoritma za izračunavanje početnih vatrenih mogućnosti artiljerijskih jedinica i osnovnih veličina analitičkog modela. Na osnovu kompletnog algoritma i programskog rešenja koje proizilazi iz njega moguće je sprovesti dalja ispitivanja modela na računaru kako bi se ocenjivali i drugi aspekti primenljivosti modela.

Radi ilustracije algoritma za dobijanje rešenja analitičkog modela u radu je navedeno rešenje konkretnog primera. Za taj primer su u tabeli 2 dati osnovni podaci kojima se definiše problem protivartiljerijsko-raketne borbe (PARB). U primeru je data opšta postavka problema artiljerijsko-raketne borbe. Osnovna karakteristika problema je to što su snage protivničkih strana raspoređene na određenim površinama, a gubici u borbi su srazmerni procentu neutralisanja površine sa koje jedinica dejstvuje.

Tabela 2

Redni broj	Ulazni podaci	Učesnik u PARB	
		„p“	„c“
1.	Daljina gađanja (Dg)	10 km	10 km
2.	Način određivanja elemenata za grupno gađanje	1b	2
3.	Verovatnoća pogađanja (P)	0,698	0,938
4.	Izabrano punjenje (Pe)	Smanjeno	Puno
5.	Vrsta upaljača	V 90	RGM-2
6.	Brzina gađanja oruđa (λ)	4	4
7.	Broj oruđa u divizionu (N)	17	17
8.	Uništena površina baterije (σ)	1.000 m ²	1.000 m ²
9.	Površina na kojoj je razmeštena gađana baterija (S)	4.000 m ²	4.000 m ²
10.	Koeficijent vrste gađanja (Kvg)	1,00	1,00
11.	Koeficijent pripreme početnih elemenata (Kpe)	1,00	1,00

Početne vatrene mogućnosti jedinica (U_c i U_p) izračunavaju se na osnovu polaznih podataka iz tabele 2, a na osnovu navedenih analitičkih izraza. Dobijene brojne vrednosti su: $U_p=0,71081$ i $U_c=0,798337$.

Na osnovu podataka iz tabele 2, koji se u računaru nakon unosa formiraju kao ulazni podaci, računar kao međurezultate izračunava vrednosti za U_c i U_p , a nakon toga osnovne veličine analitičkog modela: $V(t)_c$, $V(t)_p$, $m(t)_c$ i $m(t)_p$. Dobijeni numerički podaci prikazani su u tabeli 3.

Tabela 3

Vreme	$V(t)_p$	$V(t)_c$	$m(t)_p$	$m(t)_c$
1	2	3	4	5
0	1,000000	1,000000		
1	0,545699	0,593077	9,276884	
2	0,365323	0,421511	6,210493	7,335694
3	0,268771	0,345028	4,569099	5,865475
4	0,208796	0,291330	3,549531	4,952233
5	0,168043	0,254805	2,856726	4,331679
6	0,138634	0,228463	2,356785	3,883876
7	0,116480	0,208619	1,980162	3,546529
8	0,092444	0,193180	1,687142	3,284068
9	0,085494	0,18086	1,453400	3,074702

Iz podataka u tabeli 3 može se zaključiti sledeće:

– procenat neuništene površine u funkciji vremena trajanja dejstava menja se različito. Na primer, za jedinicu „p“ posle dve minute trajanja borbe taj procenat iznosi 36,5, a za jedinicu „c“ ta vrednost je 42,15 odsto;

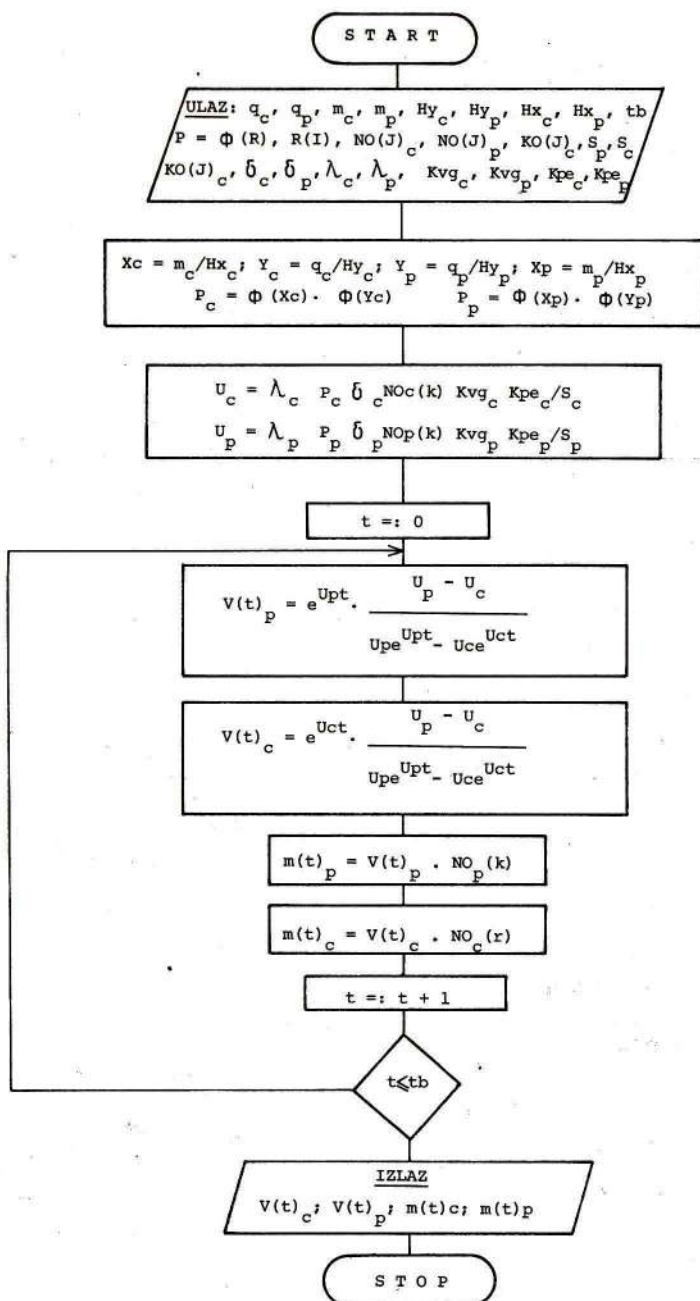
– matematičko očekivanje broja neuništenih oruđa jedinica, takođe za $t=2$ min, za jedinicu „p“ iznosi $m(t)_p=6,210$, a za jedinicu „c“ $m(t)_c=7,33$;

– procenat neuništenih površina i matematička očekivanja broja neuništenih oruđa izračunata su za vremenski opseg trajanja borbenih dejstava od $t=0$ do $t=9$ min;

– u slučaju da se promene početni uslovi, tj. za nove početne vatrene mogućnosti jedinica, dobijaju se nove brojne vrednosti za promenljive veličine u tabeli 3.

Na osnovu dobijenih rezultata, primenom analitičkog modela i algoritma za njegovo rešenje na konkretan nume-

Slika 1 – Blok – dijagram algoritma za izračunavanje parametara modela obostrane protivartiljerijsko-raketne borbe artiljerijskih jedinica

rički primer, može se zaključiti da takav prilaz u analitičkom modeliranju pruža velike mogućnosti u simulaciji i istraživanju realnih problema upotrebe artiljerijskih jedinica u borbenim dejstvima.

Zaključak

Protivartiljerijska raketna borba mešoviti artiljerijskih sastava složen je dinamički proces koji se još više usložava ukoliko su sastavi veći i oruđa raznovrsnija. U tim uslovima kvantitativna procena mogućnosti artiljerijskih jedinica i utvrđivanje odnosa snaga u protivartiljerijsko-raketnoj borbi mora se zasnivati na logici i metodologiji koja je u radu korišćena pri definisanju početnih vatrenih mogućnosti artiljerijskih sastava „p“ i „c“. Tako prvi deo rada ima opšti značaj, dok se u drugom delu ti parametri primenjuju u specifičnim uslovima koji omogućavaju da se proces protivartiljerijsko-raketne borbe opiše Dinerovim sistemom diferencijalnih jednačina, a na osnovu njih izvede analitički model borbenih dejstava za konkretne uslove.

Postavljanjem više varijanata grupisanja snaga i analizom rezultata dobijenih takvim promenama ulaznih veličina u osnovnom modelu može se izvesti nekoliko parcijalnih zaključaka:

- a) dužina trajanja borbe (t_b) utiče na procenat neuništene površine gađanja baterije protivnika (V);
- b) smanjenjem brzine gađanja jednog od protivnika smanjuje se njegova vatrena moć (U) i procenat neuništene površine gađane baterije (V);
- c) smanjenjem broja oruđa u jednom divizionu (N_p), ili kvantitativno ili kvalitativno smanjuje se i njegova vatrena moć (U_p) i procenat neuništene površine sa koje dejstvuje (V_p), a povećava procenat neuništene površine gađane baterije protivnika (V_c);
- d) smanjenjem brzine gađanja jednog divizona (λ_p) smanjuje se njegova vatrena moć (U_p), a povećava procenat neuništene površine gađane baterije protivnika (V_c);
- e) povećanjem površine na kojoj je razmeštena gađana baterija (S_p) povećava se procenat neuništene površine gađane baterije (V_p) i produžava trajanje borbe (t_b).

Na osnovu analize matematičkog očekivanja broja neuništenih oruđa (m), može se zaključiti da se uspeh u obostranoj protivartiljerijsko-raketnoj borbi postiže:

a) povećanjem verovatnoće pogađanja (P) kroz smanjenje verovatnoće odstupanja po daljini (H_y). Isto se postiže izborom punjenja koje omogućava veću početnu brzinu (V_0);

b) povećanjem brzine gađanja (kroz obučenost) sopstvenih artiljerijskih jedinica (λ_c);

c) povećanjem površine na kojoj su razmeštene sopstvene artiljerijske jedinice (S_c);

d) povećanjem ukupnog broja oruđa „c“ (N_c) koja učestvuju u borbi.

Korišćenjem Dinerovih jednačina u pripremanju borbenih dejstava organa artiljerije ili komande (štab) artiljerijske grupe moguće je kvantitativno utvrđivati odnos snaga i predvideti rezultate protivartiljerijsko-raketne borbe, a podešavanjem određenih parametara može se obezbediti uspeh sopstvenoj jedinici.

S U M M A R Y

MODELLING OF COUNTER-ARTILLERY ROCKET COMBAT WITH APPLICATION OF DINNER'S EQUATIONS

The authors analyse the problem of modelling of the counter-artillery rocket combat of combined formations, with the aim of the analytical description of dynamics of combat, so that the abilities of the engaged forces in the course of combat operations could be monitored by means of an analytical model. At the same time, the model should make possible the simulation of combat operations, for the purpose of assessing its parameters.

The counter-artillery rocket combat of combined artillery formations is a complex dynamic process, which becomes even more complex when the formations are larger and their weapons more diverse. The quantitative evaluation of initial capabilities of artillery units and the assessment of the ratio of forces in the counter-artillery rocket combat are in such circumstances exceptionally significant. Therefore the first part of the study deals with the methodology of assessing the initial capabilities of artillery formations of the „Blues“ and the „Reds“, and is consequently of a general significance. These parameters are in the second part of the study applied to the actual circumstances, which makes possible the description of the counter-artillery rocket combat by means of Dinner's system of differential equations, and on the basis of their results the derivation of an analytical model of combat operations in the battlefield.

By a numeric example has been illustrated the application of an analytical model of the counter-artillery rocket combat, and also the algorithm for its solution.

RESUME

MODELE DU COMBAT ANTIMISSILES ET ANTIARTILLERIE AVEC APPLICATION DES EQUATIONS DE DINNER

On traite le problème du modèle du combat antimissiles et antiartillerie des unités mixtes, pour faire description dynamique du combat avec le but de permettre aux forces engagées le contrôle de l'engagement. En même temps, le modèle analytique doit assurer une simulation du développement du processus des actions de combat pour examiner les paramètres donnés.

Le combat antimissiles et antiartillerie des unités d'artillerie mixte est un processus dynamique complexe que est autant plus compliqué si les unités sont plus grandes et les pièces différentes. Dans ces conditions, une évaluation quantitative des possibilités de base des unités et détermination du rapport des forces dans ce combat a une importance particulière, et la première partie du travail est consacrée à la méthodologie des possibilités des unités d'artillerie des forces „amies“ et „ennemies“. Ainsi, la première partie a une importance générale, tandis que la deuxième partie est applicable dans des conditions spécifiques qui permettent description par le système de Dinner le processus de combat et la réalisation du modèle analytique des actions de combat pour les conditions concrètes.

Sur un exemple concrète, on a illustré l'application du modèle analytique du combat antimissiles et antiartillerie et l'algorithme pour sa résolution.

РЕЗЮМЕ

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОТИВОАРТИЛЛЕРИЙСКО-РАКЕТНОЙ БОРЬБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ УРАВНЕНИЙ ДИНЕРА

В труде рассматриваются проблемы моделирования противортиллерийско-ракетной борьбы смешанных частей (подразделений), с целью аналитического описания динамики борьбы, с тем, чтобы посредством аналитической модели следить за возможностями привлеченных сил в ходе боевых действий. Одновременно аналитическая модель должна обеспечить имитацию процесса боевых действий, с целью исследования их параметров.

Противортиллерийско-ракетная борьба смешанных артиллерийских частей (подразделений) является сложным динамическим процессом, еще больше усложняющимся по мере увеличения частей (подразделений) и разнообразности орудий. В таких условиях количественная оценка начальных возможностей артиллерийских частей (подразделений) и уточнение соотношения сил в противортиллерийско-ракетной борьбе имеют особое значение, причем первая часть работы посвящается именно методологии определения начальных огневых возможностей артиллерийских частей (подразделений) „синего“ и „красного“. Таким образом первая часть работы имеет общее значение, причем во второй части эти параметры применяются в специфических условиях, предоставляющих возможность описать процесс противортиллерийско-ракетной борьбы при помощи системы дифференциальных уравнений Динера и на основании их вывести аналитическую модель боевых действий для конкретных условий.

Конкретным цифровым примером иллюстрируется применение аналитической модели противортиллерийско-ракетной борьбы и алгоритм для её решения.

Iz istorije ratne veštine

Klauzevic, Žomini i Foš o narodnom ratu

Pukovnik prof. dr *RISTO DAMJANOVSKI*
Profesor dr *NAUME GRIZO*

U članku se analiziraju stavovi Klauzevica, Žominija i Foša o narodnom ratu. Iako su ti klasici vojne misli živeli u po mnogo čemu različitom vremenu od sadašnjeg, njihova razmišljanja su i sada i te kako aktuelna. Autori konstatuju da kod Klauzevica stav o narodnom ratu znači opreznu uzdržanost, dok je za Žominija taj rat ravan elementarnoj katastrofi koja ga impresionira, ali i ispunjava strahom. Za Foša autori smatraju da pokušava obuhvatiti „oba roga dileme“: ofanzivno ratovanje, bar tako on misli, deset godina pre izbijanja prvog svetskog rata skratilo bi rat i iznudilo brzu odluku.

Članak bi trebalo da približno objasni kako su tri vojna klasika – Klauzevic, Žomini i Foš, gledali na narodni rat. Pri tome su prva dvojica imala u vidu gerilski rat protiv francuskih zavojevača u Španiji, koji je izbio 1808, a Foš nedovoljno iskorišćene mogućnosti narodnog otpora protiv pruske invazije na Francusku 1870–1871. godine.

Istorijske činjenice su poznate. Sedamnaestog marta 1808, kad je Mira Zoašen (Murat Joachim, maršal Francuskog Carstva i napuljski kralj) maršovao na Madrid, a tadašnji kralj Karlos IV i njegov najmoćniji ministar Godoj razmišljali o bekstvu, jedna pobuna ih je srušila i za kralja je proglašen Fernand VII. Mira nije priznao svršeni čin i poslao je suverene u Bajon da bi izgladili svoje razmirice pred Napoleonom. Kada se saznalo da Španiju napuštaju poslednji članovi kraljevske porodice, madridske mase su herojski jurišale na Miraove mameluke. Bilo je to 2. maja 1808, rat za nezavisnost je počeo.¹

¹ Pierre Vilar, *Historia de Espana*, str. 73–79; Librairie espagnole, 1963; članci o Španiji i Napoleonovim ratovima, *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, Beograd; Petar Tomac, *Francuski revolucionarni i Napoleonovi ratovi*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1965; *Nemačko-francuski rat*, *Vojna enciklopedija*, knjiga 6, str. 50a; A. Chuquet, *La guerre*

Između 20. i 30. maja 1808. Austrija, Argon i Galicija otkazali su poslušnost vlastima koje su saradivale sa francuskom vojskom („los afrancesados“). Prvih dana juna, tek što se saznalo da je Žozef Bonaparte postavljen za kralja, Francuzi su poraženi u Kataloniji i opkoljeni na Gvadalkiviru. Pokret je bio dubok, obuhvatao je sve provincije i osećao se u svim društvenim klasama. „Ugledni ljudi mi nisu odaniji od rulje“, smatrao je Žozef Bonaparte.²

Svakako, sve ih nije prožimala ista jednodušnost interesa i ideja. Neki su hteli da nastave delo prosvetećenosti 18. veka, iako su se, istovremeno, borili protiv Francuza. Drugi su bili pristalice tradicije patrijarhalnog apsolutizma, antikapitalističkog etosa koji se protivio ekonomskom individualizmu i u crkvi video svoj duhovni zavičaj. Ili, po rečima Vilara, „liberalna“ Španija, „karlistička“ Španija, „crvena“ Španija, „crna“ Španija već su postajale povezane protiv neprijatelja i, bez sumnje, u dubokoj protivurečnosti.³

Najoriginalniji deo španskog rata za nezavisnost, u kojem je „klijalo“ seme budućnosti, bio je njegov gerilski deo. Naravno, postojale su i regularne snage španske vlade koje su se borile protiv neprijatelja. Godine 1808. Španija raspolaže stajaćom vojskom od 100.000 ljudi, ali je njih jedva polovina vojnički efektivna, dok je oprema bila manjkava – postojalo je samo 9.000 konja za konjicu od 16.000 ljudi, samo 400 životinja za vuču 216 topova itd.⁴ U početku je tu vojsku služila neočekivana sreća. Sredinom jula general Dipon, vraćajući se iz Kordove u Madrid, naišao je kod Bajlena na teškoće i njegova armija od 18.000 ljudi se predala. To je bila prvorazredna senzacija, jer se to dotad nije desilo nijednoj Napoleonovoj armiji. Radost zbog te pobede inicirala je razmišljanja, u vojnički i politički poniženim zemljama Evrope, da je moguće uspešno vojno suprotstavljanje Napoleonu. Pri tome se predviđalo da Dipon i nije bio posebno sposoban general i da je njegova armija bila sastavljena od neiskusnih regruta. Ali, bitke koje su sledile nisu donele lovorike Špancima, bar

1870–871, Plon, Paris; F. Engels, *Izabrana vojna dela*, prevod s engleskog, nemačkog i ruskog, Redakcija „Vojnog dela“, Beograd, 1953; Šlifin, *Kana*, prevod s nemačkog. Redakcija „Vojnog dela“, Beograd, 1953; P. Gaxotte, *Historie des Français*, Flemmarion, 1951; P. Lisagare, *Istorija Pariske komune*, prevod s francuskog, 1946.

² Vilar, *isto*, str. 75.

³ *Isto*.

⁴ Artola M. Gallego, *La espana de Fernando VII*. Vol. 26, 1968.

ne regularnoj armiji. Prema mišljenju jednog historičara, regularna armija „je pomagala da se održi nacionalno samopoštovanje, dovoljno čvrsto je branila opsednute gradove i štitila je poredak na teritorijama pod vladinom kontrolom; ali teško je utvrditi da je ona uradila mnogo za oslobođenje Španije.“⁵ Ali, da li je tačna konstatacija G. Besta da su „regularne španske armije, gubeći izuzetan broj ljudi zbog dezertiranja i običnog iščeznuća, maršovale sa nadom od jedne neuspešne bitke do druge preko manje okupiranih delova poluostrva sve do kraja rata“,⁶ ili se radilo o novom obliku rata, u kojem su se naizgled razbijeni delovi regularne vojske i dezerteri ponovo ulivali u maticu partizanskog rata, delujući u manjim grupama u pozadini neprijatelja na način kojem se on ne može efikasno suprotstaviti.

Gerilski rat i opšti nacionalni otpor, naprotiv, imao je veliki uticaj na poraz Napoleonovih armija u Španiji. Pasivni, odnosno aktivni otpor javljao se svuda. Gerilske operacije bile su osobito žilav oblik otpora, koji je bio najštetniji za francuske snage. U Španiji, kao i drugde, gerila nije mogla postojati bez podrške stanovništva u gradovima i selima. Ona je bila dobrovoljna, a na mahove i iznuđena. Ali, banditski element u gerili ubrzo je istisnut, jer nije odgovarao ni narodu ni huntama koje su organizovale otpor oko simbola patriotskog žrtvovanja i političke legitimnosti. Neke gerilske vođe možda o tome nisu vodili računa ali nacionalno i politički svesnim vođama, kao što su bili Huan Martin Diaz i Francisko Espoz i Mina, to je bilo i te kako važno. Pri kraju rata njih dvojica su imali rang generala u španskoj armiji i vodili su poluuniformisane snage od 5.000, odnosno 13.500 ljudi.

Gerilski rat u Španiji nazvan je Napoleonovim španskim čirom. On je bio navikao da Evropu seče kao slavski kolač, i u Španiji nije očekivao veće probleme. Poluostrvo je trebalo čuvati od jednog gotovo bezopasnog potencijalnog napadača (iako se Velington nije prikazao u tako lošem svetlu), dati presto još jednom članu porodice Bonaparta i tako učvrstiti atlantski bok francuskog carstva. Umesto toga, vojnički se zaglibio u močvaru svenarodnog otpora, koja je gutala sve

⁵ G. Best, *War and Society in Revolutionary Europe, 1770-1870*, Leicenter University Press and Fontana Paperbacks, 1982, str. 173.

⁶ *Isto.*

veći broj vojnika u jednom beskrajnom ratu iznuravanja. Teorijski, Francuzi su mogli da uguše ustanak slanjem mobilnih kolona u gerilska uporišta dok jaki garnizoni stražare u naseljenim mestima. Ali, oni nisu mogli da odvoje dovoljno trupa, a pojavio se i jedan spoljni rušilac ravnoteže – britanski ekspedicioni korpus pod Velingtonom. Bila je dovoljna jača koncentracija trupa pa da se Velington hitno skloni iza Tores Vedrasa u Portugalu, koji mu je služio kao redut, ali takva koncentracija slabila je kontrolu nad okupiranim teritorijama i ugrožavala linije komunikacije. Raspravu o tome da li je gerila ili britanska vojska više doprinela pobedi nad francuskom armijom u Španiji ostavljamo nacionalistički nastrojenim istoričarima obeju strana.⁷

Istoričari su mnogo insistirali na potencijalu nekontrolisanog nasilja koji je oslobodio proces partizanskog rata u Španiji. Gojini ciklus *Desastros de la guerra* dao je likovnu apoteozu scenama heroizma i zločina kojima je taj rat obilovao, pri čemu je, svakako, heroja i zločinaca bilo i na jednoj i na drugoj strani. U Španiji, smatra G. Best, „cena u životima, patnjama i mentalnom trovanju bila je kolosalna i baš zato što je pokret otpora bio tako narodni, spontan i difuzan, sa tako demotičkim vođstvom, ono nije obuhvatalo viziju vrednosti uzdržavanja u ratovanju“.⁸ On konstatuje da se od optužbe za zverstva ne može osloboditi nijedna strana. Francuski istoričar P. Vilar smatra da je englesko farisejstvo taj rat osudilo zbog „nehumanosti“: „Španac vodi rat surovo, kao ličnu stvar koja mu je pri srcu, sveteći se nožem što opravdavaju francuska nedela... Ali, kakvu plemenitost pokazuje jedan Hoveljanos! Kakva je veličina Kortesa koji veća o budućnosti na poslednjem kvadratnom kilometru slobodne teritorije! I kakav humor, kakav procvat oštroumnosti u epigramima i pesmama. Španija se onda otkriva Evropi, romantizmu, Stendalu“.⁹ Pitanje nivoa nasilja u narodnom ratu značajno je stoga što je njime obeležen stav barem jednog od autora čija ćemo shvatanja o narodnom ratu pokušati da analiziramo.

U svom najčuvenijem delu *O ratu* u red moralnih veličina Klauzevic svrstava i ratničku vrlinu. Hrabrost je njen nužni

⁷ Isto, str. 178.

⁸ Isto, str. 177.

⁹ Vilar, isto, str. 77.

sastojak, ali ona se ne svodi samo na nju. Naime, ona treba da se uzdržava od neuzdržanih postupaka i izliva sile i da se potčini poslušnosti, poretku, pravilu i metodi. Malo iznenađuje što je Klauzevic, koji je istrajno radio sa reformatorima, kao što su Bojsen, Šarnhorst, Gnajzenau, Jork i Štajn,¹⁰ na proširenju narodne osnove i produblivanju narodnog duha pruske armije, nasuprot feudalnim armijama koje je vetar revolucionarnih armija razvejavao kao plevu, tako visoko cenio stalni vojni kadar. Duh vojne zajednice, *esprit de corps*, kvalitativni je cement vojske. „Uz ovaj duh vojničke zajednice lakše prijanjaju kristali ratničke vrline“.¹¹ Tu zapravo, provejava misao da profesionalna vojska sa produženim rokom službe ima sposobnost za veća dela nego vojska stvorena opštom vojnom obavezom. Ratnička vrlina je određena moralna sila koja je za pojedine delove vojske ono što je genije vojskovođe za celinu. Ali, ona se ne poistovećuje sa prirodnim osobinama naroda pripremljenim za rat, kao što su hrabrost, pokretljivost, prekaljenost i oduševljenje. „Ratnička vrlina je svojstvena samo stalnim vojskama; ona je njima najviše i potrebna. Kod narodnih vojski i u ratu je zamenjuju prirodne osobine koje se tada brže razvijaju.“¹²

Evo kako Klauzevic opisuje ponašanje jedne takve elitne trupe usred plamena i krvi vojničkih iskušenja:

„Kad neka vojska usred vatre i pustošenja sačuva svoju unutrašnju vezu, kad nikad nije žrtva neosnovanog straha, nego i onda kada za nj ima razloga, boreći se otstupa samo korak po korak svesna i ponosna na svoje pobeđe; pa čak i u neredu posle poraza ne gubi snagu poslušnosti ni poštovanje, ni poverenje prema svojim starešinama – vojska, čije su fizičke snage očvrsle kao mišići kod atleta usled oskudice i napora, a ona te napore smatra kao sredstvo za pobeđu, a ne kao neko prokletstvo koje je palo na njene zastave – i koja se najposle na sve ove vrline podstiče veoma u jednu jedinu ideju – čast oružja – onda takva vojska diše moralom i duhom pravih ratnika.“

¹⁰ Kohenhauzen (Ur), *Od Šarnhorsta do Šlifena*, Geca Kon ad, Beograd, 1936; Šikfus i Najdorf, *Klauzevic, Kohenhauzen (Ur), Velike vojskovođe*, Geca Kon ad, Beograd, 1937; G. Craig, *The politics of the Prussian Army 1660–1945*, Oxford University Press, 1955; Rossinski, *The History of the German Army*, Infantry Journal, 1944.

¹¹ Karl Von Klauzevic, *O ratu*, Redakcija „Vojnog dela“, Beograd, 1951, str. 151.

¹² *Isto*, str. 152.

Jedna vojska može se odlično tući kao Vandejci i postići velike uspehe kao Švajcarci, Amerikanci i Španci, a ipak ne razviti ove ratničke vrline...¹³ Klauzevic tu nema najbolje mišljenje o narodnoj vojsci kao izrazu jedne nacionalne politike koja teži ka „moćnom rešenju velikih narodnih interesa“.

Kao što je poznato, delo *O ratu* nije završeno, i ostalo je daleko od konačne redakcije. O narodnom ratu Klauzevic ponovo govori u šestoj knjizi, koja je posvećena odbrani. Jedna od značajnih prednosti odbrane jeste i podrška naroda (Klauzevic se u to mogao uveriti ne samo na primeru španskog ustanka već i na iskustvima otadžbinskog rata Rusije protiv Napoleonove najezde). Čak i kad ne dođe do narodnog ustanka, „opšti uticaj, koji stanovništvo ima na rat, sve (je) pre nego neprimetan. Sve je u sopstvenoj zemlji lakše, pod pretpostavkom da raspoloženje podanika nije u suprotnosti sa ovim pojmom.(...) Ali je i dobrovoljna saradnja, koja proizilazi iz prave privrženosti, u svima slučajevima vrlo značajna...“¹⁴

Napomene Klauzevica o narodnom ratu su neobično značajne i nisu izgubile ništa od aktuelnosti s obzirom na iskustva 20. veka. Ali, tu smo daleko od neke pompezne i deklamatorske retorike o nepobedivosti naroda. Klauzevic ispituje uslove u kojima bi dejstvo naoružanog naroda bilo najdelotvornije:

„Upotreba landšturma i naoružanih narodnih odreda ne može i ne treba da bude upravljena protivu neprijateljske glavne snage, pa čak ni protiv većih jedinica; ona ne treba da smoždi jezgro, već samo da glođe na površini, po ivicama“. I dalje: „Po našim predstavama o narodnom ratu, ovaj se kao neko maglovito ili oblakoliko biće nigde ne sme zgusnuti u kompaktnu masu, inače, neprijatelj upućuje srazmernu snagu na ovo jezgro, razbija ga i veliku masu zarobljava; tada hrabrost opada, svi misle da je glavno pitanje rešeno, dalji trud uzaludan i oružje ispada narodu iz ruku.“¹⁵

Klauzevic smatra da narodni rat treba zamisliti samo u vezi s operacijama redovne vojske. „Uslovi pod kojima narodni rat jedino može biti uspešan ovi su:

¹³ Isto, str. 151.

¹⁴ Isto, str. 314.

¹⁵ Isto, str. 412 i 413.

1. – da se rat vodi u unutrašnjosti zemlje;
2. – da ne bude rešen jednom jedinom katastrofom;
3. – da vojište zauzima znatan deo zemlje;
4. – da karakter naroda ide naruku preduzetim merama;
5. – da je zemlja vrlo ispresecana i neprolazna, bilo usled planina ili šuma i baruština, ili prirodnom kulture zemljišta. ¹⁶

„U većini slučajeva bi onaj narod, koji bi se njime (narodnim ratom, napomena autora) razumno služio, dobio srazmernu prevagu nad onima koji ga preziru“, smatra Klauzevic. On ukazuje na stihijnost tog rata („... ovim snagama se većinom ne može uvek raspolagati i (one) se ne mogu upotrebljavati po volji“) i na njegovu duboku moralnu, odnosno afektivnu osnovu. („Bitni udeo s te strane, naime, moralni elementi, štaviše i postaju ovim načinom upotrebe“). ¹⁷

Uspeh narodnog rata zavisi od površine napadnute teritorije i posednutosti te teritorije od strane neprijateljske vojske, kao i od osobina zemljišta. Treba ga podići u oblastima koje su po strani od vojišta, gde napadač ne dolazi sa velikim snagama. Čak i ako se izostavi retorika o „svemoći narodnog rata“ i kad se on ne smatra „neiscrpnim, nesavladivim elementom“, seljaci koje bi mogao rasturiti čeonim udarom mogu postati neobično opasni za marš svake male jedinice u planini, šumi ili po ispresecanom zemljištu; ¹⁸ „... na ovim slabim jedinicama obično se tek i razbukti plamen narodnog rata, na nekim mestima gomila ih savlada, hrabrost i raspoloženje za borbu raste i intenzitet borbe postaje sve veći, dok se ne približi vrhunac koji treba da odluči o ishodu“. ¹⁹

Kao i Makijevali, Klauzevic misli da je siromašno stanovništvo pogodnije kao materijal za borbu zbog njegove naviknutosti na tegobe. Ali se narodni duh najjače izražava u planinskom ratovanju – „planine (su) za oružani narod najbolja vojišta“. ²⁰

Prema Klauzevicu, narodni rat se mora zamisliti u vezi sa operacijama redovne vojske. „Bez takvog pomaganja sa nešto trupa redovne vojske, koje služe za podsticanje, stanovništvu će većinom nedostajati poverenje i naklonost da se lati

¹⁶ Isto, str. 411.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto, str. 412.

¹⁹ Isto, str. 412–413.

²⁰ Isto, str. 150.

oružja“.²¹ „Karakter borbe naoružanih narodnih odreda je karakter svake borbe sa gorim trupnim masama: velika snaga i vatrenost u naletu, ali malo hladnokrvnosti i mala istrajnost ako borba duže traje“.²²

Jedna od važnih Klauzevicijevih napomena o narodnom ratu jeste i to da on može delovati „kao poslednje pomoćno sredstvo posle izgubljene bitke, ili kao prirodna potpora pre odlučne bitke“.²³

Žomini je bio savremenik Kaluzevica, iako je živeo znatno duže od njega, i njegov suparnik. Njegova shvatanja o ratu duboko se razlikuju od shvatanja Klauzevica, a interesantan je njegov pristup fenomenu nacionalnih ratova koji izražava vojni racionalizam tipičan za 18. vek.

Žomini ratove deli na ofanzivne za traženje (sticanje) prava; politički defanzivne, a vojnički ofanzivne; ratove za iskorišćavanje prilike; ratove sa ili bez saveznika; ratove radi intervencije; osvajačke ratove zbog osvajačkog duha ili iz drugih razloga; ratove iz ubeđenja; nacionalne ratove, građanske i verske ratove i, na kraju, dvostruke ratove i opasnosti od istovremenog vođenja dva rata.²⁴ Pod nacionalnim ratovima podrazumeva samo ratove koji se vode protiv celog jednog naroda ili barem protiv njegove većine. Ratovi iz ubeđenja koji „proizilaze iz verskih ili političkih dogmi (...) kao i nacionalni ratovi, izazivaju jake strasti, usled čega stvaraju omrazu, krvoločnost i strahote.(...) Sa vojničkog stanovišta ovi su ratovi strašni, jer osvajačka vojska nema posla samo sa vojnim snagama neprijatelja, već i sa razdraženim masama“.²⁵ I, dalje: „Napad protiv jednog naroda razdraženog i gotovog na sve žrtve, a koji usto može da računa na pomoć u ljudstvu i novcu od nekog moćnog suseda predstavlja opasan poduhvat. Nesumnjivo, dokaz za to je Napoleonov rat u Španiji. Revolucionarni ratovi u Francuskoj 1792, 1793. i 1794. to potvrđuju još bolje.“²⁶

Govoreći o tim ratovima, Žomini piše da u njima regularne vojske nailaze na ogromne teškoće. Racionalnom Žomi-

²¹ Isto, str. 413.

²² Isto

²³ Isto, str. 414.

²⁴ Žomini, *Pregled ratne veštine*. Redakcija „Vojnog dela“, Beograd, 1952, str. 41–46.

²⁵ Isto, str. 51–52.

²⁶ Isto, str. 49.

niju narodni ratovi izgledaju kao nepredvidljiva ideološka i moralna erupcija, kao „pokušaj da se vulkanska lava vrati u njen krater“. Kao i Klauzevic, on ne smatra da je bunt naroda nepobediva sila, ali je svestan velikih moralnih komplikacija u procesu njegovog ugušivanja. On je protiv partizanskog rata à *outrance*: „Kao vojniku više mi se sviđa lojalno i viteško ratovanje nego organizovano ubijanje“.²⁷ Jedino u takvom ratu on vidi prepreku za operacije prema njemu omiljenim strategijskim zakonima: „A kada jedna invazija ne mora nimalo da zazire od naroda (...) onda su u pitanju samo strategijski zakoni kojima se treba rukovoditi“.²⁸

Čak i različiti politički temperament, psihologija ili kultura naroda mogu proizvesti istu reakciju: „Jedan ropski narod diže se u masi na glas svoje vlade, i njegovi gospodari daju mu primer stavljajući se na čelo, kada su zagrejani plemenitom ljubavlju za njihovog suverena i otadžbinu. Isto tako se fanatičan narod oruža na glas svojih kaluđera i narod izazvan političkim mišljenjima ili ljubavlju prema svojim ustanovama. Takav narod juri pred neprijatelja da odbrani ono što mu je najdraže.“²⁹

Za razliku od Klauzevica, Žomini naglašava značaj strane pomoći za uspeh narodnog rata, osobito ako je pobunjeni narod gospodar na moru ili saveznik takve sile (može se kao primer navesti grčka borba za nezavisnost). Kao i Klauzevic, smatra da je reljef značajan za uspešno odvijanje takve vrste rata i da je u brdskim zemljama narod uvek opasniji, kao i u zemljama ispresecanim velikim šumama. To potkrepljuje primerima iz istorije: borbom Švajcaraca protiv Austrije, borbama Katalonaca i dugotrajnim pokoravanjem Kavkaza od Rusa.³⁰ Osim toga, i Žomini i Klauzevic smatraju da se teškoće osvajača znatno povećavaju ako se narod naslanja na jake snage regularne vojske. „Vi imate samo jednu vojsku, a vaš neprijatelj ima i vojsku i ceo narod koji se digao protiv vas, odnosno najveći deo naroda, i to naroda koji se laća svakog sredstva i čiji svaki čovek radi vam o životu i svi vam rade o glavi, čak i oni koji nisu borci. Vi držite zemlju samo na kojoj stojite, izvan toga je oko vas svuda neprijateljstvo, stvarajući

²⁷ *Isto*, str. 58.

²⁸ *Isto*, str. 50.

²⁹ *Isto*, str. 54.

³⁰ *Isto*, str. 54–55.

vam sve veće teškoće na svakom koraku. Teškoće postaju neizmerne ako je zemlja ispresecana prirodnim preprekama. Svaki naoružani građanin poznaje svaku stazu i kuda ona vodi. Svuda nalazi rođaka, brata ili prijatelja koji ga pomaže. Vođe, koje isto tako poznaju zemlju i odmah doznaju za svaki i najmanji vaš pokret, mogu da preduzmu najsigurnije mere da vam izigraju svaku nameru. Dok vi, lišeni svih podataka, ne možete slati ni izviđačka odeljenja da ih pribave, računete samo na svoje bajonete, i morate da držite sve svoje snage prikupljene, radite vezanih očiju. Svaka vaša kombinacija se pretvara u neuspeh. Kad izvršite potpuno koncentrične i forsirane marševe i stignete na cilj svojih napora sa namerom da tu zgromite neprijatelja, onda tamo nađete samo na dimove od bivaka kao jedini trag neprijatelja. Izgledate kao Don Kihot koji juri na vetrenjače, a u tom momentu neprijatelj kidiše na vaše komunikacije, uništava straže koje ih čuvaju, napada vam komore i magacine, i priprema vam poraz kome docnije i podležete³¹.

Idealnu laboratoriju za kombinovani efekat masovnog narodnog ustanka i strane intervencije Žomini nalazi u španskom ratu protiv Napoleona. On se divi otpornosti francuskih trupa predvođenih čuvenim Napoleonovim maršalima, koje su izdržale punih šest godina (1808–1814) protiv 200.000–400.000 naoružanih Španjolaca i Portugalaca iza kojih su stajale regularne Velingtonove trupe.³² Zaključak Žominija je da vojsci treba obezbediti dobre narodne rezerve – isprobani sistem, primenjen u Francuskoj 1792, a kopirale su ga Austrija 1809. i Nemačka 1813. godine.³³

Za Žominija narodni rat je veličanstvena i strašna epopeja, ali ga užasava taj rat bez pravila, „bez strategijskih principa“. On se pita da li postoji neka sredina između borbi naroda i nekadašnjih „pravilnih ratova“ koje su vodile stalne vojske. Smatra da aktivnu vojsku treba ojačati masom obučanih rezervista da bi se smanjili tereti u miru i obezbedila odbrana zemlje u ratu. Žomini se poziva na sistem regrutovanja francuske revolucije i pokazuje da lekcije Napoleonovih ratova nisu za njega izgubljene. Ali, on je svestan i političkih

³¹ Isto, str. 55.

³² Isto, str. 56.

³³ Isto, str. 58.

ekscesa revolucije. „Francusku je bila pritisla skoro cela Evropa, 1793. zbog preteranih izazivanja Jakobinaca, razdraženosti dveju partija i utopija Žirondinaca, koji su prkosili svim kraljevima sveta...“³⁴

Na kraju, razmotrićemo ideje o narodnom ratu francuskog vojnog pisca i vojskovođe Ferdinanda Foša. Na uvodnim stranicama dela *O vođenju rata*,³⁵ govoreći o cilju rata, on komentariše mogućnosti narodnog otpora u Francuskoj za vreme nemačko-francuskog rata 1870–1871. godine.

Radi se o ponovnom rasplamsavanju tog rata posle francuske katastrofe kod Sedana, kad su Prusi već mislili da se on bliži kraju. Gambeta, ministar rata u vladi narodne odbrane, pobeo je slobodnim balonom 7. oktobra 1870. iz Pariza u Tur da bi se pridružio provincijskoj vladi. Kao ministar rata i unutrašnjih poslova formirao je nove armije, prikupio 875 miliona franaka, proizveo milion pušaka, mobilisao 700.000 ljudi i 240 baterija, koje su sačinjavale dve armije na Loari sa devet korpusa. Iako napuštena od celokupne Evrope, republikanska Francuska je podnela izvanredan napor. Te improvizovane trupe nanele su neprijatelju više poraza kod Kulmlea, Nijja i Bapoma. Front se stabilizovao u unutrašnjosti i pred Parizom i Nemci su gubili inicijativu. Ali, dobrovoljna kapitulacija maršala Bazena u Mecu, kome pravi neprijatelj nisu bili Nemci već republika, bio je udarac od kojeg se francuske snage nisu mogle oporaviti uprkos junačkoj istrajnosti trupa predvođenih generalima Sanzijem, Federbom i Burbakijem. Došlo je do bombardovanja Pariza, koji je iznuren glađu, i do pada Komune. Dve nedelje posle toga, rat je završen u celokupnoj Francuskoj.

Razmišljajući o ratnim ciljevima, Foš pokušava da odgovori na određena pitanja. Ideja vodilja u tim razmišljanjima mu je teorija njegovog *maitre penseura* Klauzevica o gravitacionim centrima neprijateljske moći. Klauzevic smatra da napad treba usmeriti ka osetljivim tačkama neprijateljskog organizma, ka „životnom nervu“ države, a to su određene karakteristike njegove vojske i prestonice, njihovoj zavisnosti od javnog mišljenja, kao i ka javnom mišljenju. Osvajanje Pariza za njega je ravno potpunom slomu Francuske.

³⁴ Isto, str. 60.

³⁵ Ferdinand Foch, *De la conduite de la guerre: la manoeuvre pour la bataille*, Berger Levrault, 1927.

Foš konstatuje da postoje prestonice, ali i drugi centri moći naroda i drugi organi neophodni za život naroda ili vlada, i to zavisno od epohe i zemlje o kojoj se radi. Otpor Austrije, dodaje on neće biti isti kao i otpor Španije.³⁶ Cilj Napoleonove strategije 1812. godine bilo je zauzimanje Moskve. Ali, kad je već bio u Moskvi, uvideo je da je pobjeda isto toliko daleko kao i ranije. Foš zaključuje:

„U suštini nacije imaju više stupnjeva veličine: bilo da je to njihov monarh, njihova vlada, njihova aristokratija, njihovi sveštenici, ili masovni ustanak, ili revolucionarna ideja, ili nacionalno osećanje koje pokreće Španiju i njene hunte iz 1809–1810, koje pokreće Nemačku 1813, mi ne možemo poricati te snage; tako da smo prinuđeni da vodimo računa o njima da bismo odredili tačku kada se zaustavlja život zemlje pa prema tome i pravac i granice koje treba odrediti ratnim operacijama.“³⁷

Kao i Klauzevic, Foš je pristalica „apsolutnog rata“, koji karakterišu brzina, nasilje i „uzvišena brutalnost“ (*attaque décisive, guerre aux allures déchainées*). „Konac delo krasi“, rekao je Klauzevic. I Foš, kao i njegov veliki prethodnik, smatra da će se mir postići kada strategija orijentisana ka velikoj bici naiđe na vladu nesposobnu da diskutuje, a to znači bez armija, bilo da su one uništene ili odvojene od nje.³⁸

Međutim, nameće se pitanje šta se zbiva ako vlada odbije da pregovara, odnosno ako narod ne priznaje vladu koja pregovara i ustaje na oružje protiv zavojevača.

Pošto je nemačko-francuski rat ostavio mučan utisak na Foša kao patriotu i vojnika, nemirenje sa tim porazom kao da je vodilo njegovo pero u stvaranje scenarija nacionalnog rata protiv Prusa. To je jedan hipotetički istorijski scenario koji se nije ostvario. On postavlja pitanje kakav bi tok imao rat kada bi se vlada koja ima razumevanje za narodni rat spojila sa provincijskim armijama, odvojila sudbinu Pariza od spasa zemlje i organizovala otpor u unutrašnjosti zemlje. Onda bi neprijatelju jedino preostalo da sa jednom iscrpljenom armijom preduzme metodično osvajanje teritorije sve do južne granice i do Pirineja, „što bi, možda, značilo da se od nje traži

³⁶ F. Foch, *isto*, str. 11.

³⁷ *Isto*, str. 13.

³⁸ *Isto*, str. 13–14.

više nego što ona može da pruži, to bi možda značilo da se ona iznuri“. Šta bi onda preostalo neprijatelju? Politika potpunog uništenja? Ali, sada se ljudi u osvojenim zemljama ne prodaju u ropstvo, kao što su to radili Mongoli, a surovi metodi samo pojačavaju otpor. Osim toga, smatra Foš, potrebno je da se zavojevana teritorija zaista osvoji i dominira. Madrid i invazija Španije nisu garantovali istinsko posedovanje zemlje.³⁹

Gambeta nije uspeo u organizovanju svenarodnog otpora koji je trajao četiri meseca. Ali, Foš smatra da je bilo moguće ostvarenje jednog drugog plana, čiji bi cilj bila odbrana teritorije koja pruža resurse korak po korak, da bi se, kad se mladi i neobučeni borci prekale, prešlo u ofanzivu protiv jednog neprijatelja koji je „prisilno razvučen, rasprsnut, iscrpljen u jalovim naporima, koga snalaze nevolje zbog dužine njegovih komunikacija. Značaj Gambete u istoriji bio bi u tome da shvati da centar moći jedne države nije njegova prestonica, već samo narod, sa svojim ukupnim resursima; da ako prva ima dva miliona stanovnika koji će uskoro biti opkoljeni, druga obuhvata trideset i pet miliona ljudi koji mogu da manevrišu i napadaju...“⁴⁰ Zato što je to na vreme shvatio, mogao je Karno iz principa masovnog ustanka da izvede pobedu.

Foš, u ovom slučaju indirektno polemíše sa Klauzevicem, odnosno sa njegovom teorijom o težištima. Pod težištima (gravitacioni centri) Klauzevic podrazumeva takve osetljive tačke vojnog, političkog, socijalnog i drugih organizama neprijatelja koje, u slučaju da ih on izgubi, dovode do rušenja strukture njegove nacionalne moći. „Težište francuske moći počiva na njenim oružanim snagama i u Parizu. Da se one poraze u jednoj ili više velikih bitaka, da se zauzme Pariz i da se ostatak Francuza odbaci ka Loari, to mora biti cilj saveznika. Slaba tačka francuske monarhije nalazi se između Pariza i Brisla.“⁴¹

Izgleda da strategijska ofanziva neprijatelja u uslovima narodnog rata gubi svoj cilj – predmet uništenja. Ali, pitanje je da li bi Foš usvojio tako radikalnan zaključak. Jer, u nastavku

³⁹ *Isto*, 15–16.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ Citirano prema: J. F. C. Fuller, *La conduite de la guerre*, Paris, 1961, str. 60.

svojih analiza on ponovo konstatuje da je prvi cilj vojske glavna neprijateljska armija, da bi iz tog susreta proizašla pobjeda ili poraz koji će onda utvrditi nove kombinacije.

Na kraju analize stavova tri vojna klasika o narodnom ratu možemo konstatovati da kod Klauzevica stav o narodnom ratu znači opreznu uzdržanost, za Žominija je taj rat ravan elementarnoj katastrofi, koja ga impresionira, ali i ispunjava strahom, dok Foš pokušava da obuhvati „oba roga dileme“: ofanzivno vojevanje, bar tako on misli, deset godina pre izbijanja prvog svetskog rata skratilo bi rat i iznudilo brzu odluku. Ali, nameće se pitanje šta u slučaju da narod ne prizna poraz i reaguje kao nemirno more puno opasnosti u koje je nemoguće baciti sidro.

S U M M A R Y

CLAUSEWITZ, JOMINI AND FOCH ON THE PEOPLES WAR

The authors analyse views of Clausewitz, Jomini and Foch pertaining the people's war. Although these classics of the military thought lived in times differing in many facets from the present time, their deliberations and views have not lost much of their value. They noted in Clausewitz's view on the people's war a degree of cautious reservation, while for Jomini this kind of war equals a natural catastrophic disaster that both impresses and frightens him. The authors consider that Foch attempted to encompass „both horns of the dilemma“: ten years before the commencement of the First World War he thought that the offensive warfare would shorten the war and force a hasty decision.

R E S U M E

CLAUZEVIC, JOMINI ET FOCH A PROPOS DE LA GUERRE POPULAIRE

Dans cet article on fait une analyse des thèse de Clauzevic, de Jomini et de Foch sur la guerre populaire. Malgré que ces classicistes de la pensée militaire ont vécu dans un milieu différent du temps d'aujourd' hui, ses reflexions sont actuelles jusqu'à maintenant. Les auteurs constatent que Clauzevic traite la guerre populaire comme une austérité prudente, tandis que Jomini traite cette guerre comme une catastrophe naturelle impressionante. Pour Foch, les auteurs estiment qu'il traite les „deux cornes de dilemme“: la guerre offensive, d'après lui, dix ans avant le déclenchement de première guerre mondiale la ferait plus courte.

РЕЗЮМЕ

КЛАУЗЕВИЦ, ЖОМИНИ И ФОШ О НАРОДНОЙ ВОЙНЕ

В статье подвергаются анализу положения Клаузевица, Жомини и Фоша о народной войне. Хотя указанные классики военной мысли жили во многих отношениях различных эпохах по сравнению с нынешней, их размышления и в настоящее время являются чрезвычайно актуальными. Авторы констатируют, что у Клаузевица положение о народной войне обозначает осторожную воздержанность, в то время как для Жомини такая война равняется стихийному бедствию, впечатляюще действующему на него, но одновременно заполняющему его страхом. Что касается Фоша, авторы считают, что он пытается охватить „оба рога диллемы“: наступательное ведение войны, по крайней мере так он думает, на десять лет до вспыхивания первой мировой войны сократило бы войну и вынудило быстрое решение.

Aleksandar Suvorov – politika ruske imperije i osnovna obeležja vremena

Pukovnik *DRAGUTIN ČAČIĆ*
Potpukovnik mr *MOMČILO SAKAN*

Aleksandar Vasiljevič Suvorov pripada grupi vojskovođa i vojnih mislilaca čije je ukupno delo za vreme njegovog života i neposredno posle smrti osporavano od strane visokog plemstva, dvora i nekih vojnih teoretičara u carskoj Rusiji. Njegova originalna rešenja i napredne ideje osporavao je i sam car Pavle I, koji je bio pobornik zastarelog pruskog sistema obuke vojnika i izgradnje teorije i prakse ratne veštine. Pod carevim neposrednim uticajem i mnogi drugi tumači i istoričari veliki vojni uspeh Rusije pripisivali su carskom režimu, različitim kulturnim i drugim faktorima, a ne Suvorovu kao jednom od osnovnih aktera svih značajnijih pobeda toga doba. Tek nekoliko godina posle njegove smrti, generacije koje su dolazile uočile su prednosti njegovih teorijskih postavki i originalnih praktičnih rešenja koja su prilagođena specifičnim ruskim uslovima, a koja su, u najvećoj meri, i danas izuzetno aktuelna.

Vreme u kojem se pojavila ličnost Aleksandra Suvorova karakterišu: agresivna spoljna politika, borba protiv prodora revolucionarnih ideja Francuske u Rusiji, reakcionarna unutrašnja politika, koja je vođena u interesu krupnih feudalaca, i ekonomska i kulturna zaostalost, koja se u potpunosti odrazila na stanje u armiji.

Za uspešnu unutrašnju i spoljnu politiku bila je potrebna velika armija. Ona se popunjavala putem regrutske obaveze, koja je za narod značila pravu nesreću. Rok službe u armiji trajao je gotovo ceo život,¹ pa je služenje vojnog roka u narodu bilo omrznuo, a armija koja je bila popunjavana, vaspitava-

¹ Od reformi Petra I Velikog Ruska vojska popunjavana je, za razliku od ostalih evropskih armija, prinudno, uglavnom seljacima; obveznici su regrutovani na 25 godina. Posle ratova protiv Napoleona vojni rok je smanjen na 10–12 godina. Međutim, deca naseljenika prvo su radila na imanju, a zatim su 25 godina služila u vojsci.

I u drugim evropskim zemljama služenje u vojsci trajalo je veoma dugo. Na primer, u Austriji, do 1802. godine, obaveza vojne službe bila je doživotna, a od tada 10–14 godina; u Vojnoj krajini obaveza naseljenika (pretežno srpsko stanovništvo iz Slavonije, Bosne i Like), prema Vlačkom statutu iz 1630, bila je da od svoje 18. godine stalno obavljaju vojnu službu; u V. Britaniji služenje u vojsci trajalo je i do 12 godina (Podaci: *Vojna enciklopedija*, drugo izdanje, knjiga 7, Beograd, 1974, str. 174 i 175).

na i obučavana po uzoru na Prusku nije mogla biti borbena sposoban organizam.

„Krvava disciplina, sramno ponižavanje vojnika, slabo naoružanje i snabdevanje, korupcija, nepravilno rukovođenje i paradno rutinerstvo“² bili su zastupljeniji nego u pruskoj vojsci, čuvenoj po drilu i maltretiranju. Takva je bila armija u koju je 1745. godine došao petnaestogodišnji Aleksandar Vasiljevič Suvorov. On je u toj armiji, u toku službovanja dugog gotovo šezdeset godina, imao specifičan životni put i razvojnu liniju.

ŽIVOTNI PUT I RAZVOJNA LINIJA

U jednoj od pedeset gubernija carske Rusije, na skromnom imanju nedaleko od Moskve, u porodici ruskog generala Vasilija Ivanoviča Suvorova, 13. novembra 1730, rodio se sin Aleksandar.

Detinjstvo je mali Suvorov proveo u porodici. Učio je nesistematski, pod brižnim nadzorom svoje majke i u školi, kod starog pojca i crkvenjaka Alekseja Mjrnoviča (od 4. do 12. godine). Rano je počeo da čita i piše. Čitao je sve što mu je došlo u ruke, pa i priče o pohodima velikih vojskovođa (Aleksandar Makedonski, Hanibal, Cezar i dr.), što je uticalo i na izbor životnog poziva.

Posle dugih molbi, Suvorov je od oca dobio saglasnost da stupi u armiju. Nije koristio privilegije plemstva, pa je vojnu službu počeo kao običan redov. U to doba na snazi je bio ukaz Petra I Velikog, prema kojem je svaki plemić mogao da upiše svog sina u vojsku od dana njegovog rođenja. To je bilo od velikog značaja za napredovanje u službi. Po pravilu, sinovi poznatih plemića do 20 (pa i do 25) godina starosti nisu služili armiju, ali su po dolasku u nju dobijali čin generala, jer su već imali „staž proveden u armiji 20–25 godina“.

Godine 1745. Suvorov je postao vojnik u Semjenovskom puku. U čin kaplара proizveden je 1747, podnarednika (potpraporščik) 1749, a vodnika 1751. godine. Devet godina vojne službe u ulozi redova i podoficira čine *prvu životnu školu*

² A. N. Bogoljubov: *Polkovodčeskoe iskustvo A. V. Suvorova*, Gosudarstvennoe voennoe izdatelstvo narkomata oborony SSSR, Moskva, 1939, str. 295.

Suvorova. U tom periodu on je sa vojnicima delio sve teškoće i neugodnosti, pa je vojnički život dobro upoznao. Njegov kritički pogled nije mogao da ne uoči sve rane na bolesnom organizmu armije. On je te nedostatke uočio, ali se nije na tome zaustavio, već je izvukao odgovarajuće zaključke o neophodnim kvalitetima oficira i potencijalnoj snazi vojnika.

Ta „*prva škola*“ razvila je u njemu ljubav prema otadžbini i vojničkoj masi, koju je pažljivo izučavao. Srastajući s njom, brzo je shvatio njenu unutrašnju snagu i počeo da govori njenim jezikom. To mu nije bilo teško, jer je od detinjstva navikao da se druži sa običnim narodom i nije mu bila svojstvena prezriva oholost gospodičića odraslih u dvorovima. On je, za razliku od mnogih drugih, u ruskom vojniku video čoveka i borca – patriotu, čiju je hrabrost, istrajnost i izdržljivost visoko cenio. Shvatajući vojničku masu i njenu psihologiju, Suvorov je uspevao da sa nekoliko običnih reči objasni vojnicima svaku misao i da ih obodri šalom i humorom.

Neiscrpan humor, koji se kod Suvorova izliva u smišljene, britke reči i šale koje su stizale do svakog vojnika, bila je veoma cenjena osobina, kako u uslovima logorskog života i bivacima, tako (kasnije) i u bitkama i pohodima. Bez obzira na urođeni smisao za odmerenu šalu i jednostavnost u ophođenju, kod potčinjenih se, od prvog dana njegovog starešinskog poziva, nije javljao čak ni najniži stepen familijarnosti. Svi su mu se bezuslovno potčinjavali, ali ne samo stoga što su ga poštovali nego i zbog toga što su ga voleli. Međutim, uporedo sa shvatanjem te mase i razvojem ljubavi prema njoj, kod Suvorova se razvila i mržnja prema svim velikodostojnicima, a naročito prema stranim oficirima (pruski, engleski, austrijski i francuski).³

Deleći sa vojnicima sve teškoće vojne službe, on je kalio svoj organizam i sticao sposobnost za izdržavanje svih teškoća i lišavanja. Tu osobinu je i kod vojnika uporno i sistematski razvijao. „Natrhljaj uši snegom“, govorio je, „kukavicu leči opasnošću; gde je strašno udvoje, tamo pošalji jednog,

³ Mržnja prema svim velikodostojnicima kod Suvorova je bila stalno prisutna. Za analizu je interesantan i njegov prvi susret sa caricom Jelisavetom Petrovnom i njenom pratnjom, koja je pod uticajem alkohola i u raskalašnom smehu prilazila Suvorovu. Tada je on, kao stražar na stražarskom mestu, odbio da primi ponuđenu rublju, uz obrazloženje da je to u sukobu sa pravilom službe. (Detaljnije o tome: Branko Obradović, *Suvorov i Kutuzov – veliki stratezi*, August Cesarec, Zagreb, 1979, str. 25–27)

kasnije će udvoje biti veselije; gde je strašno sa oružjem, pošalji prvo bez oružja“.⁴ Te i slične izreke koje je Suvorov koristio nepobitno ukazuju na to koliki je značaj pridavao neustrašivosti i smelosti kao značajnim vrlinama svakog vojnika.

Pored sličnosti, između njega i običnih vojnika postajala je i znatna razlika. On je znao da će, kasnije ili ranije, postati oficir, a vojnik je bio osuđen da celokupnog života podnosi robijaške teškoće običnog redova.

Druga – oficirska „škola“⁵ prisilila je Suvorova da kao jedino moguće prizna feudalno-plemičku vlast sa carem na čelu. Ta škola mu je pokazala i onu drugu, zakulisnu stranu – lopovluk, korpuciju, ulizivanje, mito i druge negativnosti dvorsko-plemičke sredine. Ta sredina je razvijala osećanje vernosti prema plemstvu i carici, nebrigu za narod i njegove sinove – vojnike; ignorisala nauku; raspaljivala šovinizam prema drugim narodima i narodnostima; učila kako se zarađuje kapital, uzima mito i ulizuje pretpostavljenima i velikodostojnicima. U njoj je bilo mnogo primera kako su neradnici i neznalice, koristeći različite veze, dobijali visoke činove. Tu zakulisnu stranu života Suvorov nije poznavao, ali je kasnije nije ni priznavao. Ostao je do kraja pošten i pravičan, kako prema svojim starešinama i vojnicima, tako i prema pobeđenima.

Suvorov je u oficirsku sredinu došao neiskvaren nebrigom o vojniku i nije poznavao „kvalitete“ vladajuće feudalno-plemičke klase, jer dok je on bio poručnik, njegovi vršnjaci plemići već su bili pukovnici, pa čak i generali. Te nelogičnosti on je kasnije komentarisao rečima: „Ja nisam skakao dok sam bio mlad, zato sada skačem“.⁶ Ali, ta nelogičnost i nepravde kod njega su izazvale većitu težnju za ogorčenom borbom protiv svih zloupotreba. To je kasnije dovelo do protivurečnosti njegovih praktičnih postupaka sa ustaljenom praksom i do sukoba sa upravljačima ruske imperije.

⁴ N. M. Korobkov, *Generalissimus Suvorov*, Sbornik dokumentov i materialov, OGIZ – gosudarstvenoe izdatelstvo političeskoj literatiri, Lenjingrad, 1947, str. 6.

⁵ Suvorov je 1754. proizveden u čin poručnika, 1756. u čin kapetana, iste godine u čin majora, a nakon dve godine u čin potpukovnika. Godine 1760. unapređen je u čin pukovnika, a u četrdesetoj godini u čin general-majora. U čin general-feldmaršala unapređen je 1794, a u čin generalisimusa 1799. godine (detalj o razvoju po činovima i funkcijama koje je obavljao videti: *isto*, str. 20–21).

⁶ K. Osipov, *Aleksandar Suvorov*, prevod s ruskog, Narodna armija, Beograd, 1964, str. 4.

Treća „škola“ – *borbena*, pokazala je u praksi nelogičnost pruske taktike i slabe rezultate obuke armije po pruskom sistemu: slabu pokretljivost, glomaznost pozadine, nepismenost i pasivnost, slabu inicijativu, bojazan od manevra, nesposobnost upotrebe raspoloživog oružja i drugo. Uočavajući te slabosti, Suvorov je postavio obuku na drugim osnovama i, od prijema komande nad Suzdaljskim pukom, pristupio ostvarivanju svog programa, za koji se borio celog života.

Borbena iskustva Suvorov je sticao u mnogim bojevima i pohodima. Učio se na iskustvima iz sedmogodišnjeg rata, ali prva značajnija iskustva stekao je u bici kod Kunersdorfa 1759. godine, gde su ruske trupe do nogu potukle armiju pruskog kralja Fridriha II. Kada je primetio da se taj veliki uspeh neće pretvoriti u gonjenje, Suvorov je svom pretpostavljenom Fremeru rekao: „Da sam glavnokomandujući ja bih sad pošao na Berlin“. Te reči pokazuju da je on već u toj prvoj značajnijoj bici pokazao da zna da misli kao pravi vojskovođa. U bici za Berlin 1760. godine učestvovao je kao dobrovoljac. Kasnije je bio učesnik u brojnim borbenim dejstvima protiv Turaka i rukovodio je brojnim akcijama. U rusko-turskom ratu, 1787–1791, general-feldmaršal G. Potemkin poverio je Suvorovu komandu nad opsadnim trupama tvrđave Izmail (zauzeta 11. decembra 1790), 1794. na čelu carskih trupa gušio je poljski ustanak, 1799. postavljen je za komandanta ruske vojske za dejstva u Italiji. Ukupno je vodio više od 60 bitaka i bojeva, i sve ih je dobio.⁷ To ga je svrstalo u red najvećih komandanata i vojskovođa svih vremena.

Kao komandant, odlikovao se brojnim pozitivnim osobinama: visokom stručnom obučenosti i moralnim kvalitetima, hrabrošću, pronicljivošću, izdržljivošću i istrajnošću, sposobnostima brze analize situacije i donošenja odluke, mogućnostima uočavanja bitnog, bogatom maštom, ličnim primerom, i drugim. Svoj privilegovani položaj nikada nije koristio. Jednostavno se odevao, jahao običnog kozačkog konja, spavao na senu i pokrивao se gunjem. Te osobine zadržao je i kasnije, kada je postao general, feldmaršal i generalisimus. Drugovao je najviše sa običnim vojnicima. Sa plemićkim oficirima nije želeo da provodi prazan i veseo život, a porodični život, praktično, nije ni imao.⁸

⁷ *Sovjetskaja voennaja enciklopedija*, knjiga 7, Moskva, 1979, str. 587.

Neosporna je činjenica da je on, kao veliki patriota, voleo svoju zemlju i svestrano se zalagao za jačanje Rusije. Nalazeći se na različitim položajima u armiji, kao predstavnik vladajuće klase i sluga samodržavlja, morao je da pokaže i svoje političko lice. Principijelan u prilazu i rešavanju problema ratne veštine, razmatranju i izgradnji odnosa sa vojničkom masom i upravljajući dvorske imperije, Suvorov je na planu spoljne i unutrašnje politike bio aktivni izvršilac volje ruskog samodržavlja. Sa istom voljom i energijom ratovao je protiv Turske, aktivno učestvovao u podeli Poljske, gušio ustanak Tatara na Kubanu, učestvovao u ugušivanju seljačkog ustanka pod J. Pugačovom (1773–1775) i vodio rat protiv francuske buržoaske revolucije. Takva njegova delatnost pokazuje da je bio verni sluga dvorske imperije⁹, ali i energičan borac protiv negativnosti u njoj.

Služeći verno i iskreno toj imperiji, Suvorov je uočio sve bezobrazluke, pokvarenosti, zloupotrebe, lopovluke, korupciju, licemerje i druge negativnosti koje su se ispoljavale kako u vodećim krugovima Rusije, tako i u armiji. Protiv tih pojava Suvorov je vodio bespoštednu borbu. Oštro je kritikovao pruske metode vođenja boja, nazadne reforme i druge „rak-rane“ na nazadnom organizmu imperije i armije. Njegovo nezadovoljstvo stanjem u armiji, pa i ličnim tretmanom, najbolje se može sagledati iz pisma koje je uputio knezu Potemkinu: „Služim preko četrdeset godina i imam skoro šezdeset godina, ali jedina mi je želja – da završim službu sa oružjem u rukama. Ne razumevajući finese laskanja i ulagivanja, često sam bio neprijatan svojim drugovima, ali nikad nisam pogazio datu reč čak ni neprijatelju... Istrgnite me iz nerada – u raskoši živeti ne mogu.“¹⁰

Plemstvo i dvor, s carem na čelu, nisu mogli da podnesu stavove Suvorova, pa su se sa njim na razne načine obračunavali. Zbog oštre kritike nakaradnih reformi koje je uveo car Pavle I i drugih negativnosti Suvorov je 1797. godine otpušten

⁸ Njegov kratak porodični život bio je nesrećan. Pod pritiskom svoga oca oženio se u 43. godini. Supružnici su bili tuđi jedno drugome. Njegova žena, Varvara Ivanova, bila je veoma lepa, ali površna i lakomislena. Volela je zabave i lagodan život, pa nije mogla da shvati i ceni svoga muža. Posle nekoliko neuspešnih pokušaja da izgadi nespornu, Suvorov se 1784. godine razišao sa njom. Sin Arkadije ostao je sa majkom, a mezimicu kćer Natašu smestio je u petrogradski Smoljni institut – u to vreme najbolju školu za devojke (K. Osipov, *Isto*, str. 11).

⁹ Videti: A. N. Bogoljubov, *isto*, glava II.

¹⁰ K. Osipov, *isto*, str. 11.

iz vojske i proteran na svoje imanje Kobrino, koje mu je poklonila Katarina II. Neposredno posle toga, dvor Suvorova progoni u zabačeno selo Končansko, gde ga stavlja pod direktni nadzor policije. U tom selu, u potpunoj izolaciji, proveo je nepune dve godine.

Pod pritiskom bečkog dvora, zahteva tadašnje situacije i potreba ruskog carizma, Suvorov je reaktiviran februara 1799. i u činu feldmaršala postavljen za komandanta ruskih snaga poslatih protiv armija francuske revolucije, s kojima vešto sprovodi kampanju u Italiji. Posle uspešno izvedenih operacija u severnoj Italiji i spasavanja ruske armije car Pavle I je bio prinuđen da prizna Suvorovu zasluge unapredivši ga u čin generalisimusa. U povratnom maršu za Rusiju Suvorov se razboleo. U mestu Streljani, nadomak prestonice, preko svoga rođaka Hvastova, saznao je da je pao u nemilost nervno labilnog cara Pavla I i da su otkazane sve počasti predviđene carskim protokolom za njegov doček. Zbog toga nije primao carevog ađutanta, niti je pročitao pismo u kojem je car napisao: „Zabranjujem Vam da dođete k meni!“ U toku noći, tiho, sa kolonom, ušao je u Petrograd i otišao u kuću svoga rođaka. Takvo razračunavanje Suvorov je i očekivao, ali je to bio još jedna udarac bolesnom vojskovođi. Još neko vreme je bolovao, a onda je došao kraj životu velikog čoveka i vojnika. Šestog maja 1800. umro je Aleksandar Vasiljevič Suvorov *Rimnički*, feldmaršal i grof Rusije i Carevine Austrije.

DOPRINOS RAZVOJU RATNE VEŠTINE

Delo koje je Suvorov iza sebe ostavio značilo je u to vreme kompleksan teorijsko-praktični sistem izgradnje ratne veštine prilagođen ruskim oružanim snagama. On je, istovremeno, bio teoretičar i praktičar, zbog čega je njegovo delo teško odvojeno analizirati. Teorijska saznanja do kojih je dolazio rezultat su upornog rada na izučavanju ratne veštine i na uopštavanju mirnodopske prakse i bogatih ratnih iskustava. Ta saznanja neposredno je – putem naređenja, zapovesti, instrukcija i drugih oblika usmenog i pisanog komuniciranja, ugrađivao u praksu kako na taktičkom, tako (kasnije) i na strategijskom nivou.

Među brojnim teorijskim radovima posebno mesto zauzima *Veština pobeđivanja*, čije su osnovne postavke razrađene znatno ranije od njenog objavljivanja. Do 1765. godine Suvorov je razradio uputstvo za izvođenje borbene obuke, koje je služilo kao legitimna dopuna zvaničnim propisima obuke iz 1763. godine. To uputstvo nazvao je *Suzdaljski propisi*. U njima je razrađen osnovni pogled na kompleksan program obučavanja jedinica i izvođenja borbenih dejstava. Taj program je Suvorov doradivao u svakoj narednoj komandi i konkretizovao putem brojnih instrukcija i drugih pisanih materijala.

Na osnovu tih materijala, 1796. godine piše *Veštinu pobeđivanja* – svoj glavni vojnoliterarni rad, koji je u početku cirkulisao po jedinicama u vidu rukopisa, koji su po njegovom naređenju sve starešine i vojnici morali znati napamet i ponavljati svaki dan. Godinu dana posle nastanka rukopisa car Pavle I zabranjuje štampanje dela i uvodi pruski sistem obuke jedinica i druge nazadne reforme. Tako *Veština pobeđivanja* pada u privremeni zaborav, da bi nepunu deceniju posle toga ponovo dobila na popularnosti. U periodu od 1806. do 1811. godine ona je prešampavana i objavljivana osam puta. Do polovine 19. veka postala je osnovno rusko (klasično) delo i osnovni izvor kojem se ruski teoretičari stalno vraćaju – kako radi informacije, tako i radi inspiracije. Dakle, *Veština pobeđivanja* ne sintetizuje samo rusku prošlost nego i sovjetsku sadašnjost.¹¹

Na stranicama *Veštine pobeđivanja* Suvorov je izložio sve ono što se pokazalo korisnim u njegovom bogatom iskustvu vojnika i vojskovođe. Iz tog teorijskog dela i praktičnog delovanja kao vojskovođe može se sagledati njegov celokupan doprinos teoriji i praksi ratne veštine.

Suvorovljevu pažnju su najviše privlačila borbena dejstva, kao centralni deo ratne veštine, ali i mnoga druga pitanja koja su u neposrednoj vezi sa ostvarenjem pobeđe nad protivnikom.

U svom praktičnom delovanju, za razliku od mnogih svojih savremenika, Suvorov je uvek na prvom mestu isticao *čoveka kao osnovni faktor pobeđe*. Njegovi zapadni savreme-

¹¹ Bruce V. Menning, *Teška obuka, laka borba: Zaveštanje A. V. Suvorova i njegove „Veštine pobeđivanja“*, prevod s engleskog, Informativni bilten prevoda, br. 17, Centar visokih vojnih škola RV i PVO, Beograd, 1989, str. 5–21.

nici, naročito nemački vojni teoretičari, smatrali su da je odlučujući faktor u ratu matematički precizna misao vojskovođe i snaga oružja. Za njih je vojnik bio mehanizam koji to oružje prevodi u dejstvo i dopunjuje ga, a vojska veoma složena borbena mašina kojom upravlja komandant putem mehanizma u kojem se nalaze oficiri svih nivoa i funkcija. Za razliku od njih, Suvorov smatra da je vojnik prvenstveno čovek, branilac otadžbine i najvažniji faktor pobeđe. Prema njegovom mišljenju, oružje ne određuje snagu vojnika, već obrnuto: vojnik je taj koji određuje snagu oružja, i on mora razmišljati o postupcima i preduzimati inicijativu. Vojska je, prema njegovom mišljenju, živi, aktivni i misleći organizam, koji u različitim borbenim situacijama ostvaruje i razvija rukovodeću misao vojskovođe. Pobeđa je zajedničko delo vojskovođe i vojnika.

Uočavajući značaj čoveka, kao osnovnog faktora pobeđe, Suvorov je veliki deo svoje praktične aktivnosti posvetio radu sa vojnicima. Strogo je vodio računa o njihovom zdravlju. Zalagao se za to da vojnik dobije sve što mu sleduje – od dobrog smeštaja i ishrane do zdravstvene zaštite. To je bilo veoma značajno, jer je u to doba svako škrtarenje na vojnicima značilo dobitak za oficira. Zabranio je da vojnici spavaju neposredno na zemlji, a voda se morala prokuvavati. Zahtevao je da lekari i komandanti svakodnevno proveravaju stanje vojnika i njihovih kampova. Ogorčeno se borio protiv drila. Težište u preduzimanju disciplinskih mera sa telesnog kažnjavanja preneo je na organizovani rad i razgovor sa vojnicima. Služio se ličnim primerom kao najjačim oružjem, a to je zahtevao i od potčinjenih oficira.

Komandantove posete i bliskost sa vojnicima nikako nisu podrazumevali familijarnost i labavu disciplinu. Naprotiv, Suvorov je smatrao da vojnički život ne može da postoji bez stroge discipline i subordinacije. Uočavajući njen značaj, Suvorov je naglašavao da se sva postojanost armije zasniva na pokornosti. „Od pokornosti dolazi do odgovornosti i ponosa“, a u tome, prema njegovom mišljenju, „leži cela suština vojne organizacije.“¹²

Još veći značaj Suvorov je pridavao izgrađivanju moralnih kvaliteta vojnika i oficira. Često je isticao da „vojnik treba

¹² Isto, str. 10.

biti zdrav, hrabar, čvrst, odlučan i pravedan...“¹³ „Pravi starešina“, isticao je, „mora biti čovek velike duše!... Čast i poštenje! Starešina je smion, ali ne oštar, ne prenagluje! Radan, bez lakomislenosti, podređen bez poniznosti, a postojan bez tvrdoglavosti! Odlučan bez kolebanja. U borbi i na maršu sve ceni razumom, sve promišlja i sluša dobre savete i najmlađeg vojnika! Na njega ne mogu uticati teške okolnosti. On ih podređuje sebi, delujući uvek po pravilima svoga neiscrpnog predviđanja.“¹⁴

Suvorov je bio duboko ubeđen da se pri visokom moralu vojske mogu preduzimati i očajnički poduhvati – bez rizika da se pretrpi neuspeh. Sa istom energijom kojom je razvijao te moralne osobine i kažnjavao za „ne mogu i ne znam“ zalagao se za human odnos prema pobeđenima i stanovništvu. „Isto kao oružjem, protivnik se može poraziti i čovekoljubljem“, ponavljao je on u svojim pisanim dokumentima, u kojima je zahtevao da se poštede oni koji se predaju i dospeju u zarobljeništvo. „Stanovništvo“, pisao je on u „*Veštini pobeđivanja*“, „ne treba dirati, ono nas poji i hrani; a druga stvar: vojnik nije razbojnik.“¹⁵

Poučne primere ispoljavanja oprezne, razumne i vešto smišljene inicijative Suvorov je neprekidno isticao. Pasivne, neodlučne i one koji se kriju iza naređenja pretpostavljenih surovo je kažnjavao. I pored zahteva za velikom disciplinom, dozvoljavao je da potčinjeni odgovori svom pretpostavljenom, ali da to bude „pristojno, nasamo, a ne u prisustvu većeg broja ljudi, jer bi to tada bio ispad...“¹⁶

Najveći doprinos Suvorova teoriji i praksi ratne veštine je u domenu taktike i strategije. Gotovo celokupan njegov teorijski i praktičan rad bio je podređen pripremi i izvođenju borbenih dejstava i ostvarenju pobeđe nad neprijateljem. Energичno se zalagao za izrazito ofanzivnu taktiku, što je bio nov kvalitet u to vreme. Bio je ogorčeni protivnik pruske taktike, koja se zasnivala na defanzivnosti, krutim strojevima, jakoj vatri, izbegavanju manevara, nedovoljnoj pokretljivosti, mehaničkoj disciplini, slepoj poslušnosti i sputavanju svake

¹³ N. M. Korobkov, *isto*, str. 7.

¹⁴ B. Obradović, *isto*, str. 86.

¹⁵ N. M. Korobkov, *isto*, str. 8.

¹⁶ *Isto*.

inicijative potčinjenih. Borbi nožem pruska taktika nije pridavala nikakav značaj. Bobrena dejstva su često završavana tako da su protivničke snage odstupale bez ikakvih pozitivnih rezultata. To je bilo u suprotnosti sa Suvorovljevim shvatanjem taktike i ratne veštine uopšte, jer je težište stavljao na svoje čuveno trojstvo – brzinu, procenu i snagu (bistrota, glazomer i natisk).

Defanzivna pruska taktika negativno je uticala i na obuku vojnika i jedinica. Vojnike su oblačili u uzane mundire s faltama odostrag. Na glave su im postavljali vlasulje s pletenicama i naređivali im da upotrebljavaju puder. Tako je borbena obuka zamenjena baletnom dresurom na smotrama i paradama. Sve je to bilo tuđe i protivno vojničkoj prirodi Suvorova, koji je dobro poznao mentalitet ruskih vojnika. On je često isticao: „Rusi su uvek tukli Pruse. Kod njih nemamo šta da učimo...“ „Puder nije barut, vlasulja nije top, pletenica nije bodež, ja nisam Nijemac, već prirodan Rus“.¹⁷

Za razliku od Prusa, Suvorov je borbenu obuku uvek isticao u prvi plan. Prema njegovom mišljenju, neobučeni čovek je veći neprijatelj od bolnice. „To je onaj prokleti čovek koji ne zna – onaj koji protura nagoveštaje, koji postavlja zagonetke, koji obmanjuje, koji izvrće reči... koji je dvoličan, i nejasan u izražavanju. Čovek koji ne zna uzrokuje znatne štete... stid obuzima kad se o njemu govori. Uhapsite oficira koji 'ne zna', ako je to trupni komandant ili general stavite ga u kućni pritvor“.¹⁸ Za trupnu obuku je isticao da je „kao sablja nenaostrena. Treba obučavati razumno; od rde i od lošeg oštrenja velika je šteta za oružje, veća nego od seče“.¹⁹

Suvorov je obuku prilagođavao uzrastu vojnika i zahtevu vremena, ističući da „vojnici treba da uče samo ono što je neophodno u ratu“. Obuka je počinjala od vojnika pojedinca, a završavala se složenim vežbama i manevrima. Pojedinačna obuka se uvek izvodila od jednostavnog ka složenom. Objasnjenje je uvek pratilo praktično prikazivanje i uvežbavanje. Obuka je počinjala od osnovnih pitanja: ponašanja, oblačenja i održavanja lične higijene. Zatim je sledilo osnovno upozna-

¹⁷ V. Jurjev i N. Numov, *Vještina ratovanja – Suvorov*. Propagandno odeljenje I jugoslovenske armije, br. 8, Beograd, 1945, str. 8–9.

¹⁸ Bezil Lidel Hart: *Mač i pero*, prevod s engleskog, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1985, str. 97.

¹⁹ N. M. Korobkov, *isto*, str. 6.

vanje rukovanja oružjem. Posle toga sledila je obuka u prestrojavanju i marševanju jedinica – od odeljenja pa naviše. Težište je bilo na mogućnosti promene rasporeda i brzog prestrojavanja iz marševskog u borbeni poredak, i obratno.

U obuci iz rukovanja vatrenim oružjem Suvorov je posebnu pažnju pridavao brzom paljbi, ne radi toga da se ispali što više municije, nego radi toga da vojnici nauče da pune pušku na najbrži mogući način. Istovremeno, zahtevao je da vojnici pucaju polako i tačno, sa kratkih odstojanja. „Čuvaj metak za tri dana“ govorio je on, „a ponekad i za celo vreme pohoda, kao da nemaš gde da ga uzmeš – gađaj ređe, ali tačno“.²⁰

Pored vatrene oružja, Suvorovu se često pripisuje i negovanje „kulta bajoneta“. „Bajonetom bodi snažno“, isticao je. „Zrno može da promaši, a bajonet ne. Zrno je budalasto, a bajonet je dobar drug. Ubodi samo jednom, a onda Turčina zbaci s bajoneta. Ubodi, zatim, bajonetom drugoga, i trećega; pravi borac može bajonetom probosti pola tuceta, pa i više, neprijateljevih ljudi. Metak drži u cevi. Ako te trojica napadnu, prvoga probodi bajonetom, drugoga obori zrnom, a trećeg opet bajonetom. Ovo nije uobičajeno, ali tako moraš učiniti, jer nećeš imati vremena za ponovno punjenje puške.“²¹

Poznavajući dobro mentalitet svojih vojnika, Suvorov se u obuci i kontaktima sa njima često služio kratkim izrekama. Značajne su: „Ako seljak ne zna da ore, on ne može da gaji žito“; „Obuka je svetlo, a njen nedostatak tama“; „Dela govore“; „Sa vojnikom bez glave nikakva se bitka ne može dobiti“, „Teško na obuci, lako u ratu“, „Neprijatelja ne treba pobeđivati brojem, nego veštinom“, i mnoge druge. Zahvaljujući poznavanju ljudi i drugim pozitivnim osobinama, Suvorov je kod vojnika uživao veliki autoritet. On je nad njima imao magijsku moć.

Obuku je stalno približavao ratnim uslovima – bez šablona i gotovih rešenja. Vežbe je izvodio u neposrednom sadejstvu konjice i artiljerije, jer je to, govorio je, najbolji način da se konjica upozna sa zamršenošću napada na pešadiju i da se pešadiji ulije potrebna čvrstina za odbijanje napada konjice.

²⁰ Isto, str. 7.

²¹ B. L. Hart, isto, str. 96.

Vežbe je izvodio i u dnevnim i u noćnim uslovima, ali je noćnim pridavao veći značaj. Povrede i eventualne gubitke vojnika na vežbama obično je komentarisao rečima: „Ubiću četiri, pet, deset ljudi; (ali) ću naučiti četiri, pet, deset hiljada“.²² Zahvaljujući takvom stavu, godišnje kontingente od nekoliko hiljada regrutovanih sirovih i nepismenih seljaka, za kratko vreme, pretvarao je u veoma obučene i disciplinovane borbene jedinice. Na kraju svakog dana vežbanja Suvorov je sakupljao svoje oficire, izvodio analizu, davao ocenu, ukazivao na delove koje treba poboljšati i delio jednako i pohvale i primedbe.²³

Suvorov je neprekidno težio tome da i za sebe iz svega izvuče korisna saznanja. Teoriju ratne veštine neprekidno je izučavao, a to je zahtevao i od svojih potčinjenih. Smatrao je da oficir mora biti svestrano obrazovan, a takav je bio i sam. Uporno je izučavao ratnu veštinu i njenu istoriju,²⁴ filozofiju, geografiju, strane jezike, primenjenu matematiku i druge nauke. Proučavao je i brojne domaće i inostrane časopise. U njegovom skromnom prtljagu uvek su se mogle naći nove knjige, čijem je proučavanju posvećivao sve svoje slobodne trenutke.

Teorijska saznanja dopunjavao je borbenim iskustvima, koja je stvaralački analizirao. Apstraktna teorijska saznanja koja nisu u neposrednoj vezi sa praksom, koja se u njoj ne realizuju i koja je ne obogaćuju iskustvom i poukama, Suvorov je smatrao beskorisnim. Smatrao je da čovek svoja teorijska saznanja mora, samostalnim radom i praktičnim iskustvom, neprekidno proširivati, razvijati i produbljivati – u skladu sa specifičnostima svoje struke.

Neposrednu pripremu i izvođenje borbenih dejstava Suvorov je uvek usmeravao ka ostvarenju glavnog cilja – potpunog razbijanja neprijatelja. Dakle, ne zauzimanje teritorija, ne opsada tvrđava, nego potpuno uništavanje neprijateljeve voj-

²² B. V. Menning, *isto*, str. 18.

²³ Posmatrajući obučavanje ruskih vojnika u severnoj Italiji jedan evropski vojni posmatrač je rekao: „Poslednji vojnik koji je pod uticajem Suvorova zna i teorijski i praktično svoj posao u borbi bolje nego u bilo kojoj evropskoj armiji u miru... A kada je čovek ubeđen da je iznenađenje nemoguće i kada pored toga zna šta da radi – on ne može biti pobeđen, on ne može biti drugo nego pobednik“. *Isto*, str. 19.

²⁴ Naročiti značaj pridavao je istoriji, za koju smatra da proširuje vidokrug oficira i generala. Za njega je istorija bila škola taktičke obuke. Često je isticao da „bez svetionika istorije, taktika se koprcu u mraku“. *Isto*.

ske. U tom smislu primenjivao je originalna taktička rešenja koja su se zasnivala na potpunom izviđanju, kompleksnoj proceni situacije, iznenađenju, brzini i manevru, snažnim udarima po slabijim snagama i gonjenju neprijatelja do konačne pobede.

Izviđanje je, po pravilu, uvek izvođeno. Ti zadaci poveravani su samostalnim odredima ili prethodnicama. Suvorov je i lično izvodio komandantsko izviđanje – bez obzira na opasnosti kojima je bio izložen. U toku tog izviđanja, pored stručnosti, ispoljavao je i ličnu hrabrost i upornost, a to je potčinjenim starešinama ulivalo poverenje i vraćalo samopouzdanje.

U vezi sa procenom situacije, Suvorov je isticao da pobeda ne dolazi sama po sebi. Nju, pored snage jedinice, donosi i veština vojskovođe, koja se oslanja na njegove ukupne kvalitete: realnu i brzu ocenu kompleksne situacije, uočavanje prednosti i slabosti protivnika i vlastitih snaga i donošenje smelih odluka za borbena dejstva. Starešina, prema njegovom mišljenju, mora sve da obuhvati jednim pogledom, da uoči lažne i sumnjive okolnosti, prozre nameru protivnika, preduhitri njegove akcije i koristi novu poziciju, ali se ne sme prepustiti ushićenju pre vremena.²⁵

Suvorov se u postrojavanju borbenog poretka nije držao nikakvih šablona. Ako je neprijatelj raspolagao s brojnom konjicom, on je trupe postrojavao u karu. Na pešadiju je napadao zbijenim poretkom ili rastresitim streljačkim strojem. Prema potrebi, primenjivao je i poredak sa obrnutim slovom „T“. To je njegov čuveni poredak sa pešadijom u sredini i konjicom na krilima. Pešadija je prihvatila borbu, a konjica je uvođena kasnije, sa zadatkom razbijanja i gonjenja neprijatelja.

Od svih borbenih poredaka koje je primenjivao, Suvorov je najveći značaj pridavao kolonama. To je vrsta poretka koja se odlikuje elastičnošću i silinom udara na izabranom pravcu. Taj poredak najviše je primenjivao u borbenim dejstvima sa

²⁵ Uočavajući te sposobnosti kod Suvorova, vojni teoretičar Džubokaž ističe: „Kada se on pojavljivao pred protivnikom, to je on sve već bio predvideo ranije. Ali ako nekakav slučaj ili lokalna situacija zahtevaju promene, on ih je izrađivao sa takvom brzinom da niko to nije mogao primetiti da li je ta promena proizvoljni proizvod datog trenutaka ili ispunjavanje prvobitne odluke“ (J. V. Čujev, J. B. Mihajlov, *Prognoziranje u vojsci*, prevod s ruskog, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980, str. 167).

francuskom armijom. U vezi sa tim, isticao je: „Oni ratuju kolonama, pa je potrebno da i mi njih tučemo kolonama“. I tukao ih je – bez obzira na to što je francuska armija u to vreme smatrana jednom od najjačih armija u Evropi. Ponekad je Suvorov, suprotno svim pravilima, upućivao konjicu na juriš i na utvrđene položaje, i uvek je postizao uspeh. Dakle, uvek je radio drugačije i uvek pobeđivao.

Iznenadjenje, kao veoma značajan činilac pobede, Suvorov je stalno primenjivao. Neprijatelj nije nikada mogao unapred da zna šta će Suvorov učiniti. Neprekidno je iznalazio nove načine da pretekne, prevari i zbuni neprijatelja – kako po mestu i vremenu, tako i po načinu dejstva.

Brzini i značaju vremena Suvorov je pridavao poseban značaj. „Novac je skup; ljudski život je još skuplji; ali vreme je skuplje od svega“.²⁶ Propušteno vreme je nenadoknativ gubitak – naglašavao je.

Suvorov nije insistirao samo na brzini donošenja odluke nego i na njenom sprovođenju. Isticao je da „jedna minuta odlučuje o ishodu bitke, jedan sat o uspehu pohoda, jedan dan o sudbini carstva...“, kao i to da on „ne dejstvuje po satima nego po minutama“.²⁷

Uočavajući značaj vremena, Suvorov je neprekidno insistirao na manevru i kondiciranju vojnika. Smatrajući da „sva tajna manevra leži u brzini marševanja“, neprekidno je insistirao na izdržljivosti i brzini hodanja. Vojnike je podvrgavao rigoroznim kondicionim vežbama: marševanju na velike daljine, plivanju, prelasku preko teških terena, preskakanju prepreka i slično.

Manevri u Suvorovljevim pohodima odlikovali su se jednostavnošću. Prosečna dužina dnevnog marša iznosila je 30 – 50 kilometara. Proračun marša najčešće je bio sledeći: posle prvih osam kilometara – kraći zastanak, posle sledećih osam kilometara – duži zastanak (četiri sata za obedovanje), posle obedovanja osam kilometara marša pa kraći odmor i, posle poslednjih osam kilometara – konak. Marševanje je, po pravilu, izvodio noću, a odmarao se danju. Manevri koje je Suvorov izvodio imali su veoma visok tempo, što se može videti iz analize nekoliko primera. On je, na primer, u

²⁶ B. V. Menning, *isto*, str. 12.

²⁷ *Isto*.

novembru 1786. godine iz Ladoge do Smolenska prešao odstojanje od 850 kilometara za 30 dana. U jesen 1769. godine sa Suzdaljskim pukom prešao je rastojanje od Minska do Praga – ukupno 600 kilometara, za 12 dana. U avgustu 1794. godine izveo je pohod dug 300 kilometara za osam dana, ili prosečno 37 kilometara na dan. U junu 1799. godine Suvorov je u severnoj Italiji, krećući se u susret Mekdolandu, sa 25.000 vojnika, za jedan dan prešao 50 kilometara.²⁸ Čuven je i njegov pohod preko Alpa, koji je prema značaju i teškoćama ravan Hanibalovom.

Visokim tempom i iznenađenjem koje je priređivao protivniku Suvorov je uvek nadoknađivao nedovoljnu brojnost svojih jedinica. U dejstvima je uvek ispoljavao inicijativu i protivniku nametao svoju volju. U vezi s tim, zahtevao je: „Ne tumarati kao kokoš, već ići kao jelen“; „Iznenaditi-pobediti... neprijatelj misli da si ti na sto, dvesta vrsta od njega; a ti, udvoji divovski korak i navalni brzo i iznenadno. Neprijatelj peva, zabavlja se, čeka te sa širokog polja, a ti naleti na njega iz strmih planina, iz neprolaznih šuma, kao grom iz vedra neba, ubijaj, navaljuj, obaraj, bij, goni, ne daj mu da dođe k sebi; ko je uplašen, taj je upola pobeđen: u strahu su velike oči, od jednog će mu se učiniti desetorica.“²⁹

Kao vojskovođa, Suvorov se zalagao za smeo i odlučan napad po slabijim snagama neprijatelja. On je napad – „probojni juriš“ smatrao osnovnim vidom borbenih dejstava. U vezi sa tim, isticao je da neprijatelja treba direktno napasti tamo gde je najosetljiviji. Ne treba mu se približavati bojažljivo, provlačeći se obilaznim putevima, jer se tako komplikuje napad. Smatrao je da se ishod može rešiti samo smelim i odlučnim napadom, a da na pobedu može računati samo onaj koji je odvažan i koji smelo i direktno ide na neprijatelja.³⁰ Napadu je, kad god je to vreme dozvoljavalo, prethodilo izviđanje protivnika. Ako uslovi nisu dozvoljavali, napad je počinjao i bez prethodnog izviđanja. Prema njegovom shvatanju, napad treba izvesti energično i organizovano, svim snagama – prvenstveno u bok i pozadinu protivnika. Napad na

²⁸ A. N. Bogoljubov, *isto*, str. 34.

²⁹ Rotmistrov, *Istorija ratne veštine I*, prevod s ruskog, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1966, str. 194.

³⁰ *Isto*, str. 169.

slabiji bok je najefikasniji. Nerazumno je napasti jači bok, naročito ako je zaštićen šumom. Napad iz pozadine je vrlo dobar, ali samo za manje snage. Jedna celokupna vojska teško da može neprijatelju prići iza leđa.³¹ Povlačenje u jurišu za njega je bilo isto što i izdaja. Oficire koji su mu o tome govorili, direktno ili indirektno, oštro je korio rečima: „Korak unazad je smrt“!

Napad je najčešće završavao gonjenjem neprijateljevih snaga, jer bi „nedosečena šuma mogla ponovo izrasti.“ On je zahtevao da se ništa ne štedi, da se ne obazire na teškoće, nego da se neprijatelj goni danonoćno, sve do potpunog uništenja ili predaje. Pod tim zahtevom nikako nije podrazumevao nerazumno, bezrazložno srljanje, već unapred organizovanu i dobro smišljenu akciju koja će dovesti do pobeđe nad protivnikom.

Odbranu je smatrao dopunskim vidom borbenih dejstava. Nju i odstupanje primenjivao je samo u izuzetnim situacijama, ali „ne radi toga da bi pobegeo već da bi ponovo napao“. Smatrao je da ratna veština podrazumeva elastičnost, pokretljivost, umeće da se izbegnu nepotrebni gubici, makar i po cenu ustupanja određenih (manje značajni) položaja. U vezi s tim pisao je austrijskom generalu Kraju: „Ustupljeni položaj može ponovo da se zauzme, a gubitak u ljudstvu je nenadoknadiv.“³²

Rezultati Suvorevljevih borbenih dejstava bili su zadivljujući. U rusko-turskom ratu 1787–1791, kod Rimniku Serata, uz pomoć generala Koburga, manjim snagama potukao je (22. septembra 1789) brojniju tursku vojsku; u rusko-turskom ratu 1768–1774, kod Kozludže (9. juna 1774), sa 8.000 ljudi, potukao je tursku vojsku od 40.000 vojnika, a na reci Trebiji (18. juna 1799) francuske snage. Rezultati koje je postizao, pored ostalog, odraz su nesalomljive snage volje, kao jednog od osnovnih njegovih kvaliteta. U sprovođenju odluka nije priznavao nikakve prepreke, a svaki njegov postupak bio je razuman. Stoga, ne samo da nije bio pobeđivan, već je sve pobeđe postizao uz relativno male gubitke, koji su bili i po nekoliko puta manji od protivnikovih.³³

³¹ B. L. Hart, *isto*, str. 96–97.

³² N. M. Korobkov, *isto*, str. 10.

³³ *Isto*, str. 10.

Na osnovu navedenog, može se zaključiti da uporna višegodišnja borba za nove taktičke postupke i razvoj ratne veštine uopšte, kao i velika borba protiv ruskog samodržavlja, svedoči o svim teškoćama na koje je Suvorov nailazio u svojoj praktičnoj delatnosti. Carska vlada mu nije uvek ukazivala poverenje, bez obzira na njegovu visoku odanost, ugled koji je uživao i rezultate koje je postizao. Više godina njemu su poveravane drugorazredne dužnosti, a u izuzetnim situacijama dopušteno mu je da komanduje i krupnim jedinicama.

Bez obzira na sve te teškoće, Suvorov je ispisao novu stranicu u istoriji ruske ratne veštine. Oslanjajući se na prvoklasne borbene kvalitete ruskih vojnika, na njihovu hrabrost, disciplinovanost i odanost, Suvorov je otkrio novu taktiku upotrebe starog oružja i postavio temelje Napoleonovoj kolonskoj uništavajućoj strategiji.

Iz njegovih radova čitalac lako uočava osnovne principe ratne veštine; osnovne principe, faktore i elemente procesa rukovođenja; odnos prema faktorima vojne moći; odnos prema čoveku kao njenom osnovnom činiocu i uticaj borbene obuke na njegovo formiranje.

Prema A. A. Komorovu, značaj Suvorova nije samo u njegovom naglašavanju progresivne obuke i brige za vojnika nego i na isticanju jednostavnosti, jasnoće i realizma. Komarov zaključuje da „takvi aspekti njegovog pedagoškog sistema... zvuče potpuno savremeno“.³⁴

Gotovo dva veka posle njegove smrti principi obuke koje je dao i dalje su relevantni, i to ne samo za Ruse.

Uslovi i vreme zahtevaju ličnost određenih kvaliteta. U ovom napisu pokušali smo da ukažemo kako na pozitivne, tako i na negativne momente koji su uticali na formiranje jedne od tih ličnosti – Suvorova. Iz analize Suvorova, kao vojskovođe i vojnog mislioca, jasno se uočava da efikasnost rada u vojnom pozivu zahteva celovito angažovanje svakog oficira – naročito onih koji se nalaze na komandnim dužnostima.

³⁴ B. V. Menning, *isto*, str. 20.

S U M M A R Y

ALEKSANDR SUVOROV – THE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE
AND THE BASIC CHARACTERISTICS OF HIS TIME

Aleksandr Vasilievich Suvorov was a general and military thinker whose overall work was in his time and immediately after his death disputed and contested by the high nobility, imperial court and some of military theoreticians of the czarist Russia. His advanced ideas and original solutions were disputed even by the Czar Paul I himself, who was a follower and advocate of the obsolete Prussian system of training of soldiers and theory and practice of the art of war. Under the Czar's direct influence many students of the art of war and military historians of that time ascribed a great military success of Russia rather to the czarist regime and different cultural and other factors than to Suvorov, who was one of the basic creators of all significant military victories of Russia of that time. Only several years after his death, however, the new generations perceived the advantages of his theoretical postulates and original practical solutions adapted to Russian circumstances and environment. These postulates and solutions have not lost much of their value up to our time.

R E S U M E

ALEXANDRE SOUVOROV – LA POLITIQUE DE L'EMPIRE RUSSE
ET LES CARACETRISTIQUES FONDAMENTALES DU TEMPS

Alexandre Vasilevic Souvorov appartient au groupe des commandants suprêmes et des savants militaires dont l'oeuvre a été discuté et mis en question même pendant sa vie de la part des nobles, du camarilla et de certains savants militaires dans la Russie Tzariste. Ses résolutions originales et pensée modernes ont été mises en question de la part du tzar Paule I, qui a été le partisan du système prusse très ancien de l'entraînement des soldats et de la théorie et de la pratique de l'art de guerre. Sous l'influence immédiate du tzar, de nombreux historiens ont décrit les succès militaires de la Russie comme les mérites du système tzariste et non comme les mérites de Souvorov comme un des acteurs de toutes les victoires importantes de cette époque. Quelques ans après la mort du général, les générations qui sont venues ont vu les avantages des options théoriques et l'originalité des résolutions pratiques du général adoptées aux conditions spécifiques russes qui sont actuels jusqu'à maintenant.

P E 3 Ю M E

АЛЕКСАНДР СУВОРОВ – ПОЛИТИКА РУССКОЙ ИМПЕРИИ
И ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ ЭПОХИ

Александр Васильевич Суворов принадлежит к группе полководцев и военных мыслителей, совокупное дело которого при его жизни и непосредственно после смерти оспаривалось высоким дворянством, придвор-

ными и некоторыми военными теоретиками в царской России. Его оригинальные решения и передовые идеи оспаривались и самим царем Павлом I, который был поборником устаревших прусских систем обучения солдат и строительства теории и практики военного искусства. Под непосредственным влиянием царя и многие другие толкователи и историки большие военные успехи России приписывали царскому режиму, различным культурным и другим факторам, а не Суворову, как одному из главных творцов всех значительных побед своей эпохи. Только несколько лет после его смерти, грядущие поколения достойно оценили преимущества его теоретических установок и оригинальных практических решений, которые были приспособлены к специфическим русским условиям, и которые в наибольшей степени и по сей день являются исключительно актуальными.

Kritički osvrti

Kompleksan prilaz sistemu planiranja razvoja i finansiranja oružanih snaga SFRJ

(Jovan Matović, *Planiranje razvoja i finansiranje oružanih snaga*,
Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1990)

Pukovnik mr *MIRKO IVANČEVIĆ*

U knjizi *Planiranje razvoja i finansiranje oružanih snaga*, autor mr Jovan Matović razmatra specifičnosti finansiranja oružanih snaga uopšte, i analizira vojne izdatke u svetu i njihov uticaj na privredne tokove zemalja, upečatljivo odslikavajući sa ekonomskog aspekta pogubnost trke u naoružavanju, koja je kulminirala osamdesetih godina ovoga veka. Međutim, šteta je što za tu analizu autor nije koristio novije podatke o vojnim izdacima.

Dalje, u knjizi se analizira dosadašnji razvoj sistema planiranja i finansiranja JNA, počev od tipičnog budžetskog do savremenog integralnog planiranja razvoja organizacije, materijalne osnove i kadra, dajući, pri tome, bez dovoljno osnova, Ustavu iz 1974. godine ključnu ulogu i značaj u promeni sistema planiranja i finansiranja u JNA. Autor posebno analizira mesto i ulogu Vojnog servisa u sastavu Narodne banke Jugoslavije, koji obavlja bankarske poslove za potrebe narodne odbrane. Potom istražuje mogućnosti i pravce daljeg usavršavanja sistema planiranja razvoja i finansiranja JNA, uzimajući kao oslonac tog istraživanja savremeni sistem planiranja, programiranja i pripreme budžeta (sistem 3 PB), koji se koristi u oružanim snagama SAD i drugim zemljama Zapada.

U knjizi je prikazana kompleksna problematika sistema planiranja razvoja i finansiranja oružanih snaga, a izvršena istraživanja dobra su podloga za dalji rad na usavršavanju tih sistema, čime je knjiga mr Jovana Matovića opravdala svoje izlaženje.

Knjiga *Planiranje razvoja i finansiranje oružanih snaga*, autora mr Jovana Matovića, general-potpukovnika u penziji, verovatno će zainteresovati starešine koji se profesionalno bave problemima planiranja i finansiranja oružanih snaga, posebno JNA, ali i druge čitaoce koji su svedoci sve većih teškoća u finansiranju JNA i obezbeđenju stabilnih izvora sredstava finansiranja. O toj oblasti se relativno malo piše, te

iz nje ima malo stručnih radova u kojima se analiziraju problemi i tako doprinosi njihovom rešavanju. Zato je svako delo iz te oblasti dobrodošlo, pogotovu ako autor zadovolji interes čitalaca na pravi način.

Sa tog stanovišta, pokušaćemo da kritički ocenimo navedeno delo, odnosno da sagledamo koliko je odgovorilo aktuelnim problemima planiranja razvoja i finansiranja oružanih snaga, posebno JNA, i kakva nam rešenja nudi. Taj kriterijum možda nije potpuno objektivan, možda postavlja isuviše stroge, pa i specifične zahteve, iz kojih će neminovno proizići i stroža kritika nekih delova knjige, što, nadamo se, neće umanjiti njenu ukupnu vrednost.

U *predgovoru* autor kaže da je rad pokušaj da se kritički oceni sistem planiranja razvoja i finansiranja u našim oružanim snagama i sagledaju tendencije razvoja tog sistema. U osnovi, on to i jeste, u većoj ili manjoj meri, zavisno od oblasti ili perioda na koji se odnosi. Negde je autorovo izlaganje za čitaoca potpuno jasno, precizno, potkrepljeno pravim činjenicama i podacima, a zaključci su logični i predlozi prihvatljivi. Međutim, neka izlaganja su nejasna i površna, a mestimično se analiziraju i zastareli podaci. Na nekoliko mesta pogrešno su ispisani brojevi, pa se može steći utisak da su matematičke operacije nekorektno urađene (što se moglo izbeći brižljivim iščitavanjem teksta u korekturi ili pratećim ispravkama uz knjigu).

Autor je knjigu podelio na četiri dela, sa deset poglavlja. *Prvi deo* nosi naziv *Specifičnosti finansiranja oružanih snaga, vojni izdaci i njihov uticaj na ekonomiju zemlje*. U njemu autor prvo navodi neophodne definicije i sistematizacije finansijskog i fiskalnog sistema u svetu i u nas kao osnovu za shvatanje sistema finansiranja oružanih snaga.

Jugoslovenski koncept finansijskog sistema, u širem smislu, obuhvata monetarne, kreditne, bankarske, poreske i budžetske mere i instrumente za regulisanje tekuće ekonomske politke, uključujući poslovne finansije i finansije osiguranja. U užem smislu, finansijski sistem obuhvata javne prihode i javne rashode, odnosno budžetski sistem i javne fondove. Finansijski sistem treba da ostvaruje sopstvenu ravnotežu, koja je preduslov za ravnotežu ekonomskog sistema.

Fiskalni sistem, kao podsistem finansijskog sistema, obuhvata poreski i budžetski sistem. On zahvata novčane tokove

između društveno-političkih i interesnih zajednica, s jedne, i privrednih organizacija i pojedinaca, s druge strane. Proces otpočinje stvaranjem javnih prihoda, a zatim se nastavlja stvaranjem javnih rashoda. Time se javni prihod, zahvaćen iz dohotka i akumulacije privrednih organizacija i pojedinaca, reintegriše u nacionalne ekonomske tokove putem javnih rashoda.

U razmatranju finansijskog i fiskalnog sistema autor se zaustavlja na ustavnim reformama iz 1974. godine. Međutim, bilo bi dobro da je dao kritičku analizu tog sistema, uređenog Ustavom iz 1974. godine, i time barem nagovestio burne promene koje se sada dešavaju u našem ekonomskom sistemu i privrednoj reformi.

Autor se osvrće i na finansiranje funkcija države iz budžeta, tj. na finansiranje javnih potreba (opšte i zajedničke). U većini država u svetu tokom ovog veka rast državnih rashoda je brži od rasta nacionalnog dohotka, što je posledica ne samo povećanja javnih potreba već i povećanja ekonomskih funkcija države. Ima neka racionalna granica opterećenja nacionalnog dohotka državnim rashodima. Neki ekonomisti, na primer, Pael Samuelson, smatraju da je do 25 odsto, ali nema dokaza da bi izdvajanja i iznad tog procenta od nacionalnog dohotka izazvala diskontinuitet u reproduktivnom ciklusu privrede. Učešće rashoda države u društvenom proizvodu nekih evropskih zemalja kreće se od 14 (Jugoslavija) do 25 (Danska), ili čak 27 odsto (Švedska). Ti podaci odražavaju i opštedruštveni standard tih zemalja, jer državni rashodi, po pravilu, obuhvataju izdvajanja za obrazovanje, nauku, kulturu, zdravstvo, socijalno osiguranje, odbranu i troškove administracije. U našem društveno-ekonomskom i političkom sistemu znatan iznos sredstava opšte i zajedničke potrošnje raspoređuje se preko budžeta na nivoima društveno-političkih zajednica. Učešće budžetskih prihoda društveno-političkih zajednica u nacionalnom dohotku postepeno se smanjuje, počev od 1980. godine. Savezni budžet, koji čini nešto više od 50 odsto ukupnih budžetskih sredstava društveno-političkih zajednica, takođe procentualno opada u nacionalnom dohotku.

Mehanizam planiranja i finansiranja oružanih snaga, kao velikog potrošača budžetskih sredstava, mora biti usklađen s ekonomskim i finansijskim sistemom zemlje, ali mora da

zadrži i svoje specifičnosti, zbog specifične funkcije, zadataka i strukture oružanih snaga. Pre svega, oružane snage nemaju jedinstven izvor finansiranja: Teritorijalnu odbranu finansiraju društveno-političke zajednice i privredne organizacije, a jedinice i ustanove Jugoslovenske narodne armije finansiraju se iz budžeta federacije po jedinstveno utvrđenim principima, nezavisno od toga u kojem se delu zemlje nalaze. Zatim, vojne jedinice i ustanove ne daju svoj „proizvod“ za tržište i vrednost toga rada ne može se iskazati i uporediti sa drugim proizvodima i uslugama. To su neki od razloga za traženje specifičnih rešenja za planiranje i finansiranje vojske da bi se obezbedila što racionalnija upotreba sredstava.

U razmatranju budžeta federacije autor polazi od toga da se savezni budžet formira po modelu kvota, tj. da republike i pokrajine u vidu kvota izdvajaju sredstva za finansiranje funkcija federacije, i daje krikliku tog modela. Međutim, ne može se tvrditi da se sada naš savezni budžet formira po modelu kvota kada se sredstva za finansiranje funkcija federacije pretežno obezbeđuju iz izvornih prihoda federacije (osnovni porez na promet, carina i drugo), a samo preostali deo iz doprinosa republika i autonomnih pokrajina. Taj kvotni deo poslednjih godina čini svega 8–12 odsto ukupnih prihoda budžeta.

Konstatacija (str. 26) da se likvidnost oružanih snaga održava delovanjem Narodne banke Jugoslavije zahteva dodatna objašnjenja, jer navodi čitaoca na pogrešan zaključak da Narodna banka, čim oružanim snagama ponestane finansijskih sredstava, priskače sa svojim sredstvima. U stvari, postoji samo zakonska mogućnost da se, radi premošćavanja neusklađenosti priliva sa planiranim rashodima, federacija, pa i JNA, može zaduživati kod Narodne banke Jugoslavije, ali pod strogo utvrđenim uslovima. Međutim, uvođenjem mera kreditno-monetarne politike u okviru privredne reforme, te mogućnosti su sve manje. Tako je, na primer, u 1990. godini bilo izričito zabranjeno da se federacija zadužuje bilo kod Narodne banke Jugoslavije, bilo kod poslovnih banaka. Stoga je JNA poslednjih godina izuzetno osetljiva na neredovan priliv sredstava u budžet federacije, jer se to neposredno odražava na njenu likvidnost.

U prvom delu knjige najveću pažnju privlači *Treće poglavlje – Vojni izdaci i njihov uticaj na ekonomiju zemlje*. Brojnim

podacima o vojnim izdacima u svetu i njihovom ubrzanom rastu autor i s ekonomskog aspekta upečatljivo oslikava pogubnost trke u naoružavanju, koja je kulminirala početkom osamdesetih godina ovoga veka. Naša zemlja, i pored opredeljenja za nesvrstanu politiku, u takvom okruženju nije mogla a da ne stvara jaku i modernu armiju radi očuvanja svoje bezbednosti. U seriji podataka o izdvajanju sredstava za JNA od 1945. do 1986. godine vidljivo je da učešće tih izdvajanja u nacionalnom dohotku ima tendenciju opadanja, ako se izuzmu krizne vojno-političke situacije u okruženju.

APSURDNOST TRKE U NAORUŽAVANJU

Godišnja stopa izdvajanja iz nacionalnog dohotka za vojne rashode u svetu povećava se po stopi od 10 do 12 odsto. Za vojne potrebe 1983. godine izdvojeno je u svetu oko 800, a za zdravstvo, na primer, oko 80 milijardi dolara. U 1988. godini vojni izdaci su već dostigli 1.000 milijardi dolara. Međutim, to su samo nominalni budžetski izdaci za vojne potrebe. Ukupni vojni troškovi su mnogo veći ako se uzme u obzir i okruženje, angažovanje na vojnim programima proizvodnje, zatim oduzimanje radne snage privredi, gubitak proizvodnih radnih časova, i drugo. Vojni izdaci obuhvataju sve društvene delatnosti, dobijaju poseban tretman i postaju posebna sila, povezujući se ne samo kao vojna već i kao tehnička, tehnološka, naučna, politička i industrijska struktura, stvarajući na taj način vojnoindustrijski kompleks. Navedeni podaci pokazuju da je vojna mašinerija narasla toliko da direktno ugrožava sopstvenu ekonomiju, koju navodno treba da zaštiti od spoljnog agresora, čija armija takođe ugrožava ekonomiju svoje zemlje. Tu besmisao trke u naoružavanju autor naziva apsurdom ove planete, a svojim sopstvenim analizama i analizama drugih autora razotkriva neke zablude o korisnom uticaju vojnih izdataka na privredni razvoj zemlje. Nemačko i japansko iskustvo je pokazalo da je u vreme dok te zemlje nisu imale izdatke za vojne potrebe privredni razvoj bio u usponu (iako to nije bio jedini razlog). Već pedesetih godina, kada je Nemačka formirala oružane snage, nastali su poremećaji u proizvodnim faktorima, a naročito na tržištu

radne snage. Ne može se poreći korelacija između kretanja broja radnika za vojne potrebe i broja stranih radnika u Nemačkoj u periodu od 1960. do 1967. godine. Analiza uticaja vojnih izdataka na sektore nacionalne ekonomije nameće zaključak da samo u uslovima nezaposlenosti proizvodnih kapaciteta i kada tržište ne može da apsorbuje proizvedenu robu vojna potrošnja deluje stabilizirajuće na privredne tokove.

O uticaju vojnih izdataka na tehnički progres i inovacije oprečna su mišljenja vojnih stručnjaka i ekonomista. Vojni stručnjaci tvrde da sva značajnija otkrića i tehnička saznanja potiču od istraživanja za vojne potrebe, odnosno da su se ta saznanja kasnije koristila za civilne potrebe, što je znatno uticalo na promenu tehnologije rada i povećanje produktivnosti rada u svim sferama društvene delatnosti. Zastupnici te teze smatraju da se na taj način kompenzuju negativni uticaji vojnih izdataka na druge faktore proizvodnje i da su oni neznatni u odnosu na efekte koje obezbeđuju vojni izdaci putem tehnoloških inovacija.

Nasuprot tome, veći broj ekonomista u svetu zastupa tezu o neproduktivnosti i nekorisnosti vojnih izdataka. Tehnički pronalasci mogli bi se ostvariti i bez držanja ogromnih armija, koje neproduktivno troše znatan deo nacionalnog dohotka. Autor zaključuje da se u ime tehnološkog razvoja ne može pravdati nezapamćeno gomilanje oružja, koje preti da uništi svet.

Autoru se može donekle zameriti što u tom poglavlju mestimično koristi i analizira neke stare podatke o vojnim izdacima (od pre 20, pa i 30 godina) i što se poziva na literaturu iz tog perioda. Jer, u uslovima brzog tehnološkog razvoja, rasta vojnih izdataka i velikih promena u međunarodnoj vojnoj i političkoj situaciji takvi podaci brzo zastarevaju i analize postaju neaktuelne.

PRENAGLAŠEN ZNAČAJ USTAVA IZ 1974. GODINE U SISTEMU PLANIRANJA U ORUŽANIM SNAGAMA

U drugom delu knjige autor prikazuje i analizira sadašnji sistem planiranja razvoja i finansiranja Jugoslovenske narodne armije. Pri tome, čitav posleratni razvoj sistema planiranja i

finansiranja u Jugoslovenskoj narodnoj armiji deli na period do donošenja Ustava 1974. godine i period posle donošenja Ustava. Time je Ustavu iz 1974. dao osnovnu ulogu i značaj u promeni sistema planiranja i finansiranja u JNA. Mislimo da za takav pristup nema osnova. Ustav iz 1974. godine i na osnovu njega doneti Zakon o narodnoj odbrani i Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja značajno su uticali na sistem planiranja opštenarodne odbrane u smislu podružljavanja njene funkcije planiranja i finansiranja do najsitnijih društvenih ćelija (osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice), na osnovama samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. Međutim, ti zakoni i metodologije planiranja donete na osnovu njih nisu značajno uticali na sistem planiranja razvoja JNA, pa ni oružanih snaga u celini. Sistem planiranja razvoja JNA usavršavao se i razvijao prema zahtevu stalne racionalizacije organizacije i metodologije, koristeći iskustva stranih armija i dostignuća u razvoju naučnih metoda i tehnika analiza i planiranja. Više je slučajna podudarnost donošenja Ustava s uvođenjem savremenog sistema planiranja razvoja u naše oružane snage, čije su izučavanje, razrada i uvođenje obavljani u periodu od 1971. do 1975. godine. Prema tome, temelji sadašnjeg sistema planiranja razvoja JNA i OS u celini postavljeni su 1975. godine, i od tada su samo usavršavani i dograđivani prema razvoju organizacija oružanih snaga, metoda i tehnika analiza i planiranja i informacione osnove. Zbog nepoštovanja takvog toka događaja u razvoju sistema planiranja u JNA javljaju se i pogrešna obeležavanja karakterističnih sistema planiranja po periodima. Tako se, na primer, u poglavlju o karakteristikama sistema planiranja posle 1970. navode, u stvari, karakteristike sistema koji je uveden od 1975. godine; zatim je prelomna godina čas 1975, čas 1974, i slično. Sve to zbunjuje čitaoca, jer često ne zna koji se sistem prikazuje i analizira. No, ako se zanemari ta vremenska nesistematičnost i ako se četvrta i šesta glava razmatraju kao celina, u knjizi je dobro prikazan celokupni razvoj sistema planiranja u JNA, naglašene su njegove značajne karakteristike i navedene kritičke ocene.

Sistem planiranja je prolazio kroz više faza – od tipičnog budžetskog planiranja rashoda do savremenog integralnog planiranja razvoja organizacije, materijalne osnove i kadra, sa

potrebnom decentralizacijom funkcije planiranja, do osnovnih jedinica četvrtog nivoa, saglasno decentralizaciji rukovođenja i komandovanja. Funkcija planiranja je u neposrednoj nadležnosti komandanta, koji je odgovoran i za sprovođenje planova. Funkcijom planiranja obezbeđuje se plansko usmeravanje razvoja svakog elementa pojedinačno i oružanih snaga u celini. Metodologijom je obezbeđeno da se srednjoročni planovi razvoja i godišnji planovi zadataka i finansiranja izrađuju po jedinstvenoj strukturi zadatka, što omogućuje primenu informatike i praćenje sprovođenja planova po delovima i u celini. U planiranju zadataka i finansijskih sredstava primenjuje se bilansni metod, tj. zadaci i sredstva potrebna za njihovo obavljanje planiraju se u okviru raspoloživih sredstava. Kao posledica takvog opredeljenja definisani su standardni zadaci, koji su nosioci troškova. Vezivanjem troškova za zadatke postiže se njihovo vrednosno dimenzionisanje, što je omogućilo da se zadaci redovne delatnosti u potpunosti normiraju i planiraju na osnovu brojnih stanja jedinica normiranja.

VOJNA JEDINICA ILI USTANOVA – INTEGRALNI SISTEM RESURSA

Autor u šestoj glavi opisuje i analizira *sistem planiranja* koji je uveden 1974. godine, ne uzimajući u obzir dosadašnja važna usavršavanja tog sistema, posebno 1979. i 1984. godine. Stoga su neke njegove ocene i kritike prevaziđene i neaktuelne. Međutim, tačna je ocena da standardni planski zadaci postavljeni klasifikacijom ne mogu (samo oni) biti osnova za ocenu borbene efikasnosti vojne jedinice, niti se njena borbena gotovost može dovoditi u odnos s ulozenim sredstvima po zadacima važeće klasifikacije. Autor smatra da zadatak vojske nije ishrana, odevanje, smeštaj, održavanje i remont itd. Vojni zadatak u smislu planiranja trebalo bi da bude kombinacija sredstava, ljudstva, materijala, i infrastrukture, koja čini određeni vojni potencijal, vojnu silu, vojnu podršku ili drugu vojnu izvršnu funkciju. Iz toga proizlazi da bi zadatak trebalo da predstavlja vojna jedinica ili ustanova, kao integralni sistem resursa. Tu postavku autor kasnije koristi kao polazište za predlaganje daljeg usavršavanja sistema planiranja.

Uporedo s analizom sistema planiranja, autor izlaže i analizira *sistem finansiranja* u JNA. Pri tome dobro uočava i objašnjava organsku vezu između planiranja i finansiranja. Ako planiranje u Armiji ima zadatak da svojim principima, metodama, modelima, sistemima i tehnikama objedini vojne resurse (organizacijski, ljudski, materijalni itd.) kroz zadatke i jedinice, onda finansiranje svojim mehanizmima (organizacija, tokovi, instrumenti) treba da omogući strujanje novčanih sredstava kroz sve kanale armijskog organizma. Sistemu planiranja prilagođava se finansijska organizacija, finansijski tokovi i finansijski instrumenti. Finansijska služba, koja obavlja sve funkcije finansijskog poslovanja za potrebe mirnodopske i ratne armije, razvijala se uporedo sa razvojem Armije i prema razvoju sistema planiranja. Do 1983. godine imala je karakteristike klasične finansijske službe.

U 1983. godini spojeni su planiranje i finansiranje u jedinstvenu funkciju, čime je omogućeno valjanije vrednovanje i uvažavanje ekonomskog činioca u svim fazama izrade i sprovođenja planova. Organi te objedinjene službe locirani su na svim nivoima planiranja i materijalno-finansijskog poslovanja, od najvišeg do četvrtog nivoa. Izvršno-finansijske funkcije obavljaju računovodstveni centri, koji su formirani pri SSNO, komandama armija (sada vojne oblasti) i njima ravnim komandama.

Autor opisuje i prikazuje tokove novčanih sredstava i njihovo kruženje u toku godine, raspodelu sredstava prema nameni (režim novčanih sredstava), zatim karakteristike finansiranja jedinica i ustanova, nabavki naoružanja i vojne opreme, finansiranja naučnoistraživačkog rada, stambene izgradnje, kapaciteta za proizvodnju naoružanja i vojne opreme, penzionog, invalidskog i zdravstvenog osiguranja. Režim novčanih sredstava razvio se od klasičnih budžetskih partija i pozicija do podele sredstava na osnovne namene: za razvoj i opremanje, za redovnu delatnost i za posebne namene. Autor kritikuje takvu podelu, naročito to što su u sredstva za redovnu delatnost svrstana i sredstva za izgradnju vojnograđevinskih objekata, koja su osnovna sredstva i spadaju u kategoriju investicija. Zato smatra da je bolja podela i usmeravanje finansijskih sredstava na dve glavne delatnosti i namene: borbenu gotovost i elemente standarda.

U finansiranju vojnih jedinica i ustanova primenjuju se dva osnovna načina: putem budžeta i po principu sticanja i raspodele dohotka. Jedno vreme (od 1970. do 1975. godine) primenjivan je i kvotni način, koji je, u stvari, bio budžetski, s elementima stimulatavnijeg nagrađivanja i vezivanja troškova za zadatke. Kvotni način finansiranja imao je brojne slabosti, zbog čega je ukinut, a ustanove su prešle na budžetski način finansiranja. Način finansiranja po principu sticanja i raspodele dohotka (kod ustanova koje se bave proizvodnom ili uslužnom delatnošću) autor smatra stimulatavnijim od budžetskog, jer se mogu ispoljiti ekonomski principi kao rentabilnost, produktivnost i ekonomičnost. Autor, međutim, ne ulazi u dublje analize i ne dokazuje svoje tvrdnje, pa se može postaviti pitanje da li su one tačne, naročito u sadašnjim uslovima, koje nameće privredna reforma i smanjeni obim sredstava za finansiranje Armije.

Analizirajući i ocenjujući sistem finansiranja i materijalno-finansijsko poslovanje, autor posebnu pažnju posvećuje načinu naturalnog snabdevanja jedinica na tzv. vojnom tržištu, putem veza pozadinskog obezbeđenja (skladišta, baze, servisi itd.). Smatra da su u takvom sistemu obračunski odnosi i veze između jedinica i tih pozadinskih ustanova veoma složeni, iako se ne vrši efektivno plaćanje, već se dugovno-potražni odnosi knjigovodstveno probijaju i prenose sredstva sa plana jedinice na plan snabdevačke baze, i da je to najveći nedostatak sadašnjeg sistema finansiranja i poslovanja.

Povodom izlaganja sistema finansiranja mogla bi se dati navedena primedba da će čitalac lakše pratiti razvoj tog sistema i sagledati njegovu celinu ako čita u kontinuitetu odgovarajuća poglavlja iz četvrte i šeste glave. Pri tome, ipak mu ostaje neshvatljivo detaljno opisivanje i prikazivanje sistema finansiranja iz, na primer, 1965, dok sisteme posle 1975. godine gotovo nije prikazao, a pogotovu ne sadašnji sistem. Čitaocu ne može biti jasno ni zašto se prilikom prikazivanja ulaganja za borbenu gotovost i elemente standarda navode podaci za neke strane armije za period od 1967. do 1972. godine (za italijansku armiju za 1963, a za JNA za 1975. godinu), i kako se na osnovu tako neuporedivih podataka izvodi zaključak da su ti odnosi u nas najpovoljniji.

UTICAJ SAVREMENOG SISTEMA PLANIRANJA NA PLANIRANJE RAZVOJA I FINANSIRANJE U NAŠIM ORUŽANIM SNAGAMA

Treći deo knjige ima, po našem mišljenju, najveću vrednost s aspekta *istraživanja mogućnosti i pravaca daljeg usavršavanja sistema planiranja razvoja i finansiranja Jugoslovenske narodne armije*. Kao osnovu za to istraživanje autor uzima savremeni sistem planiranja razvijen u oružanim snagama SAD, a kasnije i u drugim zemljama Zapada, poznat pod nazivom *Planiranje, programiranje i priprema budžeta (3 PB)*. U tom sistemu osnovni proces se odvija prema sledećem: utvrđuju se ciljevi i zadaci oružanih snaga; za svaki zadatak i postizanje određenog cilja određuje se sistem (organizaciona celina materijalno-tehničkih sredstava, ljudstva i infrastrukture) ili više sistema koji su osposobljeni za obavljanje zadataka; za svaki sistem izrađuje se program, raščlanjuje se na sastavne delove (potprogrami i elementi programa), a za svaki element programa procenjuju se potrebni resursi za period od pet godina i za svaku godinu pojedinačno. U dinamičkom sistemu taj proces se stalno preispituje, analizira i traže najpovoljnija rešenja. Zato je analiza sistema, kao skup analitičkih metoda i tehnika za iznalaženje optimalne varijante kojom se postiže cilj, nezaobilazna u sistemu 3 PB. Autor ocenjuje da postojeći sistem planiranja koji se primenjuje u nas ima mnogo elemenata sistema 3PB, na primer, klasifikacija zadataka, sistem obračuna između jedinica, integralnost planiranja, decentralizacija, i drugo.

U metodološkom pristupu primeni sistema 3PB u JNA, prema autorovom predlogu, plan razvoja JNA sastojao bi se od određenog broja glavnih programa, programa, potprograma i elemenata programa. Takvo klasiranje zadataka značajno menja sistem planiranja. Sa planiranja troškova prešlo bi se na planiranje razvoja borbene efikasnosti jedinica i ustanova, pri čemu alternativni troškovi pojedinih programa služe kao indikator za izbor najpovoljnije varijante. Lista glavnih programa trebalo bi da bude takva da se dobije sistematičan pregled oružanih snaga. Tako, na primer, za glavne programe autor predlaže: sistem komandovanja, KoV,

RV i PVO, RM, škole, naučnoistraživački rad i opitne centre. Programi i potprogrami bi bili veće organizacione celine u okviru glavnih programa. Osnovna planska veličina bio bi elemenat programa koji bi odgovarao, na primer, jedinici – ustanovi ranga puka – brigade ili drugoj osnovnoj organizacionoj celini ljudstva, tehničkih sredstava i infrastrukture namenjenoj za obavljanje određenih zadataka u funkciji odbrane. Na osnovu fizičke strukture elementa programa utvrđuju se vrste i obim troškova za svaku godinu u periodu od pet godina, na primer, plate i drugi lični izdaci, podrška ljudstva, nabavka borbenih sistema, remont, izgradnja objekata itd. Značajno je da se za elemenat programa vežu svi troškovi i ulaganja, a od elementa programa polaze svi podaci, i za resurse i za vrednosti, dok se kumuliranje obavlja u glavnom programu.

Navedeni metodološki pristup primeni sistema planiranja, programiranja i pripremanja budžeta u RV i PVO izgleda prihvatljiv, i ne mogu mu se staviti neke primedbe. Međutim, pristup je dat uopšteno, kao globalni model, pa je teško uočiti mnoštvo problema koji bi se javili u praktičnoj primeni. Bilo bi dobro da je autor istražio koliko je postojeća organizacijska struktura JNA pogodna za primenu modela programa kao zaokruženih organizacijskih celina, jer je, na primer, sektor pozadine jednim delom intervidovski, Generalštab je intervidovski i zajednički za oružane snage u celini, organizacijsko-formacijska struktura jedinica je veoma promenljiva i nestandardna, šema pozadinskog obezbeđenja je veoma složena itd. Sve to uslovljava da model *3PB* u predviđenoj primeni izgubi svoj osnovni instrument: mogućnost primene analize i ocene troškova – efikasnosti za svaki program, za svaku jedinicu. Radi informisanja čitalaca treba reći da su u dogradnji sistema planiranja činjeni pokušaji da se uvede programski model planiranja, ali iz navedenih razloga i poteškoća koje iz toga proizilaze nije mogao praktično da se sprovede. No, to nije razlog da se umanju autorov doprinos u toj oblasti. Naprotiv, on je mnoge elemente sistematizovao, definisao uslove i polazišta i stvorio dobru podlogu za dalje napore u tom pravcu.

Prema predloženom modelu planiranja, i sistem finansiranja bi morao da se prilagodi finansiranju programa i njihovoj realizaciji. Finansijska sredstva za redovnu delatnost, prema tome modelu, dodeljivala bi se elementu programa (puk,

brigada, i druga organizaciona celina tog nivoa) u vidu kvote preko žiro-računa vojnoračunovodstvenog centra. Ostala finansijska sredstva usmeravala bi se na armijske strukture koje su, prema nadležnosti, određene za centralizovanu realizaciju tih planova. Tako, na primer, na prvom i najvišem nivou objedinjavale bi se i centralizovano realizovale potrebe u opremi i naoružanju, a za sredstva redovne delatnosti jedinice bi koristile usluge jedinica baze i skladišta. Pri tome bi se, takođe, koristio knjigovodstveni obračun između jedinica i ustanova, bez efektivnog plaćanja.

Opisani model finansiranja, u suštini, odgovara sadašnjem načinu finansiranja. U završnici njegovog opisa autor zahteva da: „Na kraju godine, kada se sastavlja završni račun, elemenat programa vrši ukupno bilansiranje stanja sredstava i poslovanja i ceni efikasnost obuke i borbene gotovosti, stavljajući u odnos ukupno utrošena sredstva sa postignutim rezultatom i upoređujući te pokazatelje sa drugim sličnim jedinicama“. To je najvažniji zahtev i ključ za efikasnu primenu celokupnog modela *3PB* u planiranju razvoja, ali i najveći problem u pogledu izvodljivosti. Stoga je trebalo, umesto što se zadržao samo na načelnom opredeljenju, da ga autor dalje metodološki razradi i konkretizuje.

MESTO I ULOGA VOJNOG SERVISA U BANKARSKIM POSLOVIMA ZA POTREBE NARODNE ODBRANE

Petu glavu knjige autor je posvetio razmatranju sadašnjeg mesta, uloge i zadataka *Vojnog servisa kao specijalizovane organizacije u sastavu Narodne banke Jugoslavije*, koji obavlja bankarske poslove za potrebe narodne odbrane. Iako se nalazi u sastavu Narodne banke Jugoslavije, on ima izdvojeno poslovanje i posebno knjigovodstvo na principima poslovne banke. Na pitanje da li u budžetskom mehanizmu putem koga se finansira Armija treba banka, daje se potvrđan odgovor. Armija se finansira po složenoj šemi, koja zahvata budžetske, ali i investicione tokove. Tu se ukrštaju planovi, programi, proizvodnja, promet, uvoz, izvoz, složena domaća i međunarodna kooperacija, višegodišnja i mnogostruka. U tako složene odnose mora se ubaciti bankarska institucija da prihvati

novčane tokove i da im da prave i ekonomski efikasne tokove. Banka se u čitavom mehanizmu pojavljuje kao akcelerator, a to znači da postojeću novčanu masu u kanalima vojnih struktura ubrzava i, na taj način, njima ekonomiše. Globalno strujanje finansijskih tokova je tako podešeno da sredstva koja miruju odmah upadaju u tokove Vojnog servisa, koji im daje nove „zadatke“ i ubrzava tok. To je osnovna ekonomska prednost ubacivanja banke u finansijski sistem Armije. Sva slobodna sredstva na žiro-računima vojnih jedinica i ustanova koncentrišu se preko filijala SDK i stvaraju kreditni potencijal Vojnog servisa za kratkoročno kreditiranje vojnih porudžbina. Sredstva JNA namenjena za razvojne zadatke, koji imaju investicioni karakter, koncentrišu se u SSNO i deponuju na račune Vojnog servisa. Od tih sredstava, zatim od sredstava ustanova koje posluju po principu sticanja i raspodele dohotka, radnih organizacija koje proizvode naoružanje i vojnu opremu, štabova Teritorijalne odbrane itd., formira se kreditni potencijal Vojnog servisa, a njegov najveći deo čine sredstva JNA. Zbog specifičnosti Vojnog servisa, koji ima elemente poslovne banke a nalazi se u sastavu Narodne banke Jugoslavije, njegovu poslovnu politiku utvrđuje Savet Vojnog servisa, uz saglasnost saveznog sekretara za narodnu odbranu i Saveta guvernera Narodne banke. Autor smatra da za utvrđivanje poslovne politike Vojnog servisa nisu samo zainteresovani SSNO i Narodna banka Jugoslavije nego i proizvođači naoružanja i vojne opreme, te da u Savet Vojnog servisa treba uključiti i predstavnike tih proizvođača. Uz to se kritički osvrće i na način donošenja odluka o kreditnoj alokaciji sredstava Vojnog servisa. Odluke se donose na tri mesta: u pojedinim vojnim organima za investiciona ulaganja, u stručnim službama Vojnog servisa za kratkoročno kreditiranje, a za ostale kredite odluke donosi kreditni odbor Vojnog servisa. Pri tome, kriterijumi za alokaciju resursa nisu dovoljno definisani, niti se valjano primenjuju, što sve umanjuje ekonomsku efikasnost sredstava. Autor na kraju zaključuje da je, sa stanovišta mehanizma finansiranja oružanih snaga, Vojni servis akcelerator novčane mase i da, donekle, vrši multiplikaciju te mase, što utiče na ekonomičnost i racionalnost novčanih tokova i uvećava kreditne mogućnosti armijske ekonomike.

U posebnoj, *osmoj glavi* autor posmatra *mesto i ulogu Vojnog servisa Narodne banke Jugoslavije u savremenijem*

sistemu planiranja i finansiranja Armije i razmatra funkcije koje bi trebalo još više razviti u mobilizaciji finansijskih sredstava. Smatra da se može povećati potencijal Vojnog servisa na sledeći način: usmeravanjem štednje vojnih i građanskih lica preko štedne službe, koja bi se formirala u okviru Vojnog servisa; vezivanjem sredstava fabrika koje proizvode naoružanje i vojnu opremu; usmeravanjem dela sredstava namenjenih za kreditiranje izvoza naoružanja i vojne opreme, i usmeravanjem sredstava koja se odvajaju za potrebe Teritorijalne odbrane. Kvalitet izvora povećao bi se tako što bi se sva namenska sredstva Armije usmeravala preko posebnih računa, dobijala fondovske karakteristike i uključivala u potencijale Vojnog servisa. U vezi s donošenjem kreditnih odluka, autor predlaže da se svi zahtevi za dodelu kredita usmere preko Kreditnog odbora Vojnog servisa, koji bi te odluke donosio ili davao stručna mišljenja i preporuke organima koji donose odluke. U definisanju kriterijuma kreditne alokacije Vojnog servisa, za potpuno poštovanje vojnih prioriteta, moraju se uvažavati i ekonomski kriterijumi koji važe u poslovnim bankama u privredi. To su: tehničko-tehnološki kriterijumi, kriterijumi rentabilnosti i likvidnosti i kriterijumi zaduženosti, a autor ih prikazuje matematičkim izrazima i primerima.

O SISTEMU FINANSIRANJA TERITORIJALNE ODBRANE

Četvrti deo knjige (deveta i deseta glava) obuhvata osnovne karakteristike *sistema planiranja razvoja i finansiranja Teritorijalne odbrane*. U uvodnom izlaganju autor se vraća isuviše daleko u prošlost, pa neke postavke zvuče anahrono. No, tome je uzrok ne toliko greška autora, koliko brzina razvoja događaja i promene shvatanja u svetu i u nas. Međutim, nema opravdanja autorovo zadržavanje na detaljnoj analizi problema planiranja i finansiranja Teritorijalne odbrane od pre 30 godina da bi samo pomenuo aktuelne probleme, koji se pojačavaju u uslovima ekonomske krize i osiromašenja subjekata finansiranja. U vezi s daljim usavršavanjem sistema planiranja i finansiranja, autor smatra da postoje svi realni

uslovi da se *sistem planiranja, programiranja i pripreme budžeta* primeni i u Teritorijalnoj odbrani. Glavni programi bi bili na nivou republike, programi na nivou opština, a elementi programa bi bile jedinice i ustanove Teritorijalne odbrane.

Sistem finansiranja Teritorijalne odbrane po modelu programa bio bi složeniji, jer se mora uspostaviti finansijski mehanizam preko kojeg bi se prikupljala novčana sredstva od radnih organizacija i opština do republika, i tako prikupljena alocirala na programe. Autor vidi rešenje u mehanizmu samoupravnih sporazuma na nivou opština i društvenog dogovora na nivou republike. Očigledno, takav mehanizam sada više ne bi funkcionisao, pa treba u daljem istraživanju tražiti druge.

*

Na kraju, može se zaključiti da je knjiga mr Jovana Matovića *Planiranje razvoja i finansiranje oružanih snaga* opravdala svoje izlaženje, bez obzira na neke manjkavosti, koje su više tehničke, nego suštinske. Autor je, jasnim i pristupačnim stilom, uspeo čitaocu da prikaže kompleksnu problematiku sistema planiranja razvoja i finansiranja oružanih snaga u nas, a svojim istraživanjima stvorio je dobru podlogu za dalji rad na usavršavanju tih sistema.

S U M M A R Y

A COMPLEX APPROACH TO THE SYSTEM OF PLANNING THE DEVELOPMENT AND FINANCING THE ARMED FORCES OF S.F.R.Y.

In his book *Planiranje razvoja i finansiranje oružanih snaga* (Planning the Development and Financing of the Armed Forces) the author, M Sc Jovan Matović considers peculiarities of financing the armed forces in general, and analyses military expenditures in the world and their impact on economies of countries, vividly depicting from the economic aspect the balefulness of the arms race, which reached its peak in the Eighties. However, it is to be regretted that the author did not use the latest data on military expenditures.

In the book is further analysed the development of the system of planning and development of the Yugoslav People's Army to date, from the conventional budget funding to the modern integrated planning of development

of its organization, material basis and personnel. Thereat the constitution of 1974 is ascribed, although without sufficient justification, the key role and significance in the process of changing the system of planning and financing in the YPA. The author also analyses the place and role of the Military Service Department of the National Bank of Yugoslavia, which carries out banking operations for the needs of national defence. Thereafter he explores possibilities and directions of further development of the system of planning of the build-up and financing of the YPA, starting from the modern system of planning, programming and working out of the budget (system 3 PB), which is used in the armed forces of the USA and other countries of the West.

In the book are displayed complex problems of the system of planning of development and financing of the armed forces, and this research effort makes a sound foundation for further work on the development of these systems, which amply justifies the publishing of this book.

R E S U M E

APROCHE COMPLEXE DU SYSTEME DE PLANIFICATION DU DEVELOPPEMENT ET DU FINANSEMENT DES FORCES ARMEES

Dans le livre „Planification du développement et du financement des forces armées“, auteur Mr. Jovan Matović étudie les points spécifiques du financement des forces armées en général et fait une analyse des budgets militaires dans le monde ainsi que leur influence sur les courants économiques des payes, décrivant impressionnément les dangers de la course aux armements, qui a atteint le point culminant durant les années quatrevingt de ce siècle. Le dommage que l'auteur n'a pas utilisé les données plus récentes sur les dépenses militaires.

En suite, il fait l'analyse du système de planification et du financement de l'APY, à partir de la planification budgétaire typique jusqu'à le développement integral de planification de la base matérielle et du cadre, donnant à la Constitution de l'année 1974 le rôle clé pour le changement du système de planification et de financement de l'APY. L'auteur fait analyse particulière du Service militaire de la Banque Populaire Yougoslave qui réalise les affaires bancaires concernant les besoins de la défense populaire. En suite, il fait les recherches des possibilités et des directions de perfectionnement du système de planification du développement et du financement de l'APY, le programmation et les préparatifs du budget (le système 3 P B), qui est en application dans les forces armées des EUA et dans d'autres payes occidentaux.

Dans le livre on a montré les problèmes complexes du système de planification du développement et du financement des forces armées et aussi les recherches faites qui sont la base pour la suite du travail sur le perfectionnement de ces systèmes, ce que prouve que le livre de mr. Jovan Matović a trouvé la preuve de son appartition.

РЕЗЮМЕ

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К СИСТЕМЕ ПЛАНИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ И ФИНАНСИРОВАНИЯ ОРУЖЕННЫХ СИЛ СФРЮ

В книге *Планирование развития и финансирования вооруженных сил* автор канд. наук Йован Миятович рассматривает специфику финансирования вооруженных сил вообще и анализирует военные расходы в мире и их влияние на экономические течения стран, убедительно показывая при помощи экономического аспекта всю пагубность гонки вооружений, достигшей своей кульминации в восьмидесятые года этого века. Жаль, что для этого анализа автор не пользовался более новыми данными о военных расходах.

В дальнейшем в книге подвергается анализу имевшееся до сих пор развитие системы планирования и финансирования ЮНА, начиная с типичного бюджетного, вплоть до современного интегрального планирования развития организации, материальной основы и кадров, придавая при этом без достаточного обоснования Конституции из 1974 года существенную роль и значение в изменении системы планирования и финансирования в ЮНА. Особому анализу автор подвергал роль Военного сервиса в составе Народного банка Югославии, который занимается банковскими делами для потребностей народной обороны. Потом автор исследует возможности и направления дальнейшего совершенствования системы планирования развития и финансирования ЮНА, используя в качестве опоры для этих исследований современную систему планирования, программирования и подготовки бюджета (систему 3 РВ), применяемую в вооруженных силах США и других странах Запада.

В книге показывается комплексная проблематика системы планирования развития и финансирования вооруженных сил, а выполненные исследования являются хорошей основой для дальнейшей работы над совершенствованием этих систем, чем книга канд. наука Йована Матовича оправдывает свой выход на свет.

Veliki doprinos edukaciji mladog stručnog kadra

(Milorad Dragojević, *Borbena vozila*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1990)

Pukovnik u penziji mr *MANOJLO BABIĆ*

Knjiga dr Milorada Dragojevića, *Borbena vozila*, poslužila je autoru ovog osvrta kao povod za razmatranje aktuelnih taktičkih, operativnih i strategijskih problema u sferi raznovrsnih koncepcija projektovanja, proizvodnje i upotrebe tenkova, borbenih vozila pešadije, oklopnih automobila i protivoklopnih vozila (lovci tenkova), koji se u knjizi svestrano razmatraju.

Kako je u knjizi reč o raznovrsnim borbenim sredstvima oklopnih i mehanizovanih jedinica, sadržaj kritičkog osvrta je koncipiran tako da čitaocu skrene pažnju na pitanja koja direktno utiču ne samo na doktrinu razvoja oklopnih i mehanizovanih jedinica već i kopnene vojske u celini. Zbog toga ova knjiga, po mišljenju autora osvrta, zaslužuje pažnju šire vojnostručne i naučne javnosti, a pogotovu onih koji neposredno rade na pripremanju kadra za projektovanje, proizvodnju i tehničko održavanje borbenih vozila. U knjizi su celovito sagedana raznovrsna i, istovremeno, kontroverzna tehnička rešenja savremenih borbenih vozila i ukazano na koncepciju daljeg razvoja tih sredstava.

U izdanju Vojnoizdavačkog i novinskog centra izašla je iz štampe knjiga *Borbena vozila*, autora general-majora, profesora dr Milorada Dragojevića, diplomiranog inženjera, koja će, nadamo se, pobuditi interesovanje, kako usko stručnog, tako i šireg kruga čitalaca „Vojnog dela“.

Od istog autora, u izdanju iste kuće, izašla je 1986. godine knjiga *Tenkovi i borbena vozila pešadije – koncepcije i perspektive razvoja*, na kojoj je zasnovano novo izdanje, odnosno deo koji se odnosi na teorijsku analizu tenkova i borbenih vozila pešadije, uz inovaciju podataka o njima. Knjiga je proširena na još dve kategorije borbenih vozila – *oklopne automobile i protivoklopna vozila – lovce tenkova*. Naravno, navedena su i nova viđenja zahvaćene problematike u meri u kojoj je evoluirao razvoj borbenih vozila u poslednjih pet godina.

Knjiga *Borbena vozila* veliki je doprinos edukaciji mladog stručnog kadra u vojnim školama, prvenstveno tehničkog

komandnog profila za službu u oklopnim i mehanizovanim jedinicama (OMJ). U tome je njena najveća vrednost. Ona će dobro doći i svakom tenkisti i tehničkom oficiru OMJ, kao i licima koja rade na konstrukcijama, proizvodnji i primenjenim istraživanjima. Štaviše, svako od njih naći će u tom delu dobru osnovu za razmišljanje i praktično delovanje u traganju za optimalnim rešenjima.

Autor se potrudio da čitaocu pruži relativno velik broj činjenica, ali mu je ostavio mogućnost da sam donosi zaključke i izgrađuje svoje stavove. Otuda knjigu doživljavamo kao viđenje tokova i procesa razvoja borbenih vozila na kraju osme i početku devete decenije, sa retrospektivom kojom su obuhvaćene sve generacije od završetka drugog svetskog rata do sada.

Pošto u osvrtu na knjigu o kojoj je reč nije moguće razviti stručnu raspravu, ograničićemo se na dva pitanja: koliko prezentirano delo doprinosi izgradnji vojnostručne leksike i šta autor nudi kao tehničku osnovu za inovaciju mesta i uloge na bojnopolju svake od kategorija borbenih vozila koja razmatra (tenkovi, borbena vozila pešadije, oklopni automobili i protivoklopna vozila – lovci tenkova).

O PITANJIMA VOJNOSTRUČNE LEKSIKE

Delo te vrste, visokog stručnog nivoa, s odgovarajućim naučnim pristupom materiji, nesporno ima određene implikacije i u sferi vojnostručne leksike. S tog stanovišta, može se postaviti pitanje čime se autor rukovodio kada se opredelio za sintagmu *borbena vozila*, umesto *oklopna borbena vozila*, što je ne samo uobičajen jezički iskaz za taj pojam već ima i utemeljenje u premisi oklopne zaštite kao osnovanog svojstva borbenih vozila, prvenstveno tenkova, kod kojih su vatrena moć, pokretljivost i oklopna zaštita izbalansirani. Pošto i autor oklopnoj zaštiti s pravom posvećuje veliku pažnju, to njeno izostavljanje iz zbirnog pojma *oklopna borbena vozila* nameće pitanje opravdanosti takvog jezičkog iskaza. Poznato je da u svetu, pa i u nas, u zvaničnoj literaturi (borbena pravila) i vojnostručnim časopisima figurira iskaz koji obuhvata i odrednicu *oklopna zaštita*. U tome i jeste *diferencijacija specifičnog* roda kao celine, iz čega je izveden i naziv *oklopne i me-*

hanizovane jedinice, koji postoji ne samo u našim oružanim snagama već i u brojnim drugim zemljama.

Da je oklop bitna odrednica, ne samo kad je reč o borbenim vozilima već i šire, potvrđuje i to što Amerikanci i Englezi upotrebljavaju iskaz *Armoured forces*, Francuski *Unites Blindes*, Nemci *Panzertruppen*, i Sovjeti *Bronetankovije vojska*.¹ Sigurno da se ne radi o tradicionalizmu, koji može imati i konzervativni predznak, već o naučno utemeljenom iskazu koji jasno označava pojam i omogućava jasnu komunikaciju u pisanom i usmenom obliku.²

Navođenjem tih primera želimo da ukažemo na činjenicu da je pojam *oklopne i mehanizovane jedinice* utemeljen na borbenim sredstvima koja čine osnovu organizacije i formacije dva tipa bataljona: *oklopni – tenkovski*, i *mehanizovani – motostreljački*.

Sa leksičkog stanovišta, dileme nastaju kad se postavi pitanje da li postoje borbena vozila koja nisu oklopljena. Ako ne postoje, taj atribut je suvišan, i obratno. Međutim, postoje i vozila s određenom vrstom naoružanja koja su delimično oklopljena, što je značajan razlog za jasnu klasifikaciju pojmo-va. Dakle, s leksičkog stanovišta, svako vozilo koje ima na sebi ugrađenu bilo koju vrstu oružja i ako se s tog vozila oružje upotrebljava za gađanje bilo kojih ciljeva na kopnu, u vazdušnom prostoru i na vodi, može se s pravom nazvati *borbeno vozilo*. Drugim rečima, svako takvo vozilo nije samo transportno, jer ne služi isključivo za prevoz oružja već i za gađanje ciljeva s njega, odnosno za borbu.

Pošto je reč *borba* opšti pojam, kao što je u nemačkom jeziku *kampf*, nužno je i bliže određenje da bismo dobili leksičko usmerenje i odgovarajući termin. Na primer, *kampfpanser*, što na nemačkom znači *oklopno borbeno sredstvo*.

¹ *Vojna enciklopedija*, VIZ Beograd, 1973, knj. 6, str. 318.

² Kod Amerikanaca se i tenkovski bataljoni nazivaju *oklopni (Armoured)*, za razliku od *mechanized (mehanizovani) battalion (bataljon) infantry (pešadijski)*, koji zajedno čine oklopne snage (armoured forces). Čak i njihov vojnostručni časopis nosi naziv *Armoured (oklop)*, a bavi se problematikom oklopnih i mehanizovanih jedinica. Najprecizniji i najdosledniji u tom pogledu su Nemci, ne samo kad je reč o zbirnim pojmovima već i o pojedinačnim. Kao primer može služiti izraz *Schutzenpanzer wagen*, što u prevodu znači oklopno vozilo iz kojeg se gađa, a označava kategoriju oklopnih borbenih vozila koja za prevoz i borbu koristi pešadija. U nas ista kategorija nosi naziv *borbena vozila pešadije*, a kod Rusa *Bojevaja mašina pjechote*. Englezi i Amerikanci za isti pojam koriste izraze *Mechanized Armored Vehicle, Infantry Armored Assault Vehicle* ili *Infantry Armoured Asssult car*, za razliku od *Infantry car, Transporteur blinde* (na francuskom, *Bronetransporter* na ruskom ili *oklopni transporter* na našem jeziku).

No, ni to nije dovoljno za klasifikaciju *oklopnih borbenih vozila*, jer je pojam *oklopno borbeno sredstvo* širi od pojma *oklopna borbeno vozilo*. Isto tako, pojam *borbeno vozilo* širi je od pojma *oklopna borbeno vozilo*, jer se odnosi na tri kategorije borbenih vozila: (1) borbeno vozilo koja čine osnovu organizacije i formacije *oklopnih i mehanizovanih jedinica*; (2) borbeno vozilo koja čine osnovu organizacije i formacije *artiljerijsko-raketnih jedinica* (samohodna artiljerijska oruđa za posredno gađanje ciljeva i višecevni bacači raketa koji mogu biti na guseničnom delimično oklopljenom vozilu ili na kamionu); i (3) borbeno vozilo koja čine osnovu *artiljerijsko-raketnih jedinica PVO* bilo da su ona delimično oklopljena ili bez oklopa.

Kod prve kategorije borbenih vozila (tenkovi, borbeno vozilo pešadije, oklopni automobili i protivoklopna samohodna artiljerijska oruđa) bitna je odrednica to što oklop direktno učestvuje u borbi koja ima oblik vatrenog duela sukobljenih strana. To su borbeno vozilo koja idu „u klinč“. Izlaz iz takvog oblika borbe za svako pojedinačno vozilo direktno zavisi, pored ostalog, i od stepena pasivne oklopne zaštite na njima. Stoga je svuda u svetu, pa i u nas, za tu kategoriju borbenih sredstava usvojen zbirni pojam *oklopna borbeno vozilo*, za razliku od svih ostalih kategorija, vrsta i podvrsta *borbenih vozila*.

MESTO I ULOGA OKLOPNIH VOZILA

a) Tenkovi

Na sadašnjem stepenu razvoja ratovodstva tenkovi su postali sredstvo strategije. To je jedna od primarnih činjenica, koju moraju uvažavati čak i oni koji osporavaju tenk kao oružje specifične namene a nalaze se na visokim vojnim funkcijama, odakle unose kontroverze u njihov razvoj. Autor dela *Borbeno vozilo* na više mesta komentariše te kontroverze, navodeći čitaoca na zaključak da su greške u razvoju tenkova u prošlosti bile više rezultat neadekvatnih zahteva nadležnih operativnih organa, nego onih koji su te zahteve realizovali – od konstrukcije do finalne proizvodnje. To je nesporna činjenica koja prati razvoj tenkova od njihove pojave na bojnopolju 1916. godine.

Kolika mogu biti zastranjivanja u tom pogledu najbolje svedoče nemačka iskustva iz drugog svetskog rata. Krajem decembra 1941. Hitler je zbog sloma nemačke ofanzive pod Moskvom smenio sa dužnosti komandanta oklopne armije, istaknutog poznavaooca oklopnih jedinica i vojnog pisca, general-pukovnika Hajnca Guderijana. Kada su nakon poraza pod Staljingradom Nemci nastojali da konsoliduju svoje redove, izvodeći odbrambena dejstva u zimskom periodu 1942/1943, Hitler je reaktivirao Guderijana i postavio ga za generalnog inspektora oklopnih jedinica, s pravom nadzora nad proizvodnjom tenkova. To je bilo posebno značajno za Nemce, jer su Sovjeti već imali u masovnoj serijskoj proizvodnji veoma uspeli srednji tenk *T-34*, koji se afirmisao na bojnopolju. To je prinudilo Nemce da ubrzano rade na proizvodnji tenkova tipa *panter* i *tigar* koji bi mogli uspešno da se suprotstave tenku *T-34*. Kada je primio dužnost inspektora oklopnih jedinica Guderijan je uočio više velikih nedostataka u koncepciji navedenih tipova tenkova, što ga je nateralo da uloži mnogo truda i napora da bi se ti nedostaci u procesu proizvodnje barem donekle otklonili.³ Za takve propuste Guderijan je okrivio generale iz nemačke vrhovne komande, koji su imali veliki uticaj na Hitlera, a nisu bili dovoljno stručni da valjano koncipiraju srednji tenk koji bi odgovarao tom vremenu i uslovima na bojnopolju. Još veću grešku nemačka vrhovna komanda učinila je postavljanjem zahteva za proizvodnju teškog tenka tipa *miš*. Bio je to, prema Guderijanu, plod Hitlerove fantazije i njegove bliže okoline. Kada je primio dužnost inspektora oklopnih jedinica, Hitleru i Guderijanu prikazana je maketa jednog takvog tenka koji je trebalo da ima masu 175 tona, s topom kalibra 150 mm. Konstruktor je bio profesor Porše, a proizvođač je trebalo da bude Krup. „Međutim, moralo se računati s tim da će se njegova težina, pošto se unesu sve izmene i dopune, koje će Hitler po svom običaju tražiti, popeti na 200 tona“, kaže Guderijan u svojim sećanjima.⁴ Zahvaljujući Guderijanovom odlučnom stavu od te ideje se odustalo, a bilo je planirano da odmah otpočne serijska proizvodnja, bez prethodnih ispitivanja, koja su nužna kada se radi o bilo kojem borbenom sredstvu, a pogotovo o tenku.

³ Guderijan, *Vojni memoari*, izdanje VIZ, „Vojno delo“, Beograd, 1961, str. 317-361.

⁴ *Isto*, str. 361.

Autor dela *Borbena vozila* (str. 188–189), komentariše pisanje *Newsweeka* o novom sovjetskom tenku *FST-1*. Smatra ga neobičnim, pored ostalog, i zato što razvoj jednog takvog sredstva može imati strateški značaj. Međutim, poznato je da je na Zapadu, a donekle i u nas, u sferi propagande, zastupano mišljenje koje je umanjivalo borbenu vrednost i značaj tenka. Dok je postojao Varšavski ugovor i dok je od brojnih visokokvalitetnih sovjetskih tenkova pretila direktna opasnost, bilo je razumljivo nastojanje Zapada da umani kvalitativna svojstva tenkova potencijalnog protivnika.

Sada, u vreme svopšteg otrežnjenja, treba ukazati na potrebu za radikalnom izmenom shvatanja kod vojnih starešina koji su bili u zabludi o stvarnoj borbenoj vrednosti tenkova. Pri tome, treba vrednovati, pre svega, ratna iskustva. Nemci su za vreme drugog svetskog rata, od pojave sovjetskih tenkova *T-34*, svakom lovcu tenkova ili posluži protivtenkovskog topa, uključujući i posadu protivtenkovskog oruđa, davali odlikovanje (ratni krst) za uništeni tenk.⁵ Slično su postupili i Sovjeti u odbrani Moskve i Staljingrada. Naša vrhovna komanda u vreme NOR-a dodelila je Mećavi orden narodnog heroja jer je uspeo da uništi dve ustaške tankete za vreme kozarske epopeje.

Od ratnih iskustava, kao najvažnijih činilaca u domenu meritornih rasuđivanja o tenkovima, treba poći i pri odmeravanju mesta, uloge i značaja tenkova u sferi taktike, operatike i strategije.

Na generalnom planu, u prvom svetskom ratu tenkovi nisu izašli iz sfere taktike – bili su i ostali sredstvo neposredne podrške pešadije, namenjeno za proboj utvrđene zone fronta. Tek u bici kod Kambrea uočeno je da bi tenkovi mogli biti i sredstvo operativne namene, ali do kraja rata ta ideja nije realizovana. Međutim, takvo iskustvo bilo je od presudnog uticaja da se u periodu od 1918. do 1940. godine razviju dve oprečne teorije: (1) tenkovi su isključivo taktičko borbeno sredstvo namenjeno za podršku pešadije, i (2) tenkovi su, pored navedenog, okosnica za formiranje samostalnih oklopnih formacija namenjenih za eksploataciju uspeha stvorenog probojem fronta radi postizanja operativnih rezultata. Ovu drugu tezu nepobitno su potvrdila iskustva iz drugog svetskog

⁵ *Isto*, str. 348.

rata. Drugim rečima, tenkovi su u drugom svetskom ratu izašli iz taktičkih okvira i ušli u sferu operatike kao nezamenljivo sredstvo kreiranja i izvođenja kopnenih operacija, pre svega napadnih na ravničastom zemljištu.

Posle drugog svetskog rata, kada je kao značajan faktor ratovodstva stupilo na scenu nuklearno oružje, tenkovi su dobili još više na značaju. Već njihova druga posleratna generacija (1960–1970), naročito onih proizvedenih u SSSR-u, koncipirana je tako da se može uspešno upotrebljavati u direktnoj sprezi sa nuklearnim oružjem. Zbog svoje relativno velike otpornosti na nuklearna oružja, masovnosti u kopnenoj vojsci i odlučujućem uticaju na ishod oružane borbe na kopnu, u celini, tenkovi su od tada postali sredstvo strategije. Pošto u lokalnim ratovima posle drugog svetskog rata nije upotrebljavano nuklearno oružje, protivnici tenkova su razvili tezu da oni nisu i da ne mogu biti borbena sredstvo strategijskog značaja. Pri tome su naširoko eksploatisani gubici u lokalnim ratovima na Bliskom istoku, naročito u četvrtom arapsko-izraelskom ratu 1973. godine. Autor knjige *Borbena vozila* uvažava tu činjenicu i navodi kao opravdane greške učinjene u sferi upotrebe tenkova na bojištu, vojištu i ratištu kao celini. Međutim, osim navedenog, mislimo da treba staviti u prvi plan masovnost upotrebe tenkova na relativno malom prostoru Sinajskog poluostrva, s jedne, i relativno veliki broj raznovrsnih protivoklopnih oruđa, s druge strane, pre svega protivoklopnih raketa.⁶ I pored toga, tenkovi su sa izraelske strane u tom ratu ubedljivo dokazali svoju strategijsku ulogu i značaj, naročito u završnom delu rata, kada su izraelske oklopne i mehanizovane jedinice izvršile prodor preko Gorkih jezera, doprle do Sueca i odsekle jednu egipatsku armiju, čije bi ljudstvo za sedam dana najverovatnije umrlo od žeđi u Sinajskoj pustinji da egipatska vrhovna komanda, uz posredovanje SAD, nije hitno potpisala primirje. U toj operaciji tenkovi su probili koridor egipatske protivvazdušne odbrane, što do tada moćna i visokoefikasna izraelska avijacija nije uspevala. Tim poduhvatom ishod rata bio je rešen u korist Izraela. Sve što je kasnije usledilo u odnosima Izraela i Egipta

⁶ U četvrtom arapsko-izraelskom ratu 1973. godine sukobilo se sa obe strane više od 6.000 tenkova. To prevazilazi broj angažovanih tenkova u kurskoj bici 1943, ili raspoloživi broj tenkova zemalja NATO u Evropi 1973. godine.

bilo je rezultat političkih pogodbi proizašlih iz egipatskih saznanja da su na bojnopolju u odnosu na Izrael inferiorni, naročito u sudaru oklopnih i mehanizovanih jedinica.

Strategijsku ulogu izraelski tenkovi su demonstrirali i u agresiji na Liban 1981. godine. Takođe, u trećem periodu iračko-iranskog rata tenkovi su na strani Iraka bili okosnica celokupnog odbrambenog sistema i presudan faktor iračkih uspeha u razbijanju svih iranskih ofanziva do kraja tog dugotrajnog i za obe strane iscrpljujućeg rata.

Savremeni tenk, kao celina, borbeno je sredstvo specifične namene i određenih, naravno ograničenih borbenih mogućnosti. Međutim, ovu, na prvi pogled, nespornu činjenicu, treba posebno naglasiti jer ona nije dovoljno prisutna kod autora dela o kojem je reč. To je i razumljivo kad se ima u vidu da se knjiga *Borbena vozila*, pre svega bavi tehničkom stranom problema sistema i podsistema koji tenk čine onim što jeste, ali i onim što nije u smislu devijacija – odstupanja od osnovnog koncepta.

Navedena tvrdnja i stavljanje *savremenog tenka* u prvi plan zasnovani su na činjenici da su tek sredinom pedesetih godina (kada su ostvarena značajna početna tehnička rešenja za uspešno gađanje ciljeva iz pokreta topom na daljini do 1.500 metara) stvoreni uslovi da tenk kao celina bude oružje „preciznog dejstva“. Odnosno, telo tenka i njegova kupola prestali su da budu samo nosači onoga što se do tada nazivalo, i još uvek se naziva – *tenkovsko naoružanje*. Pri tome, značajna je činjenica da je najuspešniji sovjetski tenk u drugom svetskom ratu (*T-34*) imao protivavionski top kalibra 85 mm, dok je na Zapadu još uvek dominantan brodski top kalibra 105 mm.

Dakle, kada se govori o savremenim tenkovima koji se proizvode ili projektuju, ili tehnički poboljšavaju, evidentna je težnja da se ostvari harmonija tri komponente: vatrena moć, pokretljivost i oklopna zaštita. O tome autor argumentovano piše u svom delu, analizirajući posebno svaku od navedenih komponentata. Međutim, analiza tenka kao celine je nedovoljna.

Istorijska istina, što potvrđuju i brojni primeri, da su zemlje koje imaju dugu tradiciju i mogućnost da ostvare vrhunski kvalitet proizvodnje tenkova ponekad pravile greške

u konceptijskom pristupu, narušavajući harmoniju tri navedene komponente. Takav je slučaj sa Velikom Britanijom, koja je proizvodnjom tenkova tipa *čiften* favorizovala vatrenu moć i oklopnu zaštitu na račun pokretljivosti, čime je znatno narušena ravnoteža. Takav konceptijski pristup zasnivao se na potrebi da se britanski tenkovi na delu fronta NATO u Evropi, u vreme kad je to bilo aktuelno, izvođenjem odbrambenih dejstava suprotstave sovjetskim tenkovima u napadu. Pri tome je svesno zanemarena činjenica da su tenkovi, u suštini, ofanzivna borbena sredstva. Kada to ne bi bilo tako, ne bi se ulagali toliki naponi da u sebi imaju ugrađeno oružje „preciznog dejstva“, koje može da gađa ciljeve iz pokreta, danju i noću, na što većoj daljini.

Amerikanci su takođe dugo vremena nastojali da održe na tenku klasični top kalibra 105 mm, ne samo na tenkovima tipa *M-60* već i na onima novijeg datuma, tipa *M1*, verujući da će poboljšanjem druge dve komponente (pokretljivost i oklopna zaštita), a naročito preciznošću gađanja, uz pomoć elektronike, održati protivtežu sve kvalitetnijim sovjetskim tenkovima, pa čak i onima s kalibrom topa 125 mm na tenku *T-72*. Na takav razvoj američkih tenkova najverovatnije su presudno uticali proizvođači koju su, pre svega, štitili svoje ekonomske interese. Kada je takva teza postala neodrživa i Amerikanci su bili prinuđeni da jačaju vatrenu moć tenka ugradnjom novog topa, kalibra 120 mm.

Nemci i Sovjeti zasnivaju tehnička rešenja tenkova na sopstvenoj tradiciji, utemeljenoj na iskustvima iz drugog svetskog rata, ali i na novim tehničko-tehnološkim dostignućima i saznanjima iz lokalnih ratova. Pri tome, SSSR drži primat u proizvodnji tenkova, diktirajući i trku u kvalitetu i tempo u proizvodnji novih tipova tenkova.

U jeku naglašene konfrontacije NATO i Varšavskog ugovora u Centralnoj Evropi, Zapadni Nemci su proizveli svoj *kampfpanzer-70*. U vojnostručnoj literaturi lansirana je teza da se radi o novom nemačkom tenku „kazamatskog tipa“, jer su, navodno, iscrpljene mogućnosti daljeg razvoja klasičnog tipa tenka s obrtnom kupolom. Međutim, radilo se o praktičnim strategijskim potrebama i konkretnom ulogu oružanih snaga SR Nemačke na centralnom evropskom vojištu. Naime, trebalo je brojnim i kvalitetnim sovjetskim tenkovima u uslovima

upotrebe NHB oružja direktno u odbrani suprotstaviti oklopna samohodna protivtenkovska oruđa. Dakle, ni novo ni nepoznato što već nije primenjivano na „istočnom frontu“ u drugom svetskom ratu. Isti razlozi naveli su i Šveđane da proizvedu tenk tipa *S*, odnosno tenk „kazamatskog tipa“.

Nova generacija tenkova (1980–1990), kojoj pripadaju sovjetski *T-80*, nemački *leopard-2*, američki *M-1 abrams*, engleski *čelendžer*, francuski *AMX-40*, i naš *M-84*, kao i drugi tipovi, najbolje je pokazala trend razvoja tenkova, bez obzira na sve kontroverze, zadržava osnovni kurs klasičnih rešenja. Drugim rečima, mesto i uloga tenka kao nosioca ofanzivnih dejstava kopnene vojske nisu se promenili, osim što su povećani borbeni zahtevi, što je tehničko-tehnološki a ne operativni problem.

Osnovni borbeni zahtevi za tehničko-tehnološka rešenja u koncipiranju razvoja tenkova

U sukobu tenkova s protivničkim tenkovima, protivoklopnim topovima i protivoklopnim raketama veliku prednost ima strana koja ima veću uspešnu daljinu gađanja. Na primer, za vreme drugog svetskog rata vrhunski tenkovi (sovjetski *T-34*, nemački *tigar*, američki *šerman* i dr.) gađali su svoje protivnike na daljinama do 1.000 metara. To se odnosi i na tada najmodernije protivtenkovske topove kalibra 75 i 76 mm. Kad se ima u vidu način vođenja borbenih dejstava (napad i odbrana), glavni okršaj u protivoklopnj borbi među sukobljenim stranama rešavao se na distanci od 500 m. Onaj ko je na toj srednjoj granici zone uspešnog dejstva bio efikasniji izlazio je iz borbe kao pobednik, naravno, to podrazumeva da su i ostali faktori borbene moći bili u „igri“ (artiljerijska i avijacijska podrška i dr.)

Prvoj posleratnoj generaciji tenkova povećana je zona uspešnog dejstva na daljinu od 1.500 do 2.000 metara, a time je srednja daljina gađanja povećana na 1.000 metara. To je diskvalifikovalo veliki broj protivtenkovskih topova i uslovalo pojavu protivoklopnih raketa, koje su u prvoj generaciji imale domet do 2.000 metara. Druga generacija protivoklopnih raketa efikasno dejstvuje do 3.000 m (srednja daljina gađanja na 1.500 m). Tenkovi druge i treće generacije prate razvoj

protivoklopnih raketa koje diktiraju distancu u borbi. Protivoklopne rakete treće generacije povećavaju distancu na 4.000 m, a tenkovi četvrte generacije dosežu efikasnu daljinu gađanja s mesta, danju, na pojedinačan cilj do 3.000 m, a srednju daljinu gađanja povećavaju na 1.500 m. Pošto su protivoklopne rakete preciznije na drugom delu putanje (od srednje granice do kraja), a tenkovi u međusobnoj borbi u prvoj polovini zone gađanja, kod svih generacija tenkova od primarnog značaja je bilo to ko će u frontalnom sukobu (čelom u čelo) moći na većoj daljini brže i preciznije da pogodi i eliminiše protivnika s bojnog polja.

U tom kontekstu treba gledati napore SSSR-a da dođe do novih rešenja na tenku pete generacije (1990–2000). Prema *Newsweeku*, od 11. aprila 1988, radi se o tenku koji treba da ima top kalibra 135 mm na rotirajućoj platformi, novu oklopnu zaštitu i protivoptički uređaj. Takav top će povećati tenku daljinu gađanja s mesta neposrednim nišanjem na cilj – danju do oko 4.000 m, a srednju daljinu gađanja na oko 2.000 metara. Ako bi to bila kombinacija *top-raketa*, kao što se naslućuje, bio bi to kvalitativan skok i nova osnova za dalji razvoj tenkova na početku 21. veka.

Brzina kretanja i reagovanja. Odnos vučne snage motora prema masi oduvek je bio jedan od najvažnijih pokazatelja pokretljivosti tenka na bojištu. Svi tenkovi koji su konstruisani tako da imaju vučnu snagu do 15 KS/t (oko 11 KW) bili su tromi i spori, dok su se oni sa 20 KS/t (oko 14–15 KW) približili granici koja se na sadašnjem stepenu razvoja može smatrati zadovoljavajućom.

Brzina kretanja tenkova na bojištu (borbena brzina) postala je još značajnija od kad su tenkovi osposobljeni za precizno gađanje ciljeva iz pokreta. Imajući u vidu i povećanu daljinu gađanja u protivoklopnj borbi se mora polaziti ne samo od efikasnosti zrna (projektil) na cilju već, isto toliko i od brzine njegovog leta do cilja i promene mesta (položaj) tog cilja (tenk u pokretu). Ta promena mesta cilja direktno zavisi od brzine kretanja. Ako se tome doda i brzina reagovanja iz tenka (vatrom i na druge načine), koja se u savremenim uslovima meri delovima sekunde, onda nije sporno zašto je tenk opremljen elektronikom, optoelektronikom i drugom opremom. U tom pogledu zahtevi će biti još veći, jer će u

protivoklopnoj borbi u odlučujućim trenucima presudni biti delovi sekunde.

Sposobnost preživljavanja na bojištu. Da bi tenk preživeo na bojištu mora imati snažnu vatrenu moć i veliku brzinu kretanja i reagovanja. Uz to, mora biti što je moguće manje ranjiv, a za to su najvažniji silueta i oklopna zaštita.

Poznato je da tenkovi u protivoklopnoj borbi najviše pogodaka dobijaju s čela, pretežno u kupolu. Ukoliko je tenk viši a kupola glomazna, utoliko je njegova izloženost vatri veća, a time i verovatnoća pogađanja. Iz toga je proizašla i potreba za snižavanjem *siluete tenka*, koja je već dostigla granične vrednosti. Otuda i težnja da se u sniženju siluete ide na eliminaciju kupole i ugradnju topa u *rotirajuću platformu*, u obliku prevrnutog tanjira, ugrađenog u kružnu platformu u telu tenka, s uređajem za automatsko punjenje topa i prigodno uskladištenom municijom.

Pomenuti *Newsweek* piše da bi takav tenk mogao imati samo dva člana posade: nišandžiju, koji je ujedno komandir, i vozača. Prvi treba da bude u rotirajućoj platformi, a drugi u prednjem delu tela tenka. Nepoznanice naravno postoje, ali imajući u vidu činjenicu da su Sovjeti i do sada imali primat u konstrukciji i proizvodnji tenkova, očekivati je da se pojave sa svojim novim dostignućem.

Što se tiče oklopne zaštite, treba imati u vidu da ona nikada nije bila apsolutna. Njena relativnost, koja je višeznačna, za sada je konstanta od koje se mora poći. Pre svega, oklop je najjači s čela, zatim bokova, pozadi, odozgo i odozdo. Čeonom delu tenka posvećena je najveća pažnja, i tu je, preko „sendvič-oklopa“, kvaliteta materijala i uglova postavljanja prednje gornje i donje ploče, kao i „kreiranja“ kupole, postignut takav nivo otpornosti da sigurno štiti od gotovo svih protivoklopnih topova kalibra manjeg od 100 mm, zatim od protivoklopnih raketa reda veličina *milan*, a pogotovu od ručnih bacača, koji u sukobu s čela sa najnovijim tipovima tenkova nemaju nikakve šanse na uspeh.

Realno je očekivati da će Sovjeti na novom tenku *FST-I* znatno pojačati čeonu stranu i oklopnu zaštitu u celini, čime će podići prag otpornosti od protivoklopnih oruđa, uključujući i tenkove starijih generacija, koji u nekim armijama još uvek čine osnovu borbene moći kopnene vojske.

b) Borbena vozila pešadije

Borbena vozila pešadije pojavila su se u naoružanju oklopnih i mehanizovanih jedinica oružanih snaga krajem šezdesetih godina kao rezultat saznanja o nužnosti čvrste sprege tenkova i pešadije u jedinstvenom borbenom poretku.

Pešadija više nije mogla bez oklopne zaštite da prati tenkove koji otvaraju vatru iz pokreta i sve više izmiču zbog nesrazmere u brzini kretanja. Ni korišćenje oklopnih transportera u borbi, po principu: iskrcavanje → juriš → ukrcavanje → prevoz → itd., nije dalo zadovoljavajuće rezultate, jer se usporavala borbena brzina tenkova u napadu. Time se razbijala harmonija borbenog rasporeda i njegova homogenost. Dakle, kreatore razvoja i doktrine upotrebe oklopnih i mehanizovanih jedinica naterala je nužda da razreše taj problem. Tako je potisnut oklopni transporter i na njegovo mesto, u novoj ulozi, došlo je borbena vozilo pešadije (BVP), s istom, pa i većom pokretljivošću od tenka, sposobnošću gađanja iz pokreta iz automatskog oružja, kroz koso postavljene puškarice na bočnim stranama, i mogućnošću učešća u protivoklopnoj borbi, a neki vrhunski tipovi imaju i amfibijska svojstva. Time je dobijeno moderno borbena sredstvo pešadije, u kojem odeljenje vojnika ima veću vatrenu moć nego jedna streljačka četa u drugom svetskom ratu, a u protivoklopnom smislu znatno veće mogućnosti nego protivtenkovska baterija klasičnih topova. Takvo sredstvo je, na primer, sovjetski *BMP-1*, koji je javnosti prikazan 1966. godine, s topom kalibra 73 mm, aktivno-reaktivnom municijom, automatskim punjenjem topa, lansirnim postoljem i četiri protivoklopne rakete u borbenom kompletu, tri stalna člana posade i osam vojnika pešaka na ukrcavanju. U to vreme, osim što je bilo iznenađenje za Zapad, to sredstvo je prinudilo zemlje NATO da i one u svoje oklopne jedinice uvedu borbena vozila pešadije, istina sa nešto drugačijim borbenim karakteristikama i znatno manjim borbenim mogućnostima.

Za vreme rata u Avganistanu Sovjeti su bili prinuđeni da zbog male elevacije topa na *BMP-1* i brdsko-planinskog zemljišta ugrade automatski top kalibra 30 mm. To je bio sovjetski *BMP-2*, koji su neki vojni analitičari ocenili kao reteriranje u sovjetskom konceptu konstrukcije *BMP* i njihovo

približavanje rešenjima *BVP* na Zapadu. Međutim, radi se o sasvim konkretnim potrebama. Naime, sovjetski *BMP-1* nije mogao sa puteva u dolinama da gađa ciljeve po visinama. Otuda i potreba za proizvodnjom *BMP-1* za ravničasto i *BMP-2* za brdsko-planinsko zemljište.

S operativno-taktičkog stanovišta, odnosno mesta i uloge u borbenom rasporedu, značajna je činjenica da svi sovjetski *BMP* sada u vozilu imaju na ukrcanju 6–8 vojnika. To je minimum ljudstva koji je potreban za neposredno sadejstvo s tenkom, opitovan još u drugom svetskom ratu kao tenkovski desant. U tome se ogleda i specifično izraelsko rešenje tenka *merkava*, koji je, istovremeno, i tenk i borbeno vozilo pešadije. To je ne samo ekonomično rešenje već ima i drugu dimenziju. Naime, pošto je mešoviti borbeni sastav tenkova i borbenih vozila pešadije najčešće koncipiran u razmeri 1:1, broj ciljeva koji su na bojištu izloženi neprijateljskoj vatri smanjen je za 50 odsto. Ako se zna da tenk *merkava* ima oklopnu zaštitu na nivou vrhunskih tenkova u svetu, znači znatno iznad borbenih vozila pešadije, onda takvo izraelsko rešenje zaslužuje posebnu pažnju.

Autor dela *Borbena vozila* dao je iscrpan pregled tehničkih rešenja savremenih borbenih vozila pešadije u svetu, uključujući i svoje viđenje neke vrste optimalnog rešenja borbenog vozila pešadije u bližoj budućnosti (str. 274).

Uz sva uvažavanja visokog dometa dela, nije uverljiva tvrdnja autora da će borbeno vozilo pešadije u budućnosti imati top kalibra 25–30 mm. Razlog za to je činjenica da SSSR, kao vodeća zemlja u proizvodnji tenkova, već radi na novom tenku *FST-1*, koji treba, prema *Newsweeku*, da ima top kalibra 135 mm, a čini nam se nemogućom efikasna borbeno sprega tenka s topom kalibra 135 mm i borbenog vozila pešadije s topom kalibra 25–30 mm. Realnije je očekivati, barem što se SSSR-a tiče, znatno povećanje kalibra topa na budućem borbenom vozilu pešadije. To bi, s obzirom na borbene potrebe trebalo da bude top znatno većeg kalibra nego u postojećem *BMP-1*, najverovatnije top kalibra oko 100 mm, a možda i većeg. Ako to bude top iz kojeg će se moći ispaljivati i protivoklopne rakete, bilo bi to logično rešenje, koje će omogućiti visoku borbenu koheziju i uzajamnu vatrenu podršku tenka *FST-1* i tog novog borbenog vozila pešadije, koje možemo, uslovno, nazvati *BMP-3*.

c) Oklopni automobili

Autor dr M. Dragojević, znatno kraće nego kad je reč o tenkovima i borbenim vozilima pešadije, razmatra s tehničkog aspekta dve vrste oklopnih automobila – transportne i izviđačke namene.

Šezdesetih godina oklopni automobili *transportne namene* bili su u zenitu razvoja. Kao ekonomski isplativiji od „guseničara“, i brži na putevima, imali su primat sve dok u doktrini upotrebe oklopnih i mehanizovanih jedinica nije prevladao koncept borbenih vozila pešadije koja su zasnovana na guseničnom tipu. Razlog je prilično jednostavan: tenkovi su gusenična vozila, i van puteva samo *gusenica* može uspešno da prati *gusenicu*. Međutim, oklopni transporteri *točkaši* nisu eliminisani, već su predviđeni za angažovanje u sastavu snaga drugog strategijskog ešelona, odnosno okupacionih formacija namenjenih za kontrolu teritorije, kao i sastavu „specijalnih“ policijskih jedinica u mirnodopskim i ratnim uslovima. Lagana, brza i s oklopnom zaštitom protiv projektila kalibra 7,62 mm, ta sredstva su nezamenljiva za „specijalne“ policijske i okupacione snage. Ta vozila imaju i sopstveno naoružanje, mitraljez ugrađen u turelu ili automatski top malog kalibra (25–30 mm), a neki tipovi i jedno i drugo, pa čak i protivavionski mitraljez, kao američki oklopni automobil – transporter LAV-25.

Oklopni automobili *izviđačke namene* su borbena vozila koja – u sastavu izviđačkih jedinica i snaga obezbeđenja u pojasu pretpolja, na bokovima i spojevima u odbrambenim dejstvima, kao i u operativnoj dubini protivnika – prilikom izvođenja napadnih dejstava dolaze u sukob s istim vozilima protivnika. Prema tome, mesto i uloga te vrste borbenih vozila opravdala je potrebu za snažnim protivoklopnim naoružanjem takvog nivoa efikasnosti da se mogu suprotstaviti čak i neprijateljskim tenkovima, ako se za to ukaže potreba prilikom obavljanja zadataka. To je konstruktorima zadalo više problema. Pre svega, kako rešiti pitanje trzanja topa na tako laganom vozilu. Drugi borbeni zahtevi, uključujući i amfibijska svojstva, bili su lakše rešivi, pa sada u svim moderno opremljenim armijama u svetu ima visokokvalitetne i borbene efikasne oklopne izviđačke automobile, s tim što nivo oklopne zaštite još ni izdaleka nije zadovoljavajući.

Sadašnji oklopni automobili izviđačke namene imaju, uglavnom, oklop koji s čela štiti od projektila 12,7 mm, a s boka od 7,62 mm. To nije dovoljno, jer se od posade zahteva ne samo da učestvuje u protivoklopnoj borbi, koja joj je u toku obavljanja izviđačkih zadataka slučajno nametnuta, već kao nešto što je redovna pojava. Otuda i dilema da li će u izviđačkim jedinicama i dalje biti izviđačkih tenkova, ili će izviđački automobili potpuno preuzeti njihovu ulogu. To pitanje je utoliko aktuelnije što i borbena vozila pešadije mogu u potpunosti zameniti ulogu izviđačkih tenkova. Međutim, izviđački tenkovi nisu otišli sa istorijske scene, a u nekoliko lokalnih ratova imali su značajnu ulogu kao veoma efikasno borbeno sredstvo. Tako je, na primer, četa tenkova sovjetske proizvodnje (*PT-76*), za vreme vijetnamskog rata, plovljenjem prešla reku Mekong i s boka napala američki tenkovski bataljon tenkova *M-48* i potpuno ga uništila. U četvrtom arapsko-izraelskom ratu grupa sovjetskih tenkova *PT-76*, koji su kao ratni plen prešli u izraelske ruke 1967. godine, zajedno sa izviđačkim automobilima *BRDM*, preplovila je Gorka jezera i iznenadnim napadom kod Kineske plaže omogućila stvaranje mostobrana, prelaz izraelskih OMJ na tom sektoru i prodor prema Suecu. Još veći uspeh postigli su Indijanci u ratu protiv Pakistana s istom vrstom i tipom tenkova (*PT-76*), obrazujući privremeni borbeni sastav jačine od oko 100 tenkova, koji su, zahvaljujući svojim amfibijskim sposobnostima, preplovili močvarno područje na desnom krilu istočnopakistanskog fronta i izveli udar u bok i pozadinu, čime je protivnik ne samo operativno već i strategijski iznenađen. Veliki uspeh, u sprezi s helikopterima, postigli su i britanski izviđači tenkovi tipa *vickers* u foklandskom ratu. Ti i drugi primeri potkrepljuju tezu o opravdanosti korišćenja izviđačkih tenkova.

Iz navedenog sledi zaključak da se, ukoliko se za oklopno-izviđačke automobile ne nađe zadovoljavajuće rešenje pojačane oklopne zaštite, pre svega s čela, uz uslov da imaju i amfibijska svojstva bez povećanja gabarita, i ukoliko se borbenim vozilima pešadije ne ojača vatrena moć, mogu očekivati čak i nove generacije osavremenjenih izviđačkih tenkova.

d) Protivoklopna vozila (lovci tenkovi)

Od kurske bitke 1943. godine potvrđuje se stara istina da su tenkovi najefikasnije sredstvo u borbi protiv tenkova, utoliko efikasnije ukoliko se masovnije upotrebljavaju u boju, bici i operaciji, kao i na ratištu u celini. Međutim, oni su i najskuplje protivoklopno sredstvo, pa su tražena, i nađena, jeftinija sredstva, ali sa manjim borbenim mogućnostima i ograničenom upotrebom. Drugim rečima, protivoklopna oruđa – počev od ručnih bacača, preko klasičnih topova i protivoklopnih raketa do samohodnih protivoklopnih vozila (lovci tenkova) – imaju određeno mesto i ulogu u borbenom rasporedu, odnosno u sistemu protivoklopne borbe, čime se ne isključuje dominantna uloga tenkova.

Sve dok u taktičko-operativnom konceptu upotrebe formacijskih jedinica ili privremenih borbenih sastava budu postojale posebne snage koje su u borbenom rasporedu isključivo namenjene za protivoklopnu borbu, kao što su u našim oružanim snagama protivoklopni odredi, postojaće i potreba za samohodnim protivoklopnim oruđima „kazamat-skog tipa“. Ta kategorija borbenih vozila ima istu pokretljivost na bojištu kao i tenkovi, ali je top ugrađen u šasiju tenka, kao što su to učinili Nemci na osnovu tenka *leopard-1* (stariji tip) i *leopard-2* (noviji tip). Prema klasičnim načelima upotrebe, ta borbena vozila se angažuju u kombinaciji s tenkovima, ali tako da su neka vrsta „štita“, dok tenkovi predstavljaju „mač“. Tako, na primer, protivoklopni odred u odbrani prima na sebe udar tenkova napadača, dok OMJ branioca u rezervi izvode protivnapad (protivudar), pre svega, dejstvujući u bok. Pošto se u takvom mehanizmu izvođenja borbenih dejstava samohodna protivoklopna oruđa gotovo isključivo upotrebljavaju za frontalno sukobljavanje s tenkovima, važno je da imaju snažan top i oklop s čela. Čeona zaštita je pojačana eliminacijom kupole, pri čemu je smanjena silueta, što je veoma važno u direktnom vatrenom sudaru s tenkovima.

Profesor dr Milorad Dragojević, general-major, uvodi čitaoca u tu problematiku tako što stavlja u širi kontekst savremeni razvoj protivoklopnih vozila u zemljama Zapada (str. 317). Pri tome se ocrtavaju tri pristupa: (1) Francuzi forsiraju oklopna izviđačka vozila (točkaše), koja imaju širu

namenu ne samo u domenu obezbeđenja (izviđanje, osiguranje i dr.) već i u oblasti protivoklopne borbe u napadnim i odbrambenim dejstvima; (2) Amerikanci za iste potrebe razvijaju protivoklopna vozila male mase, koja su lagana i visoko pokretljiva, i (3) Nemci se drže svojih iskustava i tradicije *kampfpanzera*. Protivoklopna vozila koja razvijaju Nemci imaju užu namenu od francuskih i američkih, ali su zato funkcionalnija i pouzdanija. Iz te uže namene *kampfpanzeri* su manje upotrebljivi. S druge strane, francuska i američka rešenja plediraju za širi dijapazon upotrebe, pri čemu se ne može očekivati ista efikasnost u svim situacijama s istom vrstom takvog borbenog vozila. Drugim rečima, to su veoma pokretljiva vozila, što je veoma značajno u izviđanju i osmatranju, ali su, s druge strane, veoma ranjiva, što ima negativne implikacije u odlučujućem sudaru na taktičkom i operativnom nivou.

*

Na kraju, može se zaključiti da je najveći doprinos knjige *Borbena vozila* problemsko razmatranje materije kojom se dr Milorad Dragojević bavi, što je posebno značajno za studente i mlade inženjere koji će iz nje crpeti ne samo znanja već i ideje za kreativan rad na rešavanju tehničkih problema konstrukcije i razvoja borbenih vozila. Komandnom kadru, pre svega oklopnih i mehanizovanih jedinica, knjiga omogućava uvid u razna tehnička rešenja, kako o borbenom vozilu kao celini, tako i o svakom njegovom sistemu, podsistemu, pa i važnijem pojedinačnom agregatu. Starešinama koje utiču na postavljanje taktičko-tehničkih zahteva prilikom koncipiranja novog tipa određenog borbenog vozila, ili adaptacije postojećeg, dobro će doći i kritičke opservacije autora.

S U M M A R Y

SUBSTANTIAL CONTRIBUTION TO THE EDUCATION OF YOUNG EXPERT PERSONNEL

The author of this article used the book written by D Sc Milorad Dragojević *Borbena vozila* (Combat Vehicles) as an inducement for a wider consideration of actual tactical, operational and strategic problems in different concepts of

designing, manufacturing and use of tanks, infantry combat vehicles, armoured cars and anti-tank vehicles (tank killers), all of which are in the book thoroughly reviewed.

Since the book contains assessments of different types of combat equipment of the armoured and mechanized units, the concept of this critical review has been worked out so that the attention of the reader is directed to matters that directly influence not only the doctrine of development of the armoured and mechanized units but also the doctrine of development of the entire Army. This book therefore, in the opinion of the author of this review, merits the attention of military experts and scientists, particularly of those that work directly at preparing the experts parsonnel for designing, manufacturing and maintenance of combat vehicles. In the book have been, in complete manner, discussed various design solutions of modern combat vehicles, and the concepts of their further development have been pointed out.

R E S U M E

GRANDE CONTRIBUTION A L'EDUCATION DU JEUNE CADRE SPECIALISTE

Le livre de Dr. Milorad Dragojević „Vehicules de combat“ a servi à l'auteur de cet article comme initiation pour la reflexion sur les problèmes tactiques, opérationnels et stratégiques actuels dans le domaine des conceptions différentes de création, de production et d'emploi des chars, des vehicules de combat d'infanterie, des automobiles blindés et des véhicules antichars (chasseurs des chars), qui sont largement étudiés dans le livre.

Le contenu de la critique est fait de façon que le lecteur soit tourné vers les questions qui font influence directe à la doctrine du développement des unités blindées et mécanisées ainsi que vers l'Armée de Terre parce que dans le livre on a parlé des différents systèmes et moyens des unités blindées et mécanisées. A cause de cela ce livre, d'après l'opinion de l'auteur, mérite l'attention de l'opinion publique militaire, surtout l'attention de ces qui préparent le cadre de production et mentien technique des véhicules de combat. Dans le livre on a vu les différentes résolutions en même temps assez contraverses des véhicules de combat et on a montré les lignes de conception du développement future de ces moyens.

Р Е З Ю М Е

БОЛЬШОЙ БКЛАД В ОБРАЗОВАНИЕ МОЛОДЫХ КАДРОВ СПЕЦИАЛИСТОВ

Книга д-р Милорада Драгоевича *Боевые машины* послужила автору настоящего обзора поводом для рассмотрения актуальных тактических, оперативных и стратегических проблем в сфере разнообразных концепций

проектирования, производства и использования танков, боевых машин пехоты, броневозов и противотанковых машин (охотники за танками), которые в книге всесторонне рассматриваются.

Так как в книге речь идет о разнообразных боевых средствах броневых и механизированных войск, концепция содержания критического обзора имеет целью обратить внимание читателя на вопросы, оказывающие непосредственное влияние не только на доктрину развития броневых и механизированных войск, но и сухопутных войск в целом. По этой причине настоящая книга, по мнению автора обзора, заслуживает внимание военно-специальной и научной общественности, в частности тех, кто непосредственно занимается подготовкой кадров для проектирования, производства и технического обслуживания боевых машин. В книге полностью рассматриваются разнообразные, но одновременно противоположные технические решения современных боевых машин, а также указывается на концепцию дальнейшего развития этих средств.

Retrospekcija razvoja, stanje i perspektive obrazovanja starešinskog kadra

(Stanko Nišić, *Obrazovanje starešinskog kadra*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1989)

Potpukovnik doc. dr VOJISLAV STOJKOVIĆ

Teorijsko osmišljavanje reforme obrazovanja starešinskog kadra oružanih snaga SFRJ, radi njegovog celovitijeg povezivanja sa promenama u naučno-tehničkom i ljudskom faktoru savremenog rata i autentičnim zahtevima koncepcije odbrane SFRJ, jeste osnovni predmet knjige pukovnika dr Stanka Nišića. Rad obuhvata retrospekciju razvoja, determinante, sistem, aktuelnu praksu i perspektive obrazovanja starešinskog kadra. Posebnu vrednost imaju poglavlja u kojima se razmatraju karakteristike stranih vojnoedukativnih sistema, metodologija programiranja obrazovanja i problematika usklađivanja obuke komandi-štabova sa tokovima promena u ratnoj veštini. Rad sadrži više konkretnih i korisnih predloga za unapređenje prakse obrazovanja starešina.

U celini, autor je najuspešniji u onim delovima knjige u kojima teorijska razmatranja zasniva na rezultatima vlastitih empirijskih istraživanja. Međutim, nastojeći da tako kompleksnu oblast, kao što je obrazovanje starešina, zahvati u celini i sa svih relevantnih aspekata, u manjem broju poglavlja nije uspeo da održi inače konstantno visok teorijski nivo svojih razmatranja.

Porast uloge i značaja vojnog obrazovanja i vaspitanja, kao integralnog dela pripreme za rat, jeste trajna tendencija, uočljiva u svim savremenim armijama. Zbog toga su evidentni naponi u iznalaženju novih i efikasnijih sistemskih rešenja u svim segmentima vojne edukacije. Međutim, put do novih, optimalnih modela sistema vojnog obrazovanja ne može biti skokovit, uprkos dinamičnosti razvoja sredstava za vođenje oružane borbe i odgovarajućih promena u ratnoj veštini. Uzrok zaostajanja obrazovanja za učestalim promenama njegovog okruženja jeste i neophodnost potpunijeg teorijskog zasnivanja svake ozbiljnije reforme ili dogradnje vaspitno-obrazovnog sistema.

Teorijsko osmišljavanje promena u obrazovanju starešina oružanih snaga SFRJ, radi njegovog celovitijeg povezivanja sa promenama u naučno-tehničkom i ljudskom faktoru savremenog rata i autentičnim zahtevima koncepcije naše odbrane,

jeste osnovni predmet knjige *Obrazovanje starešinskog kadra*, pukovnika dr Stanka Nišića.

Autor je svoj rad sistematizovao u pet delova različitog obima: (1) *Retrospekcija razvoja obrazovanja starešinskog kadra*; (2) *Determinante savremenog obrazovanja starešinskog kadra*; (3) *Sistem obrazovanja starešinskog kadra*; (4) *Praksa obrazovanja i usavršavanja starešina*, i (5) *Perspektive obrazovanja starešinskog kadra*.

Metodološki posmatrano, osnovni problem razmatran u tom radu – obrazovanje starešinskog kadra, raščlanjen je u tri osnovna nivoa: (1) retrospekcija razvoja i determinante obrazovanja starešinskog kadra; (2) stanje obrazovanja starešina, i (3) perspektiva obrazovanja starešinskog kadra. Zato ćemo, bez obzira na navedenu sistematizaciju knjige, od takvog metodološkog koncepta poći i u ovom kritičkom prikazu.

RETROSPEKCIJA RAZVOJA I DETERMINANTE OBRAZOVANJA STAREŠINSKOG KADRA

Prvi deo rada, posvećen retrospekciji razvoja obrazovanja starešinskog kadra naše armije, sadrži osnovne podatke o formiranju i obrazovanju starešinskog kadra u toku narodnooslobodilačkog rata i pregled njegovog razvoja u posleratnom periodu.

Već u uvodu knjige autor naglašava da su se obrazovanje i obuka starešina naše armije razvili na iskustvima iz narodnooslobodilačkog rata, a taj stav je uobičajeni početak većine teorijskih radova koji se odnose na problematiku naše vojne edukacije. Međutim, iako je taj stav tačan, autori koji pretenđu da naučno sagledaju celinu problematike zasnivanja obuke i vaspitanja naše armije morali bi odgovoriti i na pitanje da li su iskustva iz narodnooslobodilačkog rata jedini izvor teorije i prakse vojnog vaspitanja i obrazovanja u nas.

Ukoliko bi teorijske analize ukazale na još neke izvore, što je verovatno, time ni najmanje ne bi bio umanjen doprinos narodnooslobodilačkog rata teoriji i praksi vojnog obrazovanja i vaspitanja. Zato bi jedan, makar i kraći osvrt autora na iskustveni aspekt obrazovanja starešina u vojskama koje su na

ovim prostorima hronološki neposredno prethodile našoj JNA upotpunio taj deo njegove knjige.¹

Dva aspekta primene iskustava iz narodnooslobodilačkog rata u obrazovanju starešinskog kadra, na koje eksplicite ili implicite ukazuje autor, zaslužuju pažnju.

Prvi je šireg andragoško-didaktičkog karaktera i sadržan je u činjenici da su iskustva iz narodnooslobodilačkog rata trajna vrednost samo ako se koriste kao transfer prošle ratne prakse na sadašnju mirnodopsku obuku, uz anticipaciju buduće ratne prakse (str. 30).

Drugi aspekt ukazuje na pogrešnost petrifikacije i dogmatizacije iskustava iz narodnooslobodilačkog rata. U vezi s tim, ilustrativan je sledeći primer. Osnovni način pripreme, sticanja znanja i veštine ratovanja starešinskog kadra u narodnooslobodilačkom ratu bila je ratna praksa. Tada je to bio jedini ispravan pristup. Rat i oružana borba nisu se morali asprahovati, a zatim kao teorija izučavati. Međutim, to je iskustvo izdignuto na nivo neprikosnovenog principa, pa se, pozivajući se na njega, često i uporno zahteva da trupna praksa bude osnovni kriterijum profila, sadržaja i metoda obrazovanja starešina u vojnim školama. Time se ispušta iz vida da trupna i ratna praksa nisu isto, te da "... profesionalna praksa i u armiji najčešće insistira na iskorišćavanju samo onih znanja i sposobnosti koji su joj od trenutnog interesa... Time se destimulišu najčešće najbitnije, kreativne snage starešine, jer se u radnoj praksi od njega zahteva samo onaj deo radnih sposobnosti (intelektualnih i fizičkih) koji omogućava izvršavanje operativnih, najčešće dnevnih zadataka" (str. 14).

Nakon retrospekcije razvoja obrazovanja starešinskog kadra, autor prelazi na razmatranje determinanti savremenog obrazovanja, a kao relevantne uzima: (1) društvenu suštinu obrazovanja; (2) sociološko-psihološke osobenosti obrazovanja odraslih, (3) naučno-tehničku revoluciju; (4) koncepciju opštenarodne odbrane i fizionomiju savremenog rata, i (5) edukativne sisteme savremenih armija.

Analizirajući društvenu suštinu obrazovanja, autor pravi oštru distinkciju između buržoaskog i socijalističkog obrazova-

¹ U novijim vojnoandragoškim radovima više se može saznati o borbenoj obuci u vojskama antičkog doba, nego, na primer, o obuci u srpskoj vojsci, u kojoj su, kao što je poznato, još 1880. godine osnovane visoke škole za obrazovanje najvišeg oficirskog kadra.

nja, a zatim kritikuje adaptivnu funkciju, tradicionalizam, odvojenost od rada i dualizam buržoaskog obrazovanja, dajući prednost obrazovanju u našem socijalističkom samoupravnom društvu.

U razmatranju sociološko-psiholoških osobina obrazovanja odraslih autor ukazuje da odrasli sa jednakim uspehom mogu učiti kao i mladi, ali da je njihovo učenje specifično i zahteva andragoški, a ne pedagoški pristup. S obzirom na to da su posebnosti u obrazovanju odraslih u andragoškoj teoriji odavno poznate, autor nije odgovorio na pitanje zašto andragoška praksa još uvek neuspešno kopira pedagoška rešenja, umesto da primenjuje metode i oblike koji odgovaraju sociološko-psihološkim osobinama odraslih.

Kritika prošlosti i nužnost promena u obrazovanju je važno obeležje poglavlja o uticaju naučno-tehničke revolucije na koncepciju i sadržaje obrazovanja. Taj deo obiluje podacima o prevratima u području rada i svim drugim sferama čovekovog života koje izaziva naučno-tehnička i tehnološka revolucija. Zbog toga obrazovanje ne može ostati van dometa promena.

Međutim, autor nije dovoljno sistematičan i eksplicitan u obrazlaganju implikacija naučno-tehničke revolucije na profil kadra, koncepciju, sadržaj i organizaciju obrazovanja.

U tom poglavlju uočljiv je scientizam, pa i tehnološki determinizam, i to po modelu koji su u savremenoj literaturi izgradili R. Rihta, A. Tofler i Ž. Ž. Servan – Šreber.

Razmatranjem uticaja koncepcije opštenarodne odbrane, fizionomije savremenog rata i vojnotehnološkog razvoja na obrazovanje starešinskog kadra oružanih snaga SFRJ autor se najneposrednije počinje baviti osnovnom temom rada. U tom delu analizira opšte karakteristike savremenog rata, oružane borbe i specifične zahteve koncepcije naše odbrane, te iz njih crpi zahteve za savremeno, racionalno i efikasno obrazovanje naših starešina. Zajednički imenitelj svih zahteva je neophodnost njihovog dinamičnog obrazovanja, koje svojom koncepcijom, programima i tehnologijom mora pratiti sve tokove promena u naučno-tehničkom, ljudskom i drugim faktorima rata i oružane borbe.

Pukovnik Stanko Nišić je jedan od retkih naših autora koji sistematski i u dužem vremenskom periodu prati i izučava edukativne sisteme stranih armija. Deo svog sintetizovanog znanja iz te oblasti prezentira čitaocima u poglavlju *Karakte-*

ristike edukativnih sistema savremenih armija, ali je šteta što je to poglavlje, u odnosu na prazninu koja postoji u našoj vojnoandragoškoj literaturi, izuzetno kratko. Kako se može zaključiti iz sistematizacije tog poglavlja, karakteristike sistema savremenih armija nisu značajna determinanta obrazovanja starešinskog kadra naše armije. Autor je ili napravio previd, ili nije našao bolje rešenje u sistematizaciji knjige, pa je to poglavlje svrstao u determinante obrazovanja. To, u svakom slučaju, ne umanjuje kvalitet razmatranja karakteristika vojnoedukativnih sistema savremenih armija, te je to poglavlje po dometima jedno od najboljih u prvom i drugom delu knjige.

STANJE OBRAZOVANJA STAREŠINSKOG KADRA

Aktuelno stanje u obrazovanju starešinskog kadra oružanih snaga SFRJ autor razmatra u trećem i četvrtom delu knjige kroz analizu funkcionisanja sistema obrazovanja i analizu prakse obrazovanja i usavršavanja starešina.

Nakon jasne i sažete sistematizacije i operacionalizacije opštih pojmova, autor daje definicije sistema obrazovanja kao celine i osnovnih elemenata od kojih se sastoji – programskog, tehnološkog i organizacionog podsistema.

Posebnu vrednost u trećem delu knjige imaju poglavlja u kojima je razmatrana metodologija programiranja obrazovanja i metodološke postavke konstituisanja racionalnog sistema obrazovanja. U obrazlaganju metodologije programiranja obrazovanja autor polazi od Marksove teorije potreba i hijerarhije motiva koju je dao A. Maslov.

Osnovni stav autora jeste da se u programiranju obrazovanja mora početi od naučno definisanog profila starešinskog kadra. Metodologija njegovog definisanja obuhvata: (1) analizu rada; (2) utvrđivanje obrazovnog profila; (3) analizu uticaja objektivnih i subjektivnih faktora, a tek nakon toga može se pristupiti (4) izradi nastavnih planova i programa obrazovanja. Istovremeno, autor konstatuje da u sadašnjoj praksi profili najčešće nisu proizvod interdisciplinarnih istraživanja, već nesistemološkog, amaterskog i usputnog rada na njihovom definisanju.

Nakon dela o metodologiji programiranja obrazovanja, autor analizira uslove za ostvarenje programa obrazovanja –

nastavnički kadar, polaznike i materijalno-tehničku bazu. Umesto sadašnje prakse, u kojoj ceo nastavni program škole realizuju stalni nastavnici, autor predlaže timski pristup. Pored stalnih, bili bi obuhvaćeni i povremeni nastavnici, i to najiskusnije trupne starešine. Tako bi se obezbedila bolja veza između obrazovanja i rada i vrhunski naučni i stručni radnici, specijalisti za određene oblasti, čime bi se obezbedila bolja veza između obrazovanja i nauke.

Razmatranjem osnovnih postavki organizovanja procesa obrazovanja kroz deskripciju njegovih faza i oblika, a zatim i rukovođenja obrazovanjem i usavršavanjem starešina, autor zaokružuje deo svog rada koji se odnosi na sistem obrazovanja starešinskog kadra.

U delu knjige *Sistem obrazovanja starešinskog kadra* autor je obuhvatio široku oblast: od operacionalizacije opštih pojmova, preko metodologije programiranja obrazovanja, organizacije, realizacije i vrednovanja obrazovanja, do rukovođenja obrazovanjem. Čini se da bi bilo bolje da je, boljom selekcijom problema, više prostora i pažnje posvetio metodologiji definisanja profila starešinskog kadra i programiranju obrazovanja, jer je naša vojnoandragoška teorija deficitarna u istraživanju tih oblasti. Umesto toga, autor se, nastojeći da zahvati celinu, upustio u eksploraciju već dobro istraženih područja (priprema i realizacija nastave, organizacioni oblici, vrednovanje itd.).

Za razliku od prethodnih, četvrti deo knjige *Praksa obrazovanja i usavršavanja starešina* zasnovan je na respektivnim empirijskim podacima i analizama iz vlastitih istraživanja. To ga čini i najvrednijim delom knjige. Empirijskim istraživanjem potreba rada starešina autor je došao do više značajnih zaključaka. Analiza intenziteta poslova i zadataka koje starešine obavljaju pokazuje da se najviše bave: (1) planiranjem obuke jedinica, komandi i štabova; (2) održavanjem i popunom TMS i opreme; (3) obukom i vaspitanjem vojnika i jedinica; (4) izradom elaborata za zadatke i vežbe; (5) mobilizacijskim poslovima itd. U okviru tih i drugih područja rada starešine su najslabije pripremljene za materijalno – finansijske i mobilizacijske poslove.

Analiza utroška radnog vremena za pojedine aktivnosti, koju je sačinio autor, ukazuje da se za osnovne radne zadatke

koristi svega 37 odsto ukupnog fonda radnog vremena. Veoma mnogo vremena starešina troše na administrativne poslove (17 odsto), tekuće operative zadatke (15 odsto), vanredne i neplanske zadatke (20 odsto), sastanke (10 odsto) itd.

Upravo je to jedan od uzroka što je korelacija uspeha u školi i uspešnosti na dužnostima u trupi veoma niska. Za profile starešina sa završenom Komandno-štabnom akademijom KoV i Školom narodne odbrane korelacija je neznatna ($r = 0,26$, odnosno $r = 0,20$). Veoma niska korelacija ($r = 0,26$) postoji kod starešina koji su završili Vojnu akademiju KoV, a značajna povezanost uspeha u školi i uspešnosti na dužnostima postoji kod profila koji su završili Visoku vojno-političku školu JNA ($r = 0,52$) i Tehničku vojnu akademiju KoV ($r = 0,53$). Inače, prosečan uspeh starešina na dužnosti viši je nego u školi.

Analiza obrazovnih potreba starešina, na osnovu potreba rada, pokazuje da starešinama, u proseku, najviše nedostaju znanja iz organizacije rada, taktike roda, vojne andragogije i psihologije. Tražeći uzroke za relativno nepovoljno stanje, autor analizira sve važne segmente prakse obrazovanja starešina – školovanje, pripremu za prve dužnosti, usavršavanje uz rad, i drugo. Pri tome, nudi brojne konkretne i korisne predloge za unapređenje obrazovanja starešina naših oružanih snaga.

Na kraju četvrtog dela knjige autor daje sintezu zaključka svog ukupnog teorijskog i empirijskog istraživanja, a zatim i projekciju dogradnje sistema obrazovanja starešinskog kadra oružanih snaga SFRJ. Između ostalog, u okviru te sinteze daje i: (1) komparativnu analizu obrazovanja starešina stranih armija, uz naglašavanje iskustava koje bismo i mi mogli koristiti; (2) naša iskustva iz formiranja starešinskog kadra u narodnooslobodilačkom ratu i posleratnom razvoju; (3) zaključke o uticaju naučno-tehničke revolucije i fizionomije savremenog rata na obrazovanje starešina; (4) zaključke o stanju programskog, organizacionog i tehnološkog segmenta globalnog sistema obrazovanja starešina oružanih snaga SFRJ, i drugo. Sledeći svoj osnovni stav o nužnosti usklađivanja razvoja profila i obrazovanja sa tokovima promena u ljudskom i tehničko-tehnološkom faktoru, autor predlaže definisanje osnovnih profila starešina, koji moraju biti znatno širi od

sadašnjih. Prema autoru, to su komandni, pozadinski, tehnički i politički profil starešine oružanih snaga SFRJ. Ne ulazeći detaljnije u specifikaciju, obim i dubinu potrebnih znanja za svaki od tih profila, ipak ukazuje na osnovne momente u njihovom obrazovanju. Sasvim na kraju, nudi i svoje predloge za racionalizaciju stepena i mreže obrazovnih institucija u Jugoslovenskoj narodnoj armiji.

PERSPEKTIVE OBRAZOVANJA STAREŠINSKOG KADRA

Iako je na kraju četvrtog dela rada dao sintezu ukupnih teorijskih i empirijskih istraživanja, autor je učinio dodatni napor i budućim korisnicima knjige ponudio svoje viđenje perspektive obrazovanja starešinskog kadra.

U tom petom, poslednjem delu knjige odgovore na pitanja o perspektivama obrazovanja starešinskog kadra autor traži u anticipaciji tokova društvenog i naučno-tehničkog razvoja, kretanjima na području savremenih vojnih doktrina, tehničko-tehnološkom i vojnom faktoru uopšte. Razmatrajući protivurečnosti sadašnjeg i viziju budućeg društvenog razvoja, oštro kritikuje birokratizovana socijalistička društva i kvazisavremenu marksističku teoriju. Izlaz vidi u vraćanju savremene, po autoru kastrirane, marksističke misli izvornom marksizmu.² Takođe, oštro kritikuje adaptivnu funkciju obrazovanja u našem socijalističkom društvu.

Iz komparativnih analiza o stanju obrazovanja u različitim zemljama i sistemima autor zaključuje da *inventivna* društva organizaciju obrazovanja, istraživanja i proizvodnje postavljaju tako da inovacije i kreativnost postaju osnov razvojnih pomaka. Za razliku od njih, *neinventivna* društva ne pridaju adekvatan značaj znanju, sposobnima postavljaju niz birokratskih barijera, a preferiraju vredne i poslušne.

Za neke tendencije razvoja obrazovanja, uočljive u najrazvijenijim zemljama, autor pretpostavlja da će postati opšte,

² Eventualna polemika s autorom o tome može li doista izvorni marksizam s kraja 19. veka ponuditi odgovore na izazove 21. veka i može li se samo na njemu graditi vizija budućeg društvenog razvoja, a time i obrazovanja budućnosti, zahtevala bi znatno više prostora i prevazišla bi okvire kritičkog prikaza ove knjige.

te da one ukazuju na tokove razvoja obrazovanja u budućnosti. Te se tendencije, prema njemu, ogledaju u sledećem:

- (1) od adaptivnog, ka stvaralačkom učenju;
- (2) od uskog specijalističkog, ka širokom opštem i stručnom obrazovanju;
- (3) od nižih kognitivnih, ka višim nivoima shvatanja;
- (4) od dogmatskog, ka kritičkom i kreativnom mišljenju;
- (5) od uskih ideoloških i etničkih, ka opštim i humanističkim vrednosnim stavovima, i
- (6) od permanentnog školovanja, ka permanentnom obrazovanju.

Sve izraženiji uticaj nauke na vojnu moć, nove vojne doktrine, savremena kretanja i promene u tehničko-tehnološkom i vojnom faktoru uopšte ukazuju da će i obrazovanje starešinskog kadra imati slične razvojne tokove u programskoj, organizacionoj i metodičkoj sferi.

Nakon što je ukazao na osnovne tokove razvoja obrazovanja uopšte i obrazovanja starešinskog kadra posebno, autor sasvim konkretno razmatra mogućnosti i puteve razvoja stvaralačkog učenja kao osnove obrazovanja budućnosti. Na kraju knjige, a na osnovu svih prethodnih analiza, ukazuje na perspektive razvoja vojnog školstva i povezivanja naučne, obrazovne i stručne delatnosti u našim oružanim snagama.

Koliko je autorov izlet u budućnost obrazovanja bio uspešan pokazaće vreme. Pri tome, ne sme se zaboraviti da je budućnost kategorija koja ima samo jednu sigurnu dimenziju – da dolazi posle sadašnjosti, i ona će, u svakom slučaju, biti drugačija od slike koju o njoj sada imamo. Potpuno različita, ipak, neće biti.

Sažetu, a pogotovu jednoznačnu ocenu naučno-teorijskih dometa knjige *Obrazovanje starešinskog kadra* dr Stanka Nišića teško je dati. Ipak, nakon pažljivog čitanja i analize moguće je izvesti nekoliko relevantnih zaključaka.

Rad *Obrazovanje starešinskog kadra* je veoma obiman, što je posledica autorove ambicije da osnovni problem rada zahvati u celini i sa svih relevantnih aspekata. Takav pristup sadrži i prednosti i nedostatke. Prednosti zato, što je naša vojnoandragoška teorija dobila, a potencijalnim korisnicima je ponuđen rad u kojem je obrađena celina problematike

obrazovanja starešinskog kadra – retrospekcija razvoja, determinante, sistem, praksa i perspektive. Nedostaci takvog pristupa ogledaju se u neujednačenosti kvaliteta pojedinih delova i poglavlja knjige, što je i razumljivo: kompleksnu problematiku sa svih relevantnih aspekata ne može obraditi jedan autor a da pri tom održi konstantno visok naučni kvalitet.

Hronološka slojevitost rada jeste njegova druga relevantna karakteristika. Rad je nastajao u dužem vremenskom periodu. Sintezom učinjenom pred objavljivanje nisu reducirani ili aktuelizovani pojedini delovi i poglavlja. Zbog toga će prosečno informisani čitalac steći utisak da se u pojedinim poglavljima tretira već više puta obrađena i dobro poznata problematika.

Autor je najuspešniji u delovima knjige u kojima svoja razmatranja zasniva na rezultatima vlastitih empirijskih istraživanja. Posebnu vrednost imaju delovi rada u kojima obrađuje segmente vojnog obrazovanja koji su izrazito deficitarni u našoj vojnoandragoškoj literaturi – komparativne analize stranih vojnoedukativnih sistema, problematika definisanja obrazovnih profila, metodologija programiranja obrazovanja, problematika usklađivanja obuke komandi i štabova sa tokovima promena u ratnoj veštini, i drugo.

Pukovnik Nišić je u radu ponudio mnoštvo konkretnih i korisnih praktičnih rešenja za unapređenje sistema i prakse obrazovanja starešinskog kadra. To je još jedan kvalitet, ne tako čest u našim teorijskim radovima.

Bez sumnje, o nekim stavovima autora i zaključcima do kojih je došao može se polemisati, no, iluzorno bi bilo očekivati da na tako širokom i kompleksnom području, kao što je obrazovanje, bilo koji pojedinac može imati ekskluzivno pravo na istinu.

I, na kraju, ukoliko se rukovodimo objektivnošću kao relevantnim kriterijumom, ničim se ne može osporiti ocena da je knjigom dr Stanka Nišića naša vojnoandragoška teorija dobila jedan od najpotpunijih i najcelovitijih radova kojem je obrazovanje starešina osnovni predmet. U tome je, bez dileme, njena najveća i teorijska i praktična vrednost.

S U M M A R Y

RETROSPECTION OF DEVELOPMENT OF COMMAND
AND CONTROL PERSONNEL, SITUATION AND PERSPECTIVE
OF ITS FURTHER EDUCATION

Theoretic conceptualization of the reform of education of the command and control personnel of the Armed Forces of SFRY, aimed at its more complete linking with the changes in the scientific-technical and human factor of the modern warfare, and with authentic requirements of the defence concept of SFRY, makes the basic contents of the book written by D Sc Stanko Nišić, Colonel. The book encompasses a retrospection of development, determinants, system, actual practice and perspective of education of the command and control personnel. Of exceptional significance are chapters in which are reviewed characteristics of military education systems of different countries, the methodology of programming of the education, and problems of adaptation of training of commands and staffs to the trends of change in the art of war. The author sets out a number of concrete and useful suggestions for the improvement of practice of training and education of military leaders.

Generally taken, the author is most successful in those parts of the book wherein his theoretical consideration are based on the results of his own empirical research. In his attempting to grasp the entire complex domain of education and training of military leaders, also from all relevant aspects, the author, however, could not preserve in several chapters the otherwise constantly high theoretical level of his deliberations.

R E S U M E

RETROSPECTIVE DU DEVELOPPEMENT ET PERSPECTIVES
DE L'EDUCATION DU CADRE

La théorie de la réforme de l'éducation du cadre des forces armées de la RSFY, ayant pour but attachement aux changements scientifico-techniques et au fait humain de la guerre contemporaine ainsi qu'aux demandes authentiques de la conception de défense de la RSFY, est le sujet principal du livre du colonel dr. Stanko Nišić. Le travail comprend rétrospective du développement, déterminantes, système, pratique actuelle et perspectives de l'éducation du cadre. La valeur particulière est l'étude des caractéristiques des systèmes d'éducation militaire étrangers, la méthodologie de programmation de l'éducation et les problèmes de concordance de l'entraînement des état-majors avec les courants des changements dans le domaine de l'art de guerre. Le travail contient plusieurs propositions concrètes et utiles pour la modernisation de la pratique de l'éducation du cadre.

Globalement, l'auteur a le plus grand succès dans les parties du livre traitant ces études basées sur les résultats des recherches empiriques personnelles. Cependant, insistant sur cette partie des recherches de ce thème complexe qui est l'éducation du cadre, dans un nombre des chapitres du livre l'auteur n'a pas réussi à tenir le niveau de ses réflexions en général très hautes.

РЕЗЮМЕ

РЕТРОСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ, СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ
ОБРАЗОВАНИЯ КАДРОВ ОФИЦЕРОВ

Теоретическое осмысление реформы образования кадров офицеров вооруженных сил СФРЮ, с целью его более полной уязвки с изменениями в научно-техническом и человеческом факторах современной войны и подлинными требованиями концепции обороны СФРЮ, является основным предметом книги полковника д-р Станко Нишича. Труд охватывает ретроспективу развития, определяющие, систему, актуальную практику и перспективы образования кадров офицеров. Особой ценностью обладают главы, в которых рассматриваются характеристики иностранных военно-образовательных систем, методология программирования образования и проблематика согласования обучения командований – штабов с течениями изменений, имеющих место в военном искусстве. Работа содержит несколько конкретных и полезных предложений по совершенствованию практики образования офицеров.

В целом, наиболее удачными являются те части книги, в которых автор теоретические рассмотрения основывает на результатах собственных эмпирических исследований. Однако, пытаясь такую комплексную область, какой является образование офицеров, охватить в целом и со всех значительных аспектов, автору в небольшом числе глав не удалось сохранить, вообще говоря, весьма высокий теоретический уровень своих рассматрений.

Iz inostranih armija

Strategija NATO u novim uslovima

Pukovnik u penziji dr *TODOR MIRKOVIĆ*

Promene u centralnoj i istočnoj Evropi značajno su uticale na izmenu evropskog vojnog poretka. Sovjetski Savez je usvojio odbrambenu doktrinu, smanjio svoje oružane snage i vojno se povlači iz istočnoevropskih zemalja, a Varšavski ugovor je u nestajanju. Međutim, NATO teži, iako gubi neprijatelja, daljem unutrašnjem učvršćivanju i vojnom kvalitativnom jačanju. Ispoljava pretenzije da postane glavni činilac budućeg sistema evropske bezbednosti. Svoju strategiju i doktrinu prilagođava novim uslovima i potrebama politike Saveza.

Na osnovu pisanja vojne štampe zapadnih zemalja i vlastitih zapažanja, dr Todor Mirković navodi gledišta i procene raznih autora o tome prema kojem i kakvom potencijalnom protivniku NATO formuliše novu strategiju, kakve se promene predviđaju u koncepcijama *isturena odbrana* i *elastični odgovor*, kao i u doktrinarnom konceptu *EOFA*; kakve potrebe iz zahteva nove strategije proizilaze u odnosu na jačinu, organizaciju i raspored snaga NATO, i kakve se promene predviđaju, u načelima njihove upotrebe.

Kroz opšta zapažanja, autor se osvrće na proklamovani „odbrambeni“ karakter NATO i njegove strategije, s obzirom na ispoljene tendencije da se u zadatke NATO uključe i vojne intervencije prema izvannatovskom delu Evrope i područjima izvan Evrope.

Vojno-politička situacija u Evropi suštinski se menja. Odnosi između supersila i blokova – od međusobnog konfrontiranja i pretnji, prerastaju u odnose pregovaranja i saradnje. Poremećen je ranije uspostavljen i dugo održavan globalni odnos snaga. Linija međublokovskog razgraničavanja je izmenjena, a jedna zemlja članica Varšavskog ugovora (DR Nemačka) „ispala“ je iz tog poretka i sa svojim potencijalom prešla na stranu drugog, ranije suprotstavljenog bloka. Budućnost Varšavskog ugovora, kao vojno-političke organizacije, dove-

dena je u pitanje¹, a vojna moć vodeće sile tog bloka – Sovjetskog Saveza – značajno je oslabljena. Stepennoružanošti Evrope, naročito njenog centralnog i istočnog dela, smanjen je, sa tendencijom daljeg opadanja, kao i opasnost od izbijanja međublokovskog sukoba na njenom tlu.

U takvim uslovima NATO – koji sebe smatra pobednikom u „hladnom ratu“, prilagođava se novim okolnostima. Formuliše novu ili suštinski menja postojeću vojnu strategiju. Planira promene u organizaciji oružanih snaga i načelima njihove upotrebe. Koncipira razvoj i proizvodnju naoružanja i vojne opreme potrebama budućih koalicionihsnaga. Pri tome polazi od izmenjenog karaktera potencijalnog agresora, ali i od procene o potrebi za daljim vlastitim postojanjem.

ZAHTEVI ZA DALJE POSTOJANJE NATO

Izjavama najviših rukovodilaca, saopštenjima sa zasedanja foruma NATO u vojnoj literaturi zapadnih zemalja ne dovodi se u pitanje dalje postojanje NATO, bez obzira na dosadašnje i očekivane promene u Evropi. Šta više, traži se još neposrednija vojna i druga saradnja zemalja članica i iznose razlozi za to.

Generalni sekretar NATO, Manfred Verner, nedavno je u časopisu „Šesnaest zemalja NATO“, organu te vojno-političke organizacije, naveo razloge za dalje postojanje NATO. Među njima su: očuvanje kolektiviteta zapadnih zemalja, doprinos očuvanju stabilnosti u Evropi i dalja opasnost od SSSR-a po bezbednost zapadnih zemalja.

Bez NATO, smatra njegova čelna ličnost, bilo bi teško, a možda i nemoguće „održati smisao nerazdvojne kolektivnosti zemalja zapadne demokratije. NATO na najbolji način obezbeđuje nastavljanje transatlantskih odnosa, tj. čvrstih veza između Zapadne Evrope i Severne Amerike“. I dalje: „Evropa je gotovo tradicionalno bila suviše neuravnotežena. Taj pri-

¹ U Budimpešti, 25. februara 1991, ministri inostranih poslova i ministri odbrane šest zemalja članica Varšavskog ugovora (VU) potpisali su protokol o ukidanju njegove vojne organizacije, čime ta blokovska organizacija, posle gotovo 36 godina postojanja, odlazi u istoriju.

Sovjetski general armije Pjotr Lušev, komandant ujedinjenih oružanih snaga VU, u intervjuu objavljenom (25. februara 1991) u armijskom listu *Polska zbrojna*, istakao je da će ukidanje vojne organizacije VU ojačati poverenje u političku i vojnu stabilnost na evropskom kontinentu.

rodni nedostatak ne može se automatski otkloniti samim nestankom Varšavskog ugovora ili sovjetskim vojnim povlačenjem iz centralne i istočne Evrope“. NATO, prema njemu, treba i u narednom periodu da ostane značajan element evropske stabilnosti.

Sovjetski Savez, prema generalnom sekretaru NATO, menja politiku i strategiju, ali ostaje veoma snažna vojna sila. Biće potrebno mnogo vremena da se izmeni suština njegove unutrašnje i spoljne politike. U međuvremenu, SSSR će, kako procenjuje M. Verner, značiti potencijalnu opasnost u smislu mogućeg ugrožavanja integriteta i suvereniteta zemalja zapadne Evrope i onih koje pokušavaju da ih slede.²

Pored navedenog, iznose se i drugi razlozi u prilog daljeg postojanja NATO, uključujući „potrebu“ za gašenjem žarišta sukoba u područjima izvan Evrope, prvenstveno na Bliskom i Srednjem istoku.

POTENCIJALNI PROTIVNICI NATO

U glavnom strategijskom dokumentu NATO MC-13/4, usvojenom 1967. godine, rečeno je da glavna opasnost po integritet i suverenitet zemalja članica NATO dolazi od Varšavskog ugovora, sa SSSR-om na čelu. Na osnovu takve procene i procene mogućnosti snaga VU, NATO je tokom protekle 24 godine, a i pre toga, gradio svoju vojnu strategiju i ratnu doktrinu,³ tretirajući SSSR i VU kao svoje glavne potencijalne protivnike.

Međutim, promene koje su se u poslednjoj godini zbile u Evropi uticale su na to da se navedene procene menjaju. Na majskom zasedanju Ministarskog saveta NATO (1990) usvojeno je mišljenje da više ne postoji opasnost od jedinstvenog VU, ali da su sovjetske snage i dalje veoma jake i da su potencijalna pretnja NATO. Takvu procenu ponovio je i dalje razradio generalni sekretar NATO u navedenom časopisu, ali i u drugim javnim nastupima.

Na sastanku šefova država i vlada zemalja članica NATO, održanom u Londonu početkom jula 1990. potvrđena je

² Manfred Woerner, *NATO in the 1990's - Changing roles but an enduring value*. NATO's Sixteen Nations, No 3 (June 1990), pp. 12-17.

³ U vojnoj teoriji i ratnoj veštini SAD i NATO strategija je viši pojam od (ratne) doktrine.

procena usvojena na majskom zasedanju NATO – da ne postoji neposredna opasnost za NATO od VU, a učinjen je i korak dalje. Upućen je poziv zemljama članicama VU da potpišu zajedničku deklaraciju, u kojoj će „svečano izjaviti da više nisu protivnici i da potvrde svoje namere da će se uzdržavati od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti bilo koje države...“⁴ Takva deklaracija potpisana je na samitu KEBS-a, 21. novembra 1990. u Parizu.⁵

Eliminisanje (ili gotovo eliminisanje) snaga SSSR-a i VU kao potencijalno protivničkih snaga NATO neki autori zapadnih zemalja su objasnili i oslabljenošću sovjetske vojne moći i dezintegracijom Varšavskog ugovora.⁶ Međutim, mnogi vojni analitičari i planeri smatraju da je Sovjetski Savez i dalje vojna supersila i potencijalna opasnost za NATO. T. Sarensen, na primer, piše: „Mnogi u Vašingtonu, naročito u Ministarstvu odbrane, upozoravaju na opasnost od Sovjetskog Saveza. Nije čudo, jer je Sovjetski Savez i dalje jedini koji fizički može da ugrozi SAD“.⁷ I generalni sekretar NATO, M. Verner, kaže da će Sovjetski Savez, bez obzira na njegov unutrašnji razvoj, biti u narednom periodu i konvencionalna i nuklearna supersila.

Na takve procene nadovezuju se razmišljanja vojnih teoretičara zapadnih zemalja o mogućnostima SSSR-a da u određenim uslovima preduzme vojnu akciju prema zemljama NATO. One se svode na sposobnost Sovjetskog Saveza da izvede nuklearni napad protiv SAD (eventualno i protiv evropskih zemalja NATO) i preduzme napad konvencionalnim snagama u Evropi, na jednom strategijskom pravcu ili na jednom, ali ne i na sva tri, vojištu evropskog ratišta. Takvo „razmišljanje“, svakako, proizilaze i iz namera da se opravdaju razlozi za dalje postojanje NATO kao vojno-političke organizacije i njegovo donaoružavanje.

⁴ *London Declaration of a Transformed North Atlantic Alliance*, NATO Review No 4 (August 1990), pp. 32–33.

(Na srpskohrvatskom jeziku videti: *Londonska deklaracija o transformisanom NATO*, U: „Međunarodna politika“ br. 968–9 od 1–16. VIII 1990, Beograd, str. 16–17.

⁵ Detaljnije o tome: *Pariska povelja za novu Evropu*, „Međunarodna politika“, br. 976 od 1. decembra 1990, Beograd, str. 13–17.

⁶ Videti: Theodor C. Sarensen, *The touchstone for our nation's security*, Foreign Affairs, No 3/90, pp. 1–15.

⁷ *Isto*, str. 5.

MODIFIKOVANJE STRATEGIJSKIH KONCEPCIJA I DOKTRINARNIH NAČELA

U prilagodavanju novim uslovima strategija NATO ne koncipira se – kako se naglašava u vojnoj štampi zapadnih zemalja – samo za pariranje snagama Sovjetskog Saveza i Varšavskog ugovora, nego za veći broj „rizika“ (slučajevi) u Evropi i izvan nje. M. Verner navodi da se „uporedo sa smanjenjem sovjetske vojne pretnje, gotovo sa njenim potpunim iščeznućem, menja karakter bezbednosti, pa se, shodno tome, prilagođavaju strategija i koncepti odbrane – od pripreme za odbranu protiv jedne konkretne opasnosti ka jednoj smišljenoj pripremljenosti za odgovor na više nespecificovanih budućih rizika. To podrazumeva promene u dve osnovne dimenzije – vremenskoj i prostornoj.⁸

Što se „vremenske dimenzije“ tiče, u vojnoj štampi zapadnih zemalja posebno se ističe da se promenama u zemljama istočne i centralne Evrope u jačini i rasporedu snaga Sovjetskog Saveza značajno povećava *vreme upozorenja* na opasnost. Procenjuje se da SSSR i VU više ne mogu da preduzmu iznenadni napad na evropske zemlje NATO masovnim korišćenjem konvencionalnih snaga i sredstava. Za takav (ranije pretpostavljani) napad bile bi potrebne dugotrajne pripreme i veliko pregrupisavanje snaga sovjetske armije, što ne bi moglo da ostane nezapaženo, a moglo bi, prema nekim procenama, da traje čak i do šest meseci.⁹ „Geografska dimenzija“ u strategiji NATO, koja je u procesu modifikovanja, menja se i u kvalitetu i u prostoru. Obuhvata Evropu u celini, ali i neke vanevropske regione. „U odnosu na Evropu“, kaže M. Verner, „realnije je da se govori o 'potencijalnim nestabilnostima i rizicima' nego – kao u prošlosti – samo o sovjetskoj pretnji, a u odnosu na ostale regione sveta – Bliski istok se sada mora sagledavati kao region koji potencijalno ugrožava Evropu.¹⁰

Prema generalnom sekretaru NATO i drugim kreatorima vojne politike i strategije Zapadne alijanse, buduća strategija NATO treba da obezbedi: odbranu suvereniteta i integriteta

⁸ M. Verner, *isto*, str. 15.

⁹ Videti: Bruce W. Nelson, *Rethinking Alliance*, Time International, April 2. 1990.

¹⁰ M. Verner, *isto*, str. 17.

zemalja članica NATO od eventualne (mada malo verovatne) agresije SSSR-a; unutrašnju stabilnost NATO (u okviru toga da spreči eventualne sukobe između zemalja članica); da utiče na očuvanje mira i bezbednosti u Evropi izvan zone organizovanosti NATO, i da štiti interese NATO kao celine i njegovih pojedinih članica izvan Evrope, prvenstveno u zoni Bliskog i Srednjeg istoka.

PROMENE U STRATEGIJSKIM KONCEPCIJAMA

Osnovnim doktrinarnim dokumentom NATO *MC-13/4*, osim definisanja pojma pretnje (opasnosti), koja po bezbednost NATO dolazi od SSSR-a i VU, utvrđeno je, da će na takvu pretnju NATO odgovoriti korištenjem strategijske koncepcije poznate pod nazivom „*isturena odbrana*“ i „*elastični odgovor*“.

Isturena odbrana je strategijski koncept SAD primenjen ne samo na Evropu već i na Aziju. Proklamovan je između 1955. i 1960. godine i otelovljen u lancu vojnih baza SAD koje se protežu od severne Norveške do severo-zapadnog Pacifika, obuhvatajući jug Evrope i jugoistok Azije. U delu koji se odnosi na Evropu i NATO oslanja se na konvencionalne snage SAD i evropskih zemalja NATO i na nuklearnu podršku SAD (kasnije još i Velike Britanije i Francuske).

Elastični odgovor je, u osnovi, nuklearna komponenta vojne strategije SAD i NATO. U SAD usvojena je 1961, a u NATO 1967. godine. U svom prvobitnom značenju podrazumevala je gradirani odgovor SAD i NATO na agresiju SSSR-a i VU, a intenzitet i razmere tog odgovora zavisili bi od vrste i obima agresije (konvencionalna, nuklearna, ograničena, opšta).

Isturena odbrana i *elastični odgovor* dopunjavani su i konkretizovani operativnim konceptima kao *dobijanje prve bitke* (koja je važila sedamdesetih godina), *vazdušno-kopnena bitka* (iz prve polovine osamdesetih godina) i, najnovija – *FOFA* (Follow-on Forces Attack – FOFA, napad na snage koje nastupaju iz dubine neprijateljskog rasporeda). Tako je od prvobitno naglašeno odbrambenog, vojna strategija NATO sve više poprimala ofanzivni karakter. To se ogleda i u zamisli o prenošenju borbenih dejstava na teritoriju protivnika na

početku oružanog sukoba, u gledištima o preventivnom ratu i u zvanično usvojenom stavu o prvoj upotrebi nuklearnih oružja, tj. o prvom nuklearnom udaru. Pod uticajem izmenjene vojno-političke situacije u Evropi, NATO modifikuje načela navedenih strategijskih koncepata i doktrinarnih pogleda.

Ujedinjenjem Nemačke¹¹ i sporazumom postignutim u vezi s tim, celovitost *isturene odbrane* gubi smisao na tlu Evrope. „Ona“, kaže M. Verner, „bila je jedan od vitalnih koncepata sve dok je Nemačka bila razjedinjena, jer je podrazumevala da će se snage NATO boriti na samoj međublokovskoj granici“. ¹² Međutim, na jednom delu teritorije NATO (u bivšoj DR Nemačkoj) sada se nalaze snage sovjetske armije, i dok one budu tamo prisutne (do 1994. godine) koncept *isturene odbrane* na tom delu fronta neće moći da funkcioniše.

Koncept *isturene odbrane* NATO poremećen je samo u centralnom evropskom regionu. Na krilnim vojištima, u osnovi, on ostaje nepromenjen. To se odnosi, prvenstveno, na južnoevropsko vojište, na kojem se zadržava postojeći sistem vojnih baza SAD i NATO. Jedina značajnija promena nastala je eliminisanjem krstarećih raketa SAD sa Sicilije, ali američki vojni planeri ne odustaju od namere da uklanjanje tih raketa nadomeste dopremanjem višenamenskog lovačkog aviona tipa *F-16 fajting felkon* (Fighting Falcon) (72 aviona) na aerodrome u Italiji. ¹³

U vojnoj štampi zemalja NATO ističe se da se *elastični odgovor*, kao element strategije odvratanja, za sada ne napušta, ali se i taj koncept menja i prilagođava novim uslovima, što je povezano prvenstveno, sa gledištima o upotrebi nuklearnih oružja. U vezi s tim, H. Wegner, pored ostalog, piše: „Nova strategija će održavati smanjen oslonac na nuklearna borbena sredstva modifikujući, ali niukom slučaju i napuštajući princip elastičnog odgovora, koji će i dalje obezbeđivati brižljivo dozirane opcije odvratanja, koje su u svakom slučaju u skladu sa stepenom hipotetične pretnje“. ¹⁴

¹¹ Odluka o ujedinjenju Zapadne i Istočne Nemačke (pod imenom Savezna Republika Nemačka) stupila je na snagu 3. oktobra 1990, u 24.00 časa. Videti: *Hronologija ujedinjenja Nemačke*, „Međunarodna politika“, br. 973 od 16. oktobra 1990, Beograd, str. 13-15.

¹² M. Verner, *isto*, str. 17.

¹³ *Isto*, str. 17.

¹⁴ Henning Wegener, pomoćnik generalnog sekretara NATO za političke poslove, *The Transformed Alliance*, NATO Review No 4 (August 1990), pp. 1-7.

PROMENE U OPERATIVNIM KONCEPTIMA

Poslednjih nekoliko godina u vojnoj strategiji i ratnoj doktrini NATO posebno aktuelno pitanje bio je operativni koncept *FOFA*, čija se budućnost u novim uslovima razmatra u časopisu „Šesnaest zemalja NATO“.¹⁵

Pisac članka, Majkl Dugan, taj koncept naziva još i „zduženo izolovanje bojišta od snaga koje se približavaju“ (Joint interdiction of follow-on-forces, ili *JIF*) i ističe da je od ranije poznat i u praksi primenjivan u ratnoj doktrini Zapada, a odnosio se uglavnom na izolovanje bojišta dejstvima po sistemima komunikacija i objektima logističke podrške. U koncept *FOFA*, međutim, unete su dve značajne inovacije: masovna upotreba vatre po odabranim ciljevima u dubini protivnika (po drugim i narednim ešelonima) do njihovog potpunog razbijanja i, drugo, besprekorno dejstvo komandi i štabova operativnog nivoa snaga KoV i ratnog vazduhoplovstva kako bi se postiglo jasno prepoznavanje najvažnijih ciljeva koji se približavaju i koje treba napasti i uništiti.

Majkl Dugan naglašava da se raniji scenario o maskiranju snaga VU u ešelonima koji se kreću jedan za drugim menja, i da se, shodno tome, menja i smisao koncepta *FOFA*, razrađenog i usvojenog prvenstveno za primenu na centralnom evropskom vojištu. Međutim, suština koncepta, koji pretpostavlja „kontrolisanje“ toka približavanja kopnenih snaga protivnika ka prednjem kraju odbrane, ostaje i dalje važeća. Pri tome, pojmovi kao što su *vazdušno izolovanje* (Air interdiction), *izolovanje bojišta* (Battlefield interdiction) i taktičko izviđanje iz vazdušnog prostora čak će i dobiti na značaju posle smanjenja konvencionalnih snaga u Evropi, tim pre što kopnene snage postaju savremenije i, istovremeno, lakše, brže i pokretljivije.

U dosadašnjoj organizaciji sistema „odbrane“ i usvojenim doktrinarnim (operativno-taktički) načelima upotrebe snaga NATO značajno mesto su imali pojmovi *štit* i *mač*. *Štit* su činile konvencionalne, a *mač* nuklearne snage.

Saglasno strategiji *isturene odbrane*, trebalo je da konvencionalne snage pruže otpor eventualnom agresoru na isturenim

¹⁵ Videti: Michael Dugan, *The Future of FOFA*, NATO'S Sixteen Nations No 5 (Sept. 1990), pp. 41-48.

položajima, a ako u tome ne bi uspele, onda bi se potegao *mač*, kojim bi se agresor „sasekao“.

Međutim, u vojnoj teoriji, koja je prenošena i u ratne planove NATO, postojala su različita gledišta o vremenskom i prostornom odnosu između *štita* i *mača*, tj. o vremenu i mestu prelaska na upotrebu nuklearnih oružja. Neki su gradili svoja gledišta na pojmu *potezna žica*, a smisao tog pojma je bio u tome da se, čim snage agresora slome prvu liniju odbrane, pribegne upotrebi nuklearnih oružja. Drugi su dozvoljavali mogućnost da snage NATO, pod pritiskom superiornog protivnika, napuste značajan deo teritorije Zapadne Evrope i da tek u protivudaru pribegnu upotrebi nuklearnih oružja. Takvoj zamisli najviše su se protivili zapadni Nemci, jer je ona podrazumevala ogromna razaranja i gubitke na teritorijama obe Nemačke. Upravo na insistiranje zapadnih Nemaca bio je usvojen stav o prvom nuklearnom udaru, koji je mogao da bude čak i preventivan.

U nove operativne koncepte, međutim, unose se izmene i u pogledu *upotrebe nuklearnih oružja* u eventualnom budućem sukobu na evropskom ratištu. U Londonskoj deklaraciji, na primer, naglašava se da će se nuklearno oružje koristiti kao poslednje sredstvo, odnosno u krajnjoj nuždi (as a last resort). Ali, kod vojnih teoretičara zapadnih zemalja postoji ipak izvesna dilema u odnosu na stvarno značenje te tvrdnje. Tu dilemu pokušava da razreši H. Wegener, koji kaže: „Novi naglasak na pojam 'nuklearno oružje kao poslednje sredstvo' je dvoznačan. Ta formulacija, u prvom redu, znači da upotreba nuklearnih oružja predstavlja jednu krajnje udaljenu mogućnost, i (drugo) da je glavna svrha (postojanja) nuklearnih oružja maksimiziranje njihovog političkog značaja. Ona jasno znači da je nuklearna strategija NATO jedna politička strategija“.¹⁶ Prema tome, u sadašnjim diskusijama o budućoj strategiji i doktrini NATO redefiniše se uloga i konvencionalnih i nuklearnih snaga. Pri tome, predviđa se značajno smanjenje, reorganizovanje i pregrupisanje snaga NATO, a menjaju se i načela njihove upotrebe. One se prilagođavaju da odgovore na veći broj izazova, shodno zahtevima politike i strategije NATO i njegove vodeće sile – Sjedinjenih Američkih Država. Razmak između *štita* i *mača* u vremenu i prostoru se povećava.

¹⁶ H. Wegener, *isto*, str. 3.

PROMENE U JAČINI, ORGANIZACIJI I RASPOREDU ORUŽANIH SNAGA

Osim ugovora o smanjenju konvencionalnih snaga u Evropi i očekivanog američko-sovjetskog ugovora o smanjenju nuklearnih snaga, jačinu, organizaciju i raspored snaga NATO određivaće procene NATO o vojnim mogućnostima i nametama SSSR-a i predviđena mogućnost angažovanja snaga NATO u lokalnim i regionalnim sukobima u Evropi i izvan nje. U vezi s tim, ističe se u vojnoj štampi zapadnih zemalja, posebno je značajno to što u novim uslovima ne postoji opasnost od iznenadnog međublokovskog sukoba i što se vreme za moguće reagovanje na određene slučajeve povećava.

Smanjena (ili potpuno otklonjena) opasnost od masovnog napada snaga VU i povećan interval od upozorenja do trenutka neposrednog angažovanja snaga NATO u nekoj od mogućih ratnih situacija omogućava (i uslovljava) potrebu za povlačenjem dela snaga u dubini, njihovo reorganizovanje i osposobljavanje za manevar između vojiša i ratišta. To podrazumeva povlačenje dela snaga SAD iz Evrope i njihovo osposobljavanje za brzo angažovanje u tzv. sukobima niskog intenziteta u raznim delovima sveta, pa i u Evropi.

Pored ostalih mera koje predviđaju u okviru reorganizovanja i pregrupisavanja snaga NATO teži se i njihovom većem integrisanju. Takav zahtev je postavljen na zasedanju Skupštine Zapadnoevropske unije, aprila 1990, a u nekim aspektima je konkretizovan na zasedanju Ministarskog saveta NATO, maja iste godine. Tada je, naime, zauzet stav o organizovanju *multinacionalnih snaga NATO*. Predsednik Skupštine Zapadnoevropske unije, Vilem Van Eekelen, piše da se pitanje formiranja multinacionalnih snaga NATO ozbiljno razmatra: „Te snage će, najpre, poslužiti da demonstriraju evropsku solidarnost po pitanju politike evropske bezbednosti i, drugo, doprineće američko-evropskim odnosima putem ublažavanja spora oko podjednako podnošenja tereta odbrane“.¹⁷

Fizonomija multinacionalnih snaga NATO još nije utvrđena. Prema Eekelenu, one bi mogle da budu doprinosi različitih zemalja u jedinicama brigadnog nivoa ili višeg. Jedinice

¹⁷ Willem Van Eekelen, *Building a new European Security – WEU's contribution*, NATO Review No 4 (August 1990), pp. 15–23.

evropskih zemalja NATO mogle bi da se objedine sa jedinicama severnoameričkih država, s tim što evropske zemlje NATO treba da predlože modalitete tog objedinjavanja.

U novoj vojnoj strategiji NATO, kako se naglašava u vojnoj štampi zapadnih zemalja, biće smanjen oslonac na nuklearne snage, što znači da se i potreba za tim snagama smanjuje. H. Vegener, na primer, kaže da su nuklearna oružja značajan činilac očuvanja mira putem odvratanja od rata. Međutim, za garantovanje mira pretnjom nuklearnim sredstvima nije potreban celokupan postojeći arsenal tih sredstava. Isti cilj, prema Vegeneru, može da se postigne i sa manjom količinom nuklearnih oružja. Takva gledišta mogla bi da naznače spremnost SAD da smanje svoj nuklearni arsenal u Evropi.

Buduće snage NATO, manje i fleksibilnije, strategijski i operativno pokretljivije, biće opremljene najsavremenijim borbenim sredstvima. Na to ukazuje i činjenica da nijedan ranije usvojeni važniji program razvoja i proizvodnje novih sistema oružja nije napušten. Zbog redukovanja vojnih izdataka pristupa se izboru prioriteta, ali se tempo tehničke modernizacije oružanih snaga gotovo svih zemalja NATO ne usporava.¹⁸ Ulažu se značajni naponi u osvajanje novih vojnih tehnologija da bi se neki sistemi oružja još više usavršili i osvojili novi. Posebno se insistira na unapređenju sistema komunikacija, osmatranja i obaveštavanja, kako bi se na vreme dobili podaci o potencijalnim pretnjama bezbednosti zemalja članica NATO ili njihovim interesima u raznim delovima sveta.

U narednom periodu, NATO će se – kako ističu njegovi planeri i analitičari – u izgradnji svojih oružanih snaga potrebnih da odgovore zahtevima nove strategije više nego do sada oslanjati na organizovanu i obučenu rezervu i na savremeniji sistem mobilizacije. U vezi s tim, Dejvid Fejsi, pored ostalog, piše: „Smanjene stalne snage NATO u Evropi mogu da lociraju daleko od potencijalno konfliktnih područja. To,

¹⁸ U novije vreme govori se o mogućnosti da Nemačka odustane od učešća u projektu evropskog lovačkog aviona tipa (EFA – European Fighter Aircraft), s obzirom na ograničenja koja je preuzela u daljoj izgradnji svojih oružanih snaga. (Početno, u projektu su učestvovala Velika Britanija, Zapadna Nemačka, Francuska, koja se ubrzo povukla, usredsredivši se na sopstveni projekat proizvodnje aviona četvrte generacije, tipa *Rafal* – Rafale, Italija i Španija).

prirodno, zahteva veoma reaktivnu vojnu strukturu, sposobnu da se putem mobilizacije, ojačanja i popune, brzo transformiše od jedne prilično opuštena mirnodopske organizacije u snage sposobne da odgovore na jednu kriznu ili ratnu situaciju.¹⁹

Zaključna razmatranja

Promene u politici i strategiji Sovjetskog Saveza i društveno-političke promene u zemljama istočne Evrope učinile su da je NATO praktično izgubio neprijatelja. Time su ujedno, izgubile na značaju dosadašnja strategija i doktrina NATO, koje su godinama izgrađivane na pretpostavkama o mogućem napadu superiornih snaga VU, odnosno na pretpostavci mogućeg međublokovskog sukoba u Evropi.

Varšavski ugovor, kao vojno-politička organizacija suprotstavljena Severnoatlantskom paktu, u nastajanju je. Na osnovu toga, realna je pretpostavka da prestaje potreba i za postojanjem druge, njemu suprotstavljene vojno-političke organizacije – NATO. Međutim, vojni planeri NATO i njihovi politički naredbodavci nastoje da pronađu razloge za dalje postojanje, pa čak i kvalitativno jačanje Zapadne alijanse.

U Londonskoj deklaraciji o transformisanom Severnoatlantskom paktu naglašena je odbrambena uloga NATO. „Nikada i ni u kakvim okolnostima nećemo prvi upotrebiti silu“, kaže se u tački 5 Deklaracije.

Međutim, u vojnoj štampi zapadnih zemalja ističe se da NATO u novim uslovima treba da ima mnogo veće obaveze i nadležnosti; odbrana teritorijalnog integriteta i političkog suvereniteta samo je jedan od zadataka koji se namenjuje toj zapadnoj alijansi u narednom periodu. S obzirom na to, tvrdnja o isključivo odbrambenoj ulozi NATO može da se dovede u pitanje. To se naročito odnosi na najavljene namere NATO da interveniše u područjima izvan svoje zone NATO, kako u Evropi, tako i izvan nje.

Polazeći od stanovišta pobednika u tzv. hladnom ratu, SAD i NATO smatraju da imaju pravo i obavezu da utiču na vojno-politička kretanja u Evropi izvan zone organizovanosti

¹⁹ David Facey, *Reacting rapidly together*, NATO's Sixteen Nations No 5 (Sept. 1990), pp. 49-55.

NATO i da vojno intervenišu tamo gde ocene da su ugroženi interesi zemalja članica i NATO u celini. S obzirom na to da se intervencije mogu preduzimati i na osnovu procena zasnovanih na užim interesima NATO ili neke od njegovih članica, to one ne mogu da imaju uvek (najčešće i nemaju) odbrambeni karakter.

U rukovodećim i komandnim strukturama NATO odavno se razmatra pitanje prenošenja „nadležnosti“ NATO na područja izvan Evrope, prvenstveno na šire područje Mediterana, Bliski i Srednji istok. Kriza u zoni Persijskog zaliva aktuelizovala je to pitanje, pa se – prema vojnoj štampi zapadnih zemalja – kao budući zadatak NATO navodi i intervenisanje radi sprečavanja i/ili gašenja žarišta sukoba u izvanevropskim regionima. V. Van Eekelen, na primer, piše da u sve više multinacionalnom svetu rizici postaju veći i raznovrsniji. „Suočeni sa tom potencijalnom realnošću, Evropa (Zapadna i NATO, T. M.) mora da bude spremna da reaguje na krizne situacije u raznim delovima sveta“. Neki rukovodioci NATO (M. Verner, na primer) smatraju da bi u tom reagovanju NATO mogao da učestvuje zajedno sa Sovjetskim Savezom, koji se zvanično odrekao „globalne intervencije“, odnosno izvoza revolucije putem oružane sile. Nedavne promene u Sovjetskom Savezu (ostavka E. Ševardnadzea, glavnog arhitekta ne samo sovjetske spoljne politike već i vojne politike i politike kontrole naoružavanja), udaljava takvu mogućnost.

Sukob u zoni Persijskog zaliva, isto tako, pokazuje da se neće lako postizati saglasnost u NATO o zajedničkom angažovanju u sukobima izvan Evrope. U odnosima prema ratu u Zalivu vidno su se ispoljile razlike u gledištima i postupcima između SAD, kao vodeće sile NATO, i nekih evropskih zemalja članica Zapadne alijanse, posebno Nemačke i Francuske. U narednom periodu te razlike mogu da budu i veće, s obzirom na to da se u evropskom delu NATO sve više manifestuje težnja ka postepenom odvajanju Evrope od Sjedinjenih Američkih Država.

U vojnoj štampi i na zasedanjima najviših foruma NATO s posebnom pažnjom se razmatraju njegovo mesto i uloga u budućem sistemu evropske bezbednosti. Ističu se zahtevi da NATO, kao jedina preostala homogena i snažna vojno-politička organizacija u svetu, postane jezgro u sistemu evropske

bezbednosti i da preuzme glavnu odgovornost za očuvanje mira i stabilnosti u Evropi. Pri tome se naglašava potreba da NATO „kontrolise“ unutrašnja kretanja (podrazumevajući i uticaj na njih) i međusobne odnose zemalja centralne i jugoistočne Evrope, tj. zemalja koje su u procesu transformisanja svojih društveno-političkih sistema. U tim zahtevima i nastojanjima ostaju težnje za nametanjem vlastitih koncepata i modela unutrašnjeg razvoja tih zemalja, bez obzira na njihove specifičnosti.

Vojno angažovanje NATO u sukobima izvan Evrope, kao i pokušaji ispoljavanja uticaja na unutrašnja kretanja i odnose između zemalja u izvannatovskoj Evropi, naročito kada su te aktivnosti motivisane interesima pojedinih zemalja članica NATO i blokovskim ciljevima, mogu da budu u suprotnosti sa usvojenim principima evropske i međunarodne bezbednosti. Afirmisanje Ujedinjenih nacija i njihove uloge u rešavanju međunarodnih problema, kao i jačanje uloge regionalnih sistema bezbednosti, uključujući i Konferenciju o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS), treba da isključe potrebu za intervenisanjem velikih sila i blokova u suzbijanju lokalnih i regionalnih ratova, čije izbijanje i u narednom periodu može da bude česta pojava.

S U M M A R Y

N.A.T.O. STRATEGY IN NEW CONDITIONS

Changes in central and eastern Europe have made a significant impact on the overall military balance in the continent. The Soviet Union has adopted a defensive doctrine, reduced its armed forces and is withdrawing its forces from the East European countries, while the Warsaw Pact has entered the stage of disintegration. The NATO, however, although losing its permanent adversary, tends to further solidify itself and to raise the level of its military qualities and capabilities, also showing its ambition to become the main factor in the future European defence system. In this process it is adapting its strategic doctrine to new conditions and requirements of the policy of the Alliance.

Based on writings in the military press of the countries of the West, and on his own observations, the author presents views and estimates of different authors on the following matters: against which possible enemy the NATO is formulating its new strategy, and characteristics of this enemy it is taking into account in the process; changes that are being contemplated to be effected in its forward defence and flexible response strategies, and in its FOFA doctrinal

concept; requirements of the new strategy concerning the strength, organization and deployment of the NATO forces, and changes that should be introduced into the principles of their employment.

Within the frames of his general observations, the author discusses the proclaimed defensive character of the NATO and its strategy, with a view to the newly emerged trend that the NATO tasks should encompass military interventions in the part of Europe outside the NATO region, and in the regions outside Europe.

R E S U M E

STRATEGIE DE L'OTAN DANS DE NOUVELLES CONDITIONS

Les changements dans l'Europe Centrale et Orientale ont fait une influence significative sur l'ordre militaire en Europe. L'URSS a adopté une doctrine défensive, diminué ses forces armées et retire ses forces des pays de l'Est et le pacte de Varsovie disparaît. Cependant, l'OTAN veut dursissement intérieur et cherche un renforcement qualitatif. Il prétend d'être le fait principal du système futur de sécurité européenne. Sa stratégie et sa doctrine sont adoptées pour les nouvelles conditions et besoins de la politique du Pacte.

D'après la presse militaire occidentale, dr. Todor Mirković compte les points de vue et évaluations de différents auteurs sur l'ennemi potentiel de l'OTAN pour la formulation de sa nouvelle stratégie, concernant les conceptions de la défense de l'avant et la réponse élastique, ainsi que la doctrine de FOFA; les besoins découlent par rapport de la composition, organisation et dispositif des forces de l'OTAN et par rapport de leur emploi.

A travers les conclusions générales, l'auteur fait un examen sur le caractère „défensif“ proclamé et sur sa stratégie, tenant compte des tendances d'inclure même interventions militaires envers la partie de l'Europe hors de l'OTAN ainsi que les régions hors de l'Europe.

Р Е З Ю М Е

СТРАТЕГИЯ НАТО В НОВЫХ УСЛОВИЯХ

Изменения в центральной и восточной Европе оказали значительное влияние на изменения в европейском военном порядке. Советский Союз принял оборонительную доктрину, сократил свои Вооруженные силы и в военном отношении отходит из восточноевропейских стран, причем Варшавский договор находится в фазе исчезновения. Хотя НАТО теряет противника, он все-таки стремится к дальнейшему внутреннему сплочению и военному качественному укреплению. Проявляет претензии стать главным фактором будущей системы европейской безопасности. Свою стратегию и доктрину приспособливает к новым условиям и потребностям политики Союза.

На основании данных военной печати западных стран и собственных замечаний д-р Тодор Миркович приводит точки зрения и оценки различных авторов о том, на основании какого потенциала противника НАТО формулирует новую стратегию, какие изменения предусматриваются в концепциях *передовой обороны* и *эластичного ответа*, а также в доктринальной концепции ФОФА; какие потребности из требований новой стратегии исходят в отношении мощности, организации и распоряжения сил НАТО, и какие изменения предусматриваются в началах их использования.

В общих замечаниях автор дотрагивается прокламированного „оборонительного“ характера НАТО и его стратегии, учитывая при этом выявленные тенденции, заключающиеся в том, чтобы в задачи НАТО включить и военные вмешательства во вненатовской части Европы и в районах вне Европы.

Tehnički urednici
Slavoljub Kujundžić, akad. slikar
Milka Vladanović

Meteri u fotošlogu
Branko Marković
Mirko Obradović

Jezički redaktor
Nada Dragišić, profesor

P r e v o d i o c i
na engleski
Dušan Isaković

na francuski
Milan Petković

na ruski
Zoran Stevanović, profesor

Korektor
Ljiljana Čičić